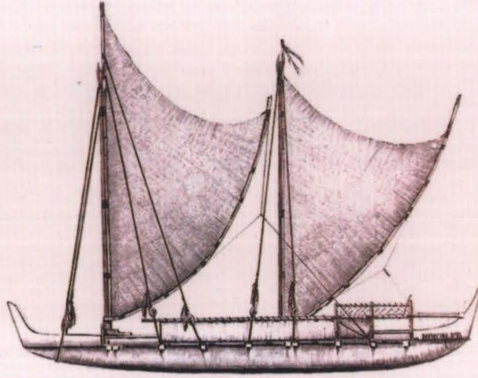
YOL BİLENLER

Kadim Bilgeliğin Modern Dünyadaki Önemi

WADE DAVIS

Türkçesi: Akın Terzi

Kahverengi Sırtlan Mevsimi - Yol Bilenler

Anakonda Halkları - Kutsal Coğrafya - Rüzgarlı Yıl

YOL BİLENLER Kadim Bilgeliğin Modern Dünyadaki Önemi | WADE DAVIS

Wade Davis, okurlardan büyük ilgi gören *The Serpent and the Rainbow*, *Light at the Edge of the World*, *One River ve The Clouded Leopard* gibi pek çok kitabın yazarıdır. Antropolog, etnobotanikçi, film yapımcısı ve fotoğrafçı olarak pek çok ödül kazanan Davis'in yazıları ve fotoğrafları *Globe and Mail*, *Maclean's*, *Newsweek*, *National Geographic*, *Wall Street Journal* ve *Washington Post* gibi birçok gazete ve dergide yayımlanmıştır. Davis şu anda Washington D.C.'deki National Geographic Society bünyesinde *Explorer-in-Residence* görevini yürütmekte, geri kalan zamanlarını da Kanada'da Kuzey British Columbia'da geçirmektedir.

Kolektif Kitap -67
Kolektif Düşünce -3
Yol Bilenler: Kadim Bilgeliğin Modern Dünyadaki Önemi
Özgün Adı: *The Wayfinders: Why Ancient Wisdom Matters in the Modern World*

ISBN: 978-605-5029-39-5

Yayına Hazırlayan: Evrim Öncül
Sayfa Düzeni: Kolektif Tasarım
Kapak Tasarımı: Deniz Akkol

1. Baskı, Nisan 2015, İstanbul
Sertifika No: 25574

Baskı ve Cilt: Berdan Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi C Blok No: 215-216
Topkapı, İstanbul | 0212 613 11 12
Sertifika No: 12491

Kolektif Kitap Bilişim ve Tasarım Ltd. Şti.
Caferağa Mah. Sarraf Ali Sok. Eren Apt.
No: 26/1 Kadıköy, İstanbul
www.kolektifkitap.com | info@kolektifkitap.com
T: 0216 337 05 18 | F: 0216 337 03 18

YOL BİLENLER

Kadim Bilgeliğin Modern Dünyadaki Önemi

WADE DAVIS

Massey Konferansları Serisi

Massey Konferansları, Massey College işbirliğiyle Toronto Üniversitesi'nde ve CBC Radyosu'nda gerçekleştirilmektedir. Seri, eski Kanada baş valisi Vincent Massey onuruna düzenlenmiş ve kendi alanlarında saygı duyulan otoritelerin güncel konular üzerine gerçekleştirdikleri orijinal araştırmaların sonuçlarını yayınlamalarını sağlamak için 1961'de hayata geçirilmiştir.

Elinizdeki kitap, Massey Konferansları'nın bir parçası olarak, CBC Radio'daki *Ideas* adlı programda 2009 Kasım'ında sunulan "Yol Bilenler" konuşmasının metnidir. Bu program Philip Philip Coulter ve Bernie Lucht'un yapımcılığında gerçekleştirilmiştir.

David Maybury-Lewis'e (1929-2007)

İÇİNDEKİLER

I.

Kahverengi Sırtlan Mevsimi

Dünyanın bütün kültürlerinin rüzgarları evimde dilediğince, serbestçe esebilir. Ama o rüzgarlardan herhangi birinin ayağımı yerden kesmesine asla izin vermem.
Mahatma Gandi

SEYAHAT ETMENİN EN GÜZEL yanlarından biri, kadim yol yordamları unutmamış, geçmişlerini esen rüzgarda hâlâ duyabilen, yağmurlarla yıkanan taşlarda hissedebilen, bitkilerin kekre yapraklarında tadabilen insan toplulukları arasında yaşama fırsatı yakalamaktır. Amazon'da Jaguar şamanın hâlâ Samanyolu'nun ötelerine seyahat ettiğini, İnuit ihtiyarlarının anlattığı mitlerin hâlâ anlamla dolu olduğunu, Tibet'teki Budistlerin hâlâ Dharma'nın nefesinin izinden gittiklerini bilmek, antropolojinin ifşa ettiği şu ana fikri hatırlamak demektir: İçinde yaşadığımız sosyal dünya, mutlak bir anlamda var değildir; sadece bir gerçeklik kalıbından, ait olduğumuz kültürün ataları tarafından nesiller öncesinde layıkıyla yapılmış birtakım zihinsel ve manevi seçimlerin sonucundan ibarettir.

İster Borneo ormanlarında göçebe Penan topluluklarıyla, Haiti'de bir Vudu rahibiyle ya da Peru'daki And Dağları'nın zirvelerinde bir *curandero* ile dolaşalım, ister Sahra'nın kızıl kumlarında bir Tamaşek kervanıyla ya da Everest'in yamaçlarında Tibet sığırı sürüleri güden bir çobanla seyahat edelim, bu insanlardan şunu öğreniriz: Düşünmenin ve dünyayla etkileşim kurmanın başka alternatifleri, başka olanakları ve başka usulleri vardır. Bu da bize umut veren bir şeydir.

Sayısız kültür bir araya gelip yeryüzünü kuşatan zihinsel ve

manevi yaşam ağını meydana getirir. Biyosfer dediğimiz biyolojik yaşam ağı yeryüzünün selameti için ne kadar önemliyse, bu yaşam ağı da o kadar önemlidir. Bu sosyal yaşam ağına "etnosfer" diyebiliriz. Bu terim, bilincin ortaya çıkışından bu yana insan imgeleminin hayat verdiği bütün düşüncelerin, sezgilerin, mitlerin, inanışların, fikirlerin ve esinlerin toplamı olarak tanımlanabilir. Etnosfer, insanlığın en önemli mirasıdır. Düşlerimizin meyvesi ve umutlarımızın tecellisidir; bizi meydana getiren ve iflah olmaz derecede meraklı, müthiş uyum yeteneğine sahip bir canlı türü olarak yarattığımız ne varsa hepsinin simgesidir.

Nasıl yaşamın biyolojik matrisi biyosfer, habitatın yıkımının beraberinde getirdiği bitki ve hayvan türlerinin yitimi yüzünden feci şekilde bozuluyorsa, etnosfer de aynı ölçüde bozulmaktadır, hem de çok daha büyük bir hızla. Örneğin, hiçbir biyolog yoktur ki canlı türlerinin yüzde 50'sinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu iddia etsin. Gelgelelim, biyolojik çeşitlilik alanındaki bu en feci senaryo, kültürel çeşitlilik alanındaki en iyimser senaryonun yanına bile yaklaşamaz.

Bunun esas göstergesi, isterseniz buna felaket habercisi de diyebiliriz, dillerin ölümüdür. Dil denen şey, birtakım dilbilgisi kurallarından ve söz dağarcığından ibaret değildir. Adeta insan tininin billurlaştığı yerdir, her bir kültürün ruhunu vücuda getiren araçtır. Her dil zihindeki bir cangıldır, düşüncenin dönüm noktasıdır, tinsel olasılıkların oluşturduğu bir ekosistemdir.

Günümüzde konuşulan 7000 dilin yarısı yeni nesillere öğretilmiyor. Bir şeyler değişmediği takdirde, bizzat bu dillerin yeryüzünden silindiğine tanık olacağız. Dünyada konuşulan dillerin yarısı yok olmanın eşiğinde. Hem, sessizliğe gömülmek, yeryüzünde kendi anadilini konuşan son insan olmak, atalarınızın hikmetini sonraki nesillere hiçbir surette iletememek ya da gelecek nesillere umutla bakamamak kadar insana çaresizlik veren bir şey var mıdır? Ne ki dünyanın bir köşesinde yaklaşık iki haftada bir birileri bu trajik kaderi yaşıyor. Ortalama olarak iki haftada bir, bir ihtiyar ölüyor ve kadim bir dilin son hecelerini de beraberinde götürüyor.

Bunun anlamı da şu: Birkaç nesil sonra, insanlığın toplumsal, kültürel ve entelektüel mirasının yarısının yittiğine tanık olacağız. Çağımızın perde arkasında işte bunlar oluyor.

İçimizden bazıları gayet samimiyetle şunu sorabilir: "Hepimiz aynı dili konuşsaydık, dünya daha iyi bir yer olmaz mıydı? İletişim kolaylaşınca birbirimizle daha rahat anlaşmaz mıydık?" Buna her zaman şu cevabı veririm: "Harika bir fikir, ama yeter ki bu evrensel dil Haida, Yoruba, Lakota, İnuit ya da San dili olsun." İşte o zaman, insanlar anadillerini konuşamamanın nasıl bir şey olduğunu biraz olsun anlayıverir. İngilizce konuşamadığım bir dünya hayal edemiyorum, zira İngilizce güzel bir dil olmasının yanı sıra, hem benim anadilim hem de benliğimin tam bir ifadesi. Ama İngilizcenin adeta kültürel bir sinir gazı gibi, insanlığın diğer seslerini, dünyadaki diğer dilleri susturmasını da hiç istemem.

İnsanlık tarihinden pek çok dil gelip geçmiştir şüphesiz. Ne Bağdat sokaklarında Babil dili konuşuluyor artık, ne de İtalya tepelerinde Latince. Bu bağlamda biyoloji analojisi işe yarayabilir. Nesillerin tükenmesi doğal bir fenomendir, ama genel olarak, canlı çeşitliliği, yeni yaşam biçimlerinin evrimi, son 600 milyon yıldır nesillerin tükenmesinden daha hızlı seyretmiş ve dünyayı daha da çeşitlilik içeren bir yer hâline getirmiştir. Roma'dan silinip giden Latince sesler, Latince kökenli dillerde yeniden ifade olanağına kavuştular. Günümüzde biyologların ortaya koyduğu gibi, bitkilerle hayvanlar eşi benzeri görülmemiş bir hızla yeryüzünden siliniyor; keza diller de arkalarında tek bir fert bırakmadan ölüp gidiyorlar.

Biyologlar muhtemelen memelilerin yüzde 20'sinin, kuşların yüzde 11'inin, balıkların yüzde 5'inin tehdit altında olduğunu öne sürüyor; botanikçiler bitki çeşitliliğinin yüzde 10 oranında azalmasını bekliyor. Günümüzde biyologlar ve antropologlar ise dünyada konuşulan dillerin yarısının yeryüzünden silinmek üzere olduğuna tanıklık ediyor. 600'den fazla dilin yüz tane konuşanı bile yok. 3500 küsur dil, dünya nüfusunun ancak yüzde 0,2'si tarafından ayakta tutuluyor. Buna karşılık, en hâkim on dil iyice serpilip yayılmış durumda: Bunlar dünya nüfusunun yarısının ana-

dillerini teşkil ediyor. Dünya nüfusunun tam yüzde 80'i seksen üç dilden bir tanesiyle iletişim kuruyor. Peki ama diğer seslerde, yani dünyadaki dilsel çeşitliliğin yüzde 98,8'inin hamisi olan kültürlerde dile gelen şiirler, şarkılar ve bilgiler ne olacak? Sırf tek bir kişiye hitap ediyor diye bir ihtiyarın bilgeliğini önemsiz mi sayacağız? Bir halkın değerini sırf fert sayısıyla mı ölçeceğiz? Bilakis her kültür, doğası gereği, soyağacımızın çok önemli bir dalı, bir bilgi ve tecrübe deposu, şayet fırsat verilirse de gelecek nesiller için bir ilham ve umut kaynağıdır. "Bir dil ölüp gittiğinde," diye yazmıştı MIT'den dilbilimci Ken Hale ölmeden kısa bir süre önce, "bir kültür, entelektüel bir miras, bir sanat yapıtı da yitip gider. Louvre'a bomba atmak gibidir adeta."

Peki ama bu noktada tehlike altında olan şey tam olarak nedir? Ayrıca, şayet elden gelen bir şey varsa, ne yapılabilir? Tüm dünyayı kasıp kavuran teknoloji ve modernlik hakkında geçen yıllar boyunca pek çok kitap yayımlandı; "dünya düz bir yerdir", "yeni bir şeyler bulmak için bir yerlere gitmemiz gerekmez", "hepimiz belli bir ekonomi modelinin hükmünde tek bir gerçeklik meydana getiriyoruz" ve "gelecek her yerde her an bulunabilen bir şeydir" gibi savlar yer aldı bu kitaplarda. Ne zaman bu türden bir kitap okusam, "Herhalde ben bu yazarlarınkinden büsbütün farklı çevrelerde bulundum," derim kendi kendime. Benim tanıma şansına eriştiğim dünya, elinizdeki sayfaların umarım ortaya sereceği gibi, kesinlikle düz *değil*. Tepelerle, vadilerle, ilginç anomalilerle ve ruhani faaliyetlerle dolu bir yer. Tarih seyrine durmaksızın devam ediyor, kültürel değişim ve dönüşüm günümüzde hiç olmadığı kadar büyük bir dinamikle sürüyor. Dünya, tecrübe ettikleri şeyleri tek bir kültürel paradigma merceğinden, sırf kendi kültürlerinin merceğinden yorumlayanlar için tek renkli bir yer gibi görünebilir ancak. Bakmayı bilenler ve kalpleriyle görenler içinse dünya çok zengin ve karmaşık ruhsal bir topografyadır.

KÜLTÜRE VE ÇEŞİTLİLİĞE övgü düzmek için genetiğe değinerek girizgah yapmak ilk başta tuhaf görünebilir, ama bütün hikayenin

başladığı yer gerçekten de burası. National Geographic Society'den meslektaşım ve dostum Spencer Wells yaklaşık on yıldır Genografi Projesi'ni yürütüyor. İnsanlığın yaptığı ilk yolculuğu hem mekansal hem de zamansal olarak takip etmeye yönelik küresel ölçekte büyük bir girişim bu. Wells'in ve diğer nüfus genetikçilerinin bulduğu şey modern bilimin en büyük keşiflerinden biri. Spencer'ın da belirttiği gibi, biz bir milyar yılı aşkın bir evrimsel dönüşümün ürünleriyiz. Dört harfin kodlanmasından ibaret olan DNA'mız hayatın kökenine kadar uzanan tarihi bir belge. Her birimiz, yazıp yazılabilecek en büyük hikayenin birer bölümüyüz, hem mitler aracılığıyla aktarılan hem de kanımıza işlenmiş olan bir keşif öyküsüyüz.

Vücudumuzdaki her hücre bir mucizeyle yüklüdür: Dört molekül çeşidi, A, C, G ve T'den ibaret dört harf karmaşık dizilerle bir araya gelerek, canlı varlığın her hareketini düzenler. Varlığımızın adeta karanlık köşelerinde dertop edilmiş, eğilip bükülmüş altı milyar bilgi parçacığı var. İnsan vücudundaki DNA düz bir şerit hâlinde dizilseydi, sırf Ay'a kadar değil, yeryüzünden eşit uzaklıktaki 3000 tane gök cismine kadar da ulaşabilirdi. Ama gerçekte bu zincir, bu mistik miras parçalara ayrılmış ve nesilden nesle aktarılan kırk altı kromozom hâlinde bir araya getirilmiştir. Her bir birliktelikle, doğan her bir çocukla beraber bu kromozomlar ayrılıp yeniden bir araya gelir, öyle ki her birimiz anne babalarımızdan gelen genetik aktarımların eşsiz bir kombinasyonu olarak doğarız.

Ne ki birtakım hayati ipuçları kalır geride. Her hücrenin çekirdeğinde, 50 milyon kadar nükleotidden oluşan ve erkek cinsini belirleyen Y kromozomu babadan oğula az çok değişmeden geçer. Keza her hücrede bulunan ve enerji üreten mitokondrilerde DNA da nesiller boyu anneden kız çocuğuna az çok değişmeden geçer. İşte bu yüzden, bu iki DNA ipliği bir nevi zaman makinesi işlevi görerek geçmişe bir pencere açar.

İnsanda bulunan DNA'nın neredeyse tamamı, yani üç milyar nükleotidin yüzde 99,9'u herkeste aynıdır. Geri kalan yüzde 0,1'lik kısımda bulunan kod farklılıkları insanın ataları konusun-

da çok önemli ipuçları ortaya serer. Genetik bilginin, söz konusu milyarlarca küçük bilgi parçacığının transkripsiyonu ve replikasyonu sırasında birtakım hatalar meydana gelir. Mesela A harfinin olması gereken yerde G peyda olur. Mutasyon denen bu olay her zaman meydana gelir. Bunlar felaket kabilinden şeyler değildir. Tek bir mutasyonun fenotipte değişikliğe yol açması nadiren görülür. Kodun tek bir harfinin değişmesi, söz konusu kişinin zekasını ve kaderini değiştirmek şöyle dursun, ten rengini, boyunu dahi değiştirmez. Gelgelelim genlerdeki bu değişiklik, söz konusu bireyin soyuna ait genlerde kalıcı bir şekilde yer eder. Adeta işaret işlevi gören bu münferit kalıtsal mutasyonların, Spencer'ın tabiriyle bu "dikiş ve kaynak yerleri"nin sayesinde, son yirmi yıldır nüfus genetikçileri, bir kuşak önce hayal bile edilemeyecek bir kesinlikte, insanın kökenlerinin ve ilk göçünün hikayesini inşa etme imkanı bulmuşlardır. Bireylerin DNA'ları arasında görülen benzerliklerden ziyade farklılıkları inceleyerek, söz konusu işaretlerin zaman içinde belirişini izleyerek, binlerce işarete bakarak insan soyunun nasıl aktarıldığı belirlenebilir. Biri babadan oğula, diğeri anneden kıza, iç içe geçmiş iki tane evrimsel soyağacı oluşturulmaktadır, böylece insanlığın hem zaman hem de mekan içinde yaptığı yolculuğun tamamı gayet sahih bir biçimde gün ışığına çıkarılabilecektir.

Bilim dünyasında büyük ölçüde varılan fikir birliğine göre, yaklaşık 60.000 yıl öncesine kadar bütün insanlık Afrika kıtasında yaşamaktaydı. Daha sonra, büyük ihtimalle değişen iklimsel ve ekonomik koşullardan dolayı Afrika'nın yeşil alanları çölleşince, erkeklerden, kadınlardan ve çocuklardan oluşan muhtemelen 150 kadar kişi kadim kıtadan yola çıkıp dünyaya yayılmaya başladı. İnsanların dalga dalga göçmesine neyin neden olduğu hiçbir zaman öğrenilemeyecek olsa da, yiyecek ve diğer kaynaklardaki kıtlık büyük bir rol oynamıştı büyük ihtimalle. Nüfus, toprağın besleyebileceğinden çok daha fazla artınca, insanlar küçük topluluklara bölündüler ve bu topluluklardan bazıları başka yerlere gitti. DNA kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, küçük toplulukların sayısı art-

tıkça, en başta Afrika popülasyonunda bulunan genetik çeşitlilik bu topluluklara ancak kısmen aktarılabildi. Hatta bilimsel verilere göre, insan kültürleri nihayetinde nereye yerleşmiş olursa olsun, insanlar Afrika'dan zaman ve mekan itibarıyla uzaklaştıkça genetik çeşitlilik daha da azalmaktadır. Keza bu farklılıklar da fenotipe yansımaz ve insanın potansiyeli konusunda bir anlam taşımazlar. Bunlar bir nevi kozmik kültür haritası ortaya koyan işaretlerden ibaret olup atalarımızın ne zaman, nereden yola çıktıklarına işaret eder.

İlk göç dalgası ta 50.000 yıl önce Asya kıyılarını takip edip kıtanın altından dolaşarak Avustralya'ya ulaştı. İkinci bir göç dalgası da Orta Doğu'yu katederek kuzeye yöneldi, sonra doğuya döndü ve 40.000 yıl önce bir kere daha bölünerek güneyde Hindistan'a, batı ve güneyde Güneydoğu Asya'dan geçerek Çin'in güney kısımlarına ve kuzeyde Orta Asya'ya yerleşti. Sonraları Orta Asya'dan, dünyanın en büyük kıtasının göbeğindeki azametli dağlardan başlayan iki göç dalgası sonucu insan toplulukları (30.000 yıl önce) Avrupa'ya ve 20.000 yıl önce de doğuda Sibirya'ya yerleşti. Nihayet, 12.000 yıl kadar önce, Orta Doğu'dan güneydoğu Avrupa'ya doğru yeni bir göç dalgası gerçekleşirken, kimi insan toplulukları Çin'i katederek kuzeye yöneldi, küçük bir avcı-toplayıcı grubu Beringia denen kara köprüsünden geçerek Amerika kıtasına ilk defa ayak bastı. 2000 yıl içinde de bu insanların soyundan gelenler Tierra del Fuego'ya ulaştı. Afrika'daki mütevazı anavatanlarından yola çıkan atalarımız, 2500 nesil süren bir yolculuktan, 40.000 yıl boyunca gerçekleşen bir göçten sonra dünyanın tamamını mesken edindi.

DAHA FAZLA İLERLEMEDEN, söz konusu genetik araştırmanın niye çok önemli olduğunu açıklamak istiyorum, zira sonraki sayfalarda ele alınacak bütün konu ve meseleler için temel teşkil ediyor. Herhalde Apollo'nun uzaydan çekip gönderdiği Dünya fotoğrafları hariç, ömrüm boyunca bilim alanında gördüğüm hiçbir şey, hafızanın doğuşundan bu yana peşimizi bırakmayan dar kafalı zalimlik-

lerden insan ruhunu kurtarmak konusunda bu araştırmadan daha fazla yol katetmemiştir.

Sosyal antropoloji eğitimi aldığım için, insan ilişkilerinde asıl belirleyici unsurun tarih ve kültür olduğuna inanırım. İsterseniz doğaya karşılık terbiye de diyebiliriz buna. Antropoloji, egzotik "öteki"yi adamakıllı kavramaya yönelik bir uğraş olarak yola çıkmıştı. İnsanı şaşırtan farklı ve yeni kültürel olanakların benimsenmesi neticesinde, bizim insan doğasını ve kendi insanlığımızı daha iyi değerlendirip anlayacağımızı umut eden bir disiplindir. Gelgelelim daha ilk andan itibaren antropoloji, çağının ideolojisinin hükmüne girmişti. On dokuzuncu yüzyılda doğabilimciler bir yandan Darwin'in keşifleriyle başa çıkmaya çalışıp diğer yandan doğadaki her yaratığı tasnif etmeye soyunmuşken, antropologlar Saray'ın hizmetkarları hâline gelmiş ve imparatorluğun uzak köşelerindeki tuhaf kabileler ve kültürler layıkıyla zapturapt altına alınsın diye, bir nevi aracı olarak oralara gönderilmişti.

Kuş gagalarının, böceklerin ve kabuklu deniz canlılarının incelenmesiyle yavaş yavaş ortaya çıkan evrim teorisi, adeta çağına yarar sağlayacak şekilde sosyal bilimler alanına katılıvermişti. "En güçlünün hayatta kalması" tabirini ilk kez ortaya atan kişi antropolog Herbert Spencer'dır. Afrikalı kölelerin emeğiyle ABD'nin inşa edildiği, İngiliz sınıf sisteminin zengin çocuklarını fakir çocuklarından ortalama on beş santimetre uzun kılacak kadar katılaştığı bir dönemde, ırk ve sınıf farklılıklarına bilimsel bir gerekçe sağlayacak bir teori baş tacı edilmişti.

Evrim, zaman içinde değişim meydana geldiğini öne sürüyordu; bu husus, Viktoryen döneme özgü ilerleme kültüyle bir araya gelince, beşeri meselelerde gerçekleşen bir ilerlemeye, ilkel olandan uygar olana, Afrika'nın ilkel köylerinden Londra'ya ve oradaki ışıltılı caddelere doğru adım adım yükselen bir başarı öyküsüne işaret ediyordu. Dünyadaki kültürler yaşayan bir müze gibi görülmeye başlanmıştı ve bu müzede her bir toplum zaman içinde takılıp kalan evrim anlarını, uygarlığa doğru olan farazi yükselişte bir aşamayı temsil ediyordu. Viktoryen döneme özgü ahlaki katılığın

da etkisiyle bundan şu sonuç çıkıyordu: Gelişmiş toplumlar, geri kalmış toplumlara yardım etmek, ilkelleri medenileştirmek zorundaydı, ki bu da gene imparatorluğun ihtiyaçlarına hizmet eden bir vazifeydi. "Dünyadaki en iyi halk biziz ve dünyaya yayılmamız insanlığın daha da hayrına olacak," demişti Cecil Rhodes. On birinci Hindistan valisi George Nathaniel Curzon da bu konuda hemfikirdi. "Dünya tarihinde Britanya İmparatorluğu kadar yüce bir şey yoktur; insanlığın hayrına çalışan en yüce araçtır o. Biz de canımızı dişimize takarak bu durumu devam ettirmeye çalışmalıyız," diye yazmıştı. Hindistan hükümetinde niçin tek bir Hintlinin bile çalışmadığı sorulduğunda şöyle cevap vermişti Curzon: "Çünkü koskoca ülkede yaşayan 300 milyon insan arasında işleri layıkıyla yapabilecek tek bir kişi bile yok."

Irkın önceliğini ve Viktorya dönemi İngiltere'sinin özü gereği üstün olduğunu ortaya koyan antropologlar davalarına kendilerini adamışlardı. Frenologların ellerinde cetvellerle kafataslarındaki ufacık farkları tespit ve kayıt etmesiyle, bunların doğuştan gelen zeka seviyelerini yansıttığını öne sürmesiyle beraber, insanın bilimsel olarak yanlış yorumlanmasının yolu açılmıştı. Çok geçmeden, fiziksel antropologlar dünyanın dört bir yanında çeşitli halkları ölçüp biçmeye ve fotoğraflamaya başlamıştı; bu antropologların tamamen çarpık düşüncesine göre, insanların uzuvları, kalça şekilleri, saç tipleri ve kaçınılmaz olarak ten renkleri kıyaslanarak insan türü eksiksiz bir biçimde sınıflandırılabilirdi. On sekizinci yüzyıl sonlarında, sınıflandırmanın babası Linnaeus bütün insanların tek bir türe, *Homo sapiens*'e (akıllı insan) ait olduğunu tespit etmişti. Ne ki hata şansını en aza indirmek için beş tane de alt tür belirlemişti: *afer* (Afrikalı), *americanus* (Amerika yerlisi), *asiaticus* (Asyalı), *europaeus* (Avrupalı) ve son olarak da esasen geride kalan herkesi, Avrupalının gözüne çok tuhaf göründüğünden sınıflandırmaya gelmeyen diğer halkları tıktığı *monstrosus* alt türü.

Linnaeus'tan yaklaşık yüz yıl sonra, Darwin'den yapılan adeta seçmece yanlış yorumlamalardan esinlenen fiziksel antropoloji ırk kavramını peşinen kabul etmişti. Bu tür peşin hükümlerin teyidi

hem gündemin bir parçası hem de bilginler ile kaşiflerin vazifesi hâline gelmişti. Söz konusu ırk efsanesini kayda geçirmek için yola koyulanlardan biri de İngiliz subay ve kaşif Thomas Whiffen'di. Katliamların hunharca sürdüğü bir dönemde, Kolombiya'daki Amazon havzasında bulunan Putumayo Nehri boyunca ilerleyen Whiffen, ormanı "tabiatı gereği kötücül, korkunç, son derece art niyetli bir düşman" olarak tarif etmişti: "Toprağa düşmüş yaprakların yavaş yavaş çürürken çıkardığı gazlar dolduruyor havayı. Barışsever, mazbut Yerliler süslü hayallerin ürünü sadece. Yerliler doğuştan zalimler." Bir yıl boyunca onlar arasında yaşayan Whiffen, kendi tabiriyle, "onların canavarlıklarından tiksinmişti". Binlerce Bora ve Huitoto yerlisinin katledilip köle yapıldığı bir dönemde, Whiffen söz konusu bölgeyi gelecekte ziyaret edecek olanlara tavsiyelerde bulunmuş, kafilelerin azami yirmi beş kişiden oluşması gerektiğini söylemişti. "Bu ilkeye uyulduğunda," diye yazmıştı, "görülecektir ki kafile yanında ne kadar az eşya taşırsa, keşif gezisinin güvenliğini sağlamak için gereken tüfek miktarı da o ölçüde çok olacaktır."

1915'te yayımlandığında okurların büyük ilgisini çeken *The North-West Amazons* [Kuzeybatı Amazon] adlı kitabında Whiffen insan etinin yendiği ayinlerle karşılaştığını iddia ediyordu: "Tutsaklar tamamen yiyip bitiriliyordu, aklın alamayacağı bir vahşet şöleni... insanların gözleri parlıyor, burun delikleri oynuyordu... her yana nüfuz etmiş bir delilik hâliydi." Daha ölçülü olmakla beraber, çağın diğer âlim kaşifleri de, Michael Taussig'in iyi niyetle "fiziksel antropolojinin penis ekolü" dediği şeyden yana çıkmıştı. Ölüm Nehri Putumayo boyunca ilerleyen Fransız antropolog Eugenio Robuchon şöyle yazıyordu: "Genel olarak Huitotolar zayıf ve sinirli insanlardan oluşuyor." Kitabının bir başka bölümü şu sözlerle başlıyordu: "Huitotoların kurşuni ten rengi, Paris Antropoloji Derneği'nin renk skalasında 29. ile 30. tona tekabül ediyor." Whiffen'ın kitabındaki bir dipnotta da şöyle yazıyordu: "Robuchon'un belirttiği üzere, kadınların memeleri armut biçiminde; fotoğraflardan armut biçimindeki bu memelerin üzerinde

parmak biçiminde meme uçlarının bulunduğu açık seçik görülüyor. Ben bunları küre parçasına benzettim biraz; meme başları çıkıntılı değil, meme uçları yarım küre biçiminde."

Herkes meme ve kafatası ölçmekle meşgul değildi tabii. Dünyanın geleceğine umutla bakanlar, daha iyi yeni bir toplum yaratma beklentisiyle Darwin'in teorisini çarpıtmışlardı. Öjenik, "iyi doğmuş" anlamına gelir. Yirminci yüzyıl başlarında gelişen bu akım, insanlığın gen havuzunu iyileştirmek amacıyla sağlıklı ve dinç bireylerin seçilmesini öngörmüştü. 1920'lere gelindiğinde bu ideal, cebri sterilizasyona ve anormalliklerin ayıklanmasına yönelik bir gerekçeye dönüştürüldü. Şayet seçerek ıslah etme yoluyla gen havuzu iyileştirilebiliyorsa, aynı amaca istenmeyen öğeleri havuzdan atarak da ulaşılabilirdi. İleride Almanların milyonlarca masum insanı sistemli bir şekilde katledip öldürmesine gerekçe sağlayan da işte bu çarpık bilimsel ilkeydi.

Bu sefil tarih, frenolojinin gülünç ihtirasları, öjeniğin yol açtığı katliamlar, en şüphe götürür savları ortaya atarken bile asla burnundan kıl aldırmayan bilim camiası göz önüne alınırsa, başta Batı dışı kültürlerden gelenler olmak üzere pek çok insanın, insanlığın kökenine ve göçüne dair esaslı teorilere bayağı şüpheyle yaklaşmasına şaşmamak gerek. Bu tür bir araştırmanın ücra yerlerde izole hâlde yaşayan insan topluluklarından toplanan kan örneklerinin analizine dayanması kaygıları ve hiddeti daha da artırır. Özellikle de yerli halklar, anlatılarda ve efsanelerde yüceltilen anayurtlarının, tarihin başlangıcında atalarına ait olmayabileceği savı karşısında basbayağı incinirler. Son zamanlarda genetik mirasımız konusunda gerçekleştirilen bilimsel keşiflerin gerek aleni çatışmalara gerek tarihin en eski zamanlarından beri ilkel halkların yaşadığı topraklardan zorla çıkarılmalarına yol açacağı yönünde birtakım ithamlarda bulunulmuştur.

Bu tür korkuların aslı astarı olmadığına eminim. Tarih bize göstermiştir ki mütehakkim grupların mazlumları kırıp geçirmesi için herhangi bir gerekçeye ihtiyaçları yoktur. Kaldı ki bu yeni araştırmalardan elde edilen bir teorinin bir şekilde dengeleri bo-

zacağına ve bizatihi bir halka zeval vereceğine hiç inanmıyorum. Doğruya doğru, Naziler soykırımlarına gerekçe olsun diye genetik ve ırk konusundaki sahte bilimlerden medet umdular. Ama Steven Pinker'ın da belirttiği gibi, Marksist-Leninistler de insan doğasının toplumsal bakımdan işlenebilirliği konusundaki sahte-bilimsel fantezileri aracılığıyla aynı ölçüde hakir ve yıkıcı soykırımlara heves etmişlerdi. "İnsanlığa yönelik en büyük tehdit," diye yazar Pinker, "doğaya ve gelişime duyulan meraktan ziyade, totaliter ideolojiler ve insan haklarının çiğnenmesidir."

Bilgi, kültüre yönelik hiçbir tehditte bulunmaz. Dahası, söz konusu araştırma faaliyetleri belli bir dünya görüşü çerçevesinde tanımlanan belli türde bir bilgi meydana getirir. Batı bilimi, doğası gereği, örneğin Haida halkının köklerini Haida Gwaii Takımadaları'yla ilişkilendiren mitlerin düz anlamıyla yorumlanmasına karşı çıkar. Ama bu karşı çıkış, Haida halkının ruhunu ezmek ya da Haida Ulusu Konseyi'nin başkanı dostum Guujaaw'ı, insanlığın istiridye kabuğundan doğmasından ve Kuzgun'un gökten gelerek güneşi çalmasından bu yana halkının söz konusu takımadalarda yaşamadığına ikna etmek gibi bir amaç gütmez. Haida halkının "başka bir yerlerden geldiği" evvelce ortaya atılmış bir savdır zaten; epeyce bir zamandır da ortodoks antropolojinin temelini teşkil etmektedir. Ama bu bilimsel "hakikat" günümüzde Haida halkının otoritesini ve gücünü sınırlamaya yönelik en ufak bir şey yapmaz. Bir ulus sıfatıyla Haida halkının Kanada hükümetiyle müzakere etme kabiliyeti, atalarına dair efsane kabilinden iddialarla pek alakalı olmayıp, tamamen siyasi iktidarla -ki müzakere anında o topraklarda yaşandığının *a priori* kanıtıdır bu- ve Guujaaw gibi liderlerin halkı için dünya çapında destek toplama yeteneğiyle ilgili bir şeydir.

Bilim, bilgi edinme yollarından ancak bir tanesidir ve amacı da mutlak hakikatler ortaya koymak değil, olgulara dair daha iyi düşünme yolları konusunda ilham vermektir. 1965 gibi yakın bir tarihte bile, Amerikalı antropolog Carleton Coon *The Origin of Races* [Irkların Kökeni] ve *The Living Races of Man* [Yaşayan İnsan

Irkları] adında iki kitap yazmış ve beş farklı insan alt türünün olduğunu öne sürmüştür. Görünen o ki Linnaeus'un zamanından bu yana pek bir ders alınmamış. Coon'a göre, Avrupalıların siyaset ve teknoloji alanlarındaki hâkimiyeti, evrimsel genetik üstünlüklerinin doğal bir sonucudur. Hatta şunu bile öne sürer: "Irkların birbiriyle karışması, bir topluluğun gerek genetik gerek toplumsal dengesini bozabilir." Coon, o zamanlar, Amerika Fiziksel Antropologlar Birliği'nin başkanıydı; ayrıca Pennsylvania Üniversitesi'nde kıdemli profesör olan Coon üniversitenin Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi'nde etnoloji küratörlüğü görevini de yürütüyordu.

Her ne kadar Jim Crow yasalarının ve ırk ayrımının son zamanlarında bu tür ifadeler makbul görülmüş olsa da, daha 1965'te bile akademik camiada bunlarla dalga geçiliyordu. Tabii, bu husus, nüfus genetiği alanında yürütülen yeni araştırmaların olası sonuçları konusunda durup düşünmeye sevk edebilir bizi. Ne ki bilim ırk konusuna nokta koymayı telkin ettiğinde, ırk denen şeyin kurgudan ibaret olduğunu hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde gösterdiğinde, kulak vermemiz gerekir. En azından bir kez de olsa bilim insanlarının haklı olduğunu ümit etmemiz gerekir.

Kaldı ki haklıdırlar da. İnsanlığın genetik donanımının yekpare bir süreklilik teşkil ettiğini hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koymuşlardır. İrlanda'dan Japonya'ya, Amazon'dan Sibirya'ya kadar, insan toplulukları arasında keskin genetik farklar bulunmaz. Olsa olsa coğrafyaya dayalı değişimler bulunur. Dünyanın en ücra köşesinde yaşayan insan topluluğunun üyeleri bile, bütün genetik çeşitliliğimizin yüzde 85'ini taşır. İnsanlığın büyük kısmı örneğin veba ya da savaş sonucu yeryüzünden silinseydi bile, Waoraniler ya da Barasanalar, Rendilleler ya da Tuaregler kanlarında bütün insanlığın genetik donanımını taşıyor olurdu zaten. Adeta kutsal bir ruh ve zihin deposu gibi, bu kültürlerden ya da dünya üzerindeki 7000 kültürden herhangi biri, bütün çeşitliliğiyle insanlığın yeniden doğmasını sağlayacak tohumları barındırır.

Bütün bunların anlamı da şu ki, biyologlar ve nüfus genetikçileri, felsefecilerin ezelden beri hayal ettiği bir şeyin nihayet doğru ol-

duğunu kanıtlamıştır: Hepimiz gerçek anlamda kardeşiz. Aynı genetik kumaştan yapılmışız.

Doğal olarak bundan şu sonuç çıkıyor: Bütün kültürler esasen aynı zihinsel kıvraklığa, aynı zeka kapasitesine sahiptir. Bu zihinsel kapasitenin ve potansiyelin, Batı'nın büyük bir başarıyla elde ettiği gibi, müthiş teknolojik buluşlar aracılığıyla mı, yoksa sözgelimi Avustralya'daki Aborjinlerin büyük önem atfettiği gibi, bir efsanenin özünde bulunan karmaşık hafıza düğümlerinin çözülmesi aracılığıyla mı hayata geçirileceği, tamamen bir tercih ve yönelim meselesidir, uyum sağlamaya yönelik güdülerin ve kültürel önceliklerin neticesidir.

Ne kültür tarihinde bir ilerleme hiyerarşisinden, ne de başarıya tırmanan bir Toplumsal Darwinci merdivenden söz edilebilir. Viktoryen dönemdeki gerek "barbar" ve "uygar" kavramları gerek geniş taban kısmında "dünyanın ilkelleri" denen halkların yer aldığı bir ilerleme piramidinin tepesinde gururla oturan Avrupa sanayi toplumu kavrayışı tam anlamıyla itibardan düşmüştür; hatta bu dönemdeki ırksal ve sömürgeci kibir bilimsel açıdan alay konusu olmuştur. Başarılı bilimsel araştırmalar ve modern genetiğin buluşları, insanlığın özündeki bağı mükemmel bir şekilde göstermiştir. Hepimiz adeta kemiklerimize kazınmış kutsal bir donanımı, ortak bir tarihi paylaşıyoruz. Elinizdeki sayfaların ortaya koyacağı gibi, bundan da şu sonuç çıkıyor: Dünyadaki onca kültür, modernleşme yolunda hüsranla sonuçlanmış girişimler değildir, hele hele Batılılar gibi olmaya yönelik hüsranla sonuçlanmış girişimler hiç değildir. Bilakis bütün o kültürler insanın hayal dünyasının ve kalbinin emsalsiz ifadeleri olup şu temel soruya verilen biricik cevaptırlar: İnsan olmak, hayatta olmak ne demektir? Sorulan bu soruya dünyadaki kültürler 7000 farklı cevap verir ve bir araya gelerek, ebedi yolculuğuna devam eden biz insan türünün gelecek 2500 nesil boyunca karşılaşacağı bütün güçlüklerle baş etmesi için insani bir repertuar oluştururlar.

PEKİ BİNLERCE YIL ÖNCE Afrika'dan yola çıkan bu insanlar kimdi? Neye benziyorlardı? Şayet bu insanların yaptığı yolculuğu, miras alınan genetik işaretler aracılığıyla takip edebilirsek, Afrika'yı hiç terk etmemiş, hâlâ orada yaşayan ve bu yüzden de DNA'ları atalarımızı dünyanın dört bir yanına taşıyan sonraki göç dalgaları sırasında meydana gelmiş mutasyonlardan azade bir halk bulmak mümkün olabilir. Gene Spencer Wells'in araştırmalarının ortaya koyduğu gibi, aslında böyle bir halk tespit edilmiştir ve bu kültür uzun yıllardır antropologları büyülemeye devam etmektedir. Günümüzde Botswana, Namibya ve Angola'nın güneyinden oluşan 84.000 kilometrekarelik alana yayılmış hâlde, Kalahari Çölü'nün kızgın kumlarında yaşayan 55.000 nüfuslu Sanların, bir zamanlar Sahraaltı Afrika'nın tamamı ile Doğu Afrika'nın büyük bir bölümünde yaşamış bir halkın soyundan geldiği kabul edilegelmiştir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan halkların art arda gerçekleştirdiği göçlerin neticesinde, Sanlar göçebe avcı-toplayıcı olarak hayatlarını sürdürmüştür. Erkek ve kadınlardan oluşan bu avcı-toplayıcıların sahip olduğu sahih ve ayrıntılı bilgiler sayesinde, San halkı dünya üzerindeki en sert ve kurak çöl alanlarından birinde tek başına ayakta kalmayı başarmıştır. Uyum sağlamaya yönelik bu bilgi hazinesi, bu zihinsel alet kutusu, adeta dilsel açıdan dünya harikası olan bir dilin, bilinen dil ailelerinden hiçbiriyle ilişkisi olmayan bir dilin sözcüklerine ve seslerine nakşedilmiştir. İngilizce konuşanlar 31 ses kullanır. San dilindeyse 141 ses vardır; pek çok dilbilimciye göre, ahenkli sesler ile damak şaklatmalarından oluşan bu kakofoni dilin doğuşunu yansıtmaktadır. Eldeki genetik veriler gerçekten de böyle olduğuna işaret ediyor. Belli başlı işaretlerin bulunmayışı, Sanların bir zamanlar insanlığın soyağacındaki ilk halk olduğunu gösteriyor. Şayet İrlandalılar, Lakotalar, Hawaililer ve Mayalar ağacın dallarını teşkil ediyorsa, Sanlar gövdesidir ve büyük ihtimalle dünyadaki en eski kültürdür. Diğerleri yolculuğa çıkmaya karar verdiğinde, Sanlar yurtlarında kalmayı tercih etmiştir.

Yirminci yüzyılın başlarında alkolün ve örgün eğitimin etkisi, ilerlemenin sahte ve çapraşık vaatleri neticesinde San halkın-

dan pek çok insanın hayatı mahvoluncaya kadar, Sanlar belki de 10.000 yıldır kendi doğal dünyalarının ritmiyle yaşıyorlardı. Önlerinde pek bir seçenek yoktu. Hayatta kalmaları, en ufak mevsim değişimlerini, hayvanların yaptığı her bir hareketi, bitkilerin büyürken çıkardığı sesleri kestirme yeteneklerine bağlıydı. Su her daim meseleydi. Kalahari Çölü'nde yılın on ayı ortalıkta tek damla su bulunmaz. Suyun ağaç kovuklarından ya da kamış gibi sazlarla çamurun altından çekip çıkarılması, yahut otlarla tapalanan ve sahibinin işaretini taşıyan devekuşu yumurtalarında saklanması gerekir. Yılın büyük kısmında, tek su kaynağı bitki köklerinde bulunan ya da hayvanların iç organlarından çıkarılan sıvılardır.

Mayıstan aralık ayına kadar süren kurak mevsimde Sanlar sürekli hareket hâlindedir. Kendilerini öncelikle avcı olarak kabul etseler de, Sanlar bitki yiyerek yaşamlarını sürdürür. Her bir yetişkin günde 5 kilogram kadar yaban kavunu tüketir. Kavunlar kuruduğunda, Sanlar bedenin terden 3 litre su kaybettiği bir çöl ortamında hayatta kalmak için her gün kumun altından yirmiden fazla büyük yumru kök kazıp çıkarmak zorundadır. En kötü aylarda, yani Kahverengi Sırtlan Mevsimi'nde, Sanlar yere oyuklar kazıp toprağı idrarla ıslattıktan sonra, üzerlerine az bir kum serpip yere uzanır ve sineklerin saldırısı altında sıcağın geçmesini beklerler. Güneş yaşam kaynağı değil, ölüm sembolüdür. En büyük mahrumiyetin yaşandığı zaman, ayrıca vaat zamanıdır da, zira ekim ayında Az Yağmurlar başlar; kıtlık zamanının bittiğini haber veren ilk yağmur damlalarıdır bunlar. Üç ay boyunca, ekimden aralık ayına kadar, toprak hiçbir zaman kafi gelmeyecek bu yağmur vaadi altında adeta acıyla kıvranır. Sabit su kaynaklarının etrafında yaşayan talihliler küçük kamplar kurup buralarda toplanırlar. Çoğunluksa günbatımı ve doğumunda bitki kökü aramaya çıkar. Hava sıcaklığı etkisini sürdürür ve sıcak rüzgarlar bozkırı yalayıp geçer; gri ve sarı ufukta küçük kum fırtınaları dönüp dururken ölülerin ruhu ortaya çıkar.

Nihayet, ocak ayında yağmurlar gelir ve üç ay boyunca San halkı yeniden doğuş mevsimini kutlamaya başlar. Ama Kalahari

Çölü'nde yağmur hep göreli bir şeydir. Kimi zaman bulutlar toplanıp feci bir fırtınaya hazırlanır ve sonrasında sanki gök yarılmışçasına saatte 8 santimetreküplük yağmur düşer toprağa. Ne ki yağmurların hiç görünmediği yıllar da vakidir; böyle zamanlar, bütün yağmur mevsiminde ancak 5 santimetreküp yağmur yağar. İnsanlar toprağı birkaç metre kazıp suyun bulunabileceği geçirimsiz bir katmana ulaşmak zorundadır. Susuzluktan ölme ihtimali, yağmur sezonunda bile hep vardır.

Verimli yıllarda yağmurlar nispeten bolluk getirir. Kumların üzerinde su birikintileri oluşur. Ellerinde sadece sivri sopalar, heybeler, fileler ve su taşımada kullanılan devekuşu yumurtalarıyla insanlar küçük gruplar hâlinde dolaşırlar. Bu geniş aile birimleri, meyve ya da tohum hasadını, av hayvanlarının ortaya çıkışını kutlamak için ara sıra daha büyük gruplar hâlinde de bir araya gelirler. Söz konusu dolaşmalar gelişigüzel yapılmaz. Geçilen her yer hikayelerle dolu bilindik topraklardır, zamanın kutsiyetini taşıyan alanlardır. Bu hikayelerden her biri, belli bir kaynağı -bir ağacı ya da çalılığı yahut nektarların en kıymetlisi olan bir bal kaynağını- belli bir grubun tasarrufuna sokar. Kraliçe Arı, her şeyi yaratan Yüce Tanrı'nın karısıdır. Bal kaynağı ismen korunur ve başkasının hakkına göz dikmek ölümle cezalandırılır.

Yılın en güzel zamanı nisan, yani Avcı Mevsimi'dir. Her ne kadar Sanların yiyeceğinin büyük kısmını bitkiler meydana getirse de, en çok arzu edilen yiyecek ettir, zira bir erkek çocuğunu erkeğe dönüştüren şey avlanmaktır. Çoğu yıl nisan ayı geldiğinde, yağmurlar sıcakları ortadan kaldırmış olur, çölün acı soğuğu da henüz yüzünü göstermiştir. Her yerde -toprağın altında, asmalarda, ağaçların ve çalıların dallarında- lezzetli yiyecekler vardır. Daha yeni yavrulamış semiz antiloplarla doludur etraf. Erkekler küçük avcı grupları hâlinde günde 60 kilometre yürüyerek çölü katedip geceleyin ateş başındaki ailelerinin yanına dönerken, yaşadıkları bölge akıllarından uçup gitmiştir adeta. Hafif yüklerle yol alırlar: kısa bir yay ve avın testis torbasının içine kök kabukları doldurularak yapılmış oklar; ateş yakmaya yarayan çubuklar; su emmek

için içi boş bir saz; bir bıçak ile kısa bir mızrak; onarım işleri için bir miktar bitkisel yapıştırıcı; eti ateşe tutmak için ucu sivri bir çubuk.

Gruplar hâlinde avlanan San erkekleri birtakım işaretler ararlar. Dikkatlerinden hiçbir şey kaçmaz: bir çalı yaprağındaki kıvrım, ince bir daldaki kırığın yönü; yerdeki bir izin derinliği, şekli ve durumu. Her şey kuma yazılıdır. Sanlarda zina yapmak büyük yürek ister, zira herkesin ayak izi bilinir. San avcıları bir hayvanın bıraktığı tek bir izden, hayvanın gittiği yönü, geçtiği zamanı ve hızını kestirebilir. Leopar ve aslan gibi azametli yırtıcı hayvanlarla doğrudan rekabet hâlinde olan ve zekalarını maharetle kullanan bu avcılar pek çok hayvan türü avlayabilirler. İçinde zehirli kazıklar bulunan çukurlarla su aygırlarına tuzak kurarlar. Hayatlarını tehlikeye atarak filleri kovalar ve bu devasa hayvanları hızlı bir balta darbesiyle yere indirirler. Bir aslanın öldürdüğü avın yakınlarında durarak, hayvanın iyice doymasını bekler, sonra da üzerine ağırlık çökmüş aslanı kovalayarak leşten uzaklaştırırlar. Kuşlar havada ağlarla yakalanır. Antiloplar kimi zaman günlerce takip edilerek avlanır. Sanların yayları kısa olup pek güçlü değildir, menzili büyük ihtimalle en fazla 25 metredir. Oklar avın derisini delip geçmez çoğu zaman. Deride sıyrık oluştururlar sadece, ama çoğu kez bu yeterlidir, zira okların ucunda, çölde yetişen bir ağacın, *Commiphora africana*'nın yapraklarıyla beslenen iki böcek türünün larvalarından elde edilen öldürücü bir zehir vardır. Sanlar böcek kolonilerini bulup kozaları alır ve antilop boynuzundan yapılma kaplarda saklarlar. Larvaları ovalayarak kabuklarını kırmadan iç kısmını iyice yumuşatırlar. Sonra bunları sıkıp macun kıvamında bir sıvı çıkarırlar. Güneşte kurutulan bu zehir kana zerk edildi mi kasılmalara, felce ve sonunda ölüme yol açar.

Av, bizi San yaşamının merkezine götüren bir metafordur. Avlanmayan bir erkek, çocuk kalmaya mahkumdur. Bir erkek evlenmek için gelinin ailesine et götürmelidir. Öldürülen ilk antilop gençliğin zirvesini teşkil eder ve bu zirve anı avcının derisine babası tarafından ilelebet kazınır: Baba, avcının derisine kemikle ufak bir kesik atar: Öldürülen antilop erkekse vücudun sağ tarafına,

dişiyse sol tarafına atılan kesiğin üzerine et ve yağ karışımı basar. Bu dövme genç erkekte avcı yüreği olduğunu belirtir; güçlü bir tılsımdır bu, zira Sanlar için av sadece öldürmek demek değildir. Av hayvanıyla dans ederler ve bu ritüel mübadelenin sonunda hayvan gerçek anlamda kendini sunar, kurban eder. Her av yorgunlukla, tükenmişlikle sona erer: Antilop ne yaparsa yapsın peşindeki insanlardan kurtulamayacağını anlar. O zaman durup arkasına döner ve oklar havalanır.

Büyük av hayvanlarının eti grubun tüm üyeleri arasında paylaştırılır. Paylaşımın nasıl olacağını avcı değil, okun sahibi belirler. San erkekleri birbirlerine ok hediye ederler. Kemikten ucuyla, zarif gövdesiyle, kusursuz zehir karışımıyla ok, San teknolojisinin en yüksek noktasını temsil eder. Ama okun esas gücü toplumsal alanda ortaya çıkar, zira her bir ok mübadelesi Sanların hayatında birlik beraberliği oluşturan karşılıklı bağları tesis eder. Armağanı kabul etmemek düşmanca bir davranıştır. Kabul etmekse hem bağı hem de yükümlülüğü ikrar etmek demektir. Ok, karşılığında ticaret yapılacak ya da azar azar geri ödenecek bir borçtan çok daha fazlasıdır. Bireyi toplumsal dünyaya sıkı sıkı bağlayan, gençleri avcının âlemine, avcıyı da aile ocağına ve kutsal ateşe taşıyan, müebbet bir vazife tesis eder.

Sanlar güneşi ölümle ilişkilendirir, buna karşılık ateş yaşamı, halkın birlik beraberliğini, ailenin bekasını simgeler. Hediye edilen et, bir kadınla yapılan nişanı resmiyete döker. Kadın aile ocağına döndüğü takdirde de boşanma gerçekleşir. Anne karanlıkta doğurur ve ocak ateşinin ışığına geri dönerek doğumun gerçekleştiğini ilan eder. İçlerinden biri çok ihtiyarlayıp da halkıyla beraber yola devam edemeyecek hâle geldiğinde, sırtlanlardan korunması için etrafına dikenli çalılar konarak ve öbür dünyaya giderken yolunu aydınlatsın diye ayak ucunda ateş yakılarak ölmeye bırakılır. Sanlara göre, iki büyük tanrı mevcuttur: Yüce Doğu Göğü Tanrısı ile onun ardından gelen ve olumsuzluğun, karanlığın kaynağı, ölülerin koruyucusu olan Batı Tanrısı. Hem Batı Tanrısı'ndan korunmak, hem de hastalık ve musibet oklarının yönünü değiştirmek

için, Sanlar ateş etrafında dans eder, kendilerini büsbütün vecde bırakırlar. Karınlarında bulunan yaşam gücü buharlaşır ve omurgadan yukarı çıkarak kafatasının alt kısmına değip bütün vücuda yayılır ve ruhu daha üst bir bilinç düzeyine çıkarır. Bu sağaltıcı dans, avcıların ateş etrafında toplanıp kafalarını yanan kömürlerin içine sokarak alevlerle ve tanrılarla alay etmesiyle sona erer.

DİL, GİZLİLİK, RUH, uyum sağlama yeteneği; Sanların Kalahari Çölü'nde hayatta kalmasını sağlayan araçlar bunlardı işte. Keza uzak atalarımızın Afrika'dan başka yerlere taşıdığı özellikler de bunlardı büyük ihtimalle. Ne ki günümüzde Sanların ya da modern dönemdeki sömürgeleştirmenin tahriplerine maruz kalmadan önceki hâlleriyle Sanların etnografik portresine baktığımızda birtakım temel sorular belirir: Zamanda geriye dönüp bu avcı-toplayıcıların, gezegenin yaşamaya elverişli her köşesini arayıp bulan atalarımızın tabiatına nasıl temas edebiliriz? Neler biliyorlardı? Nasıl düşünüyorlardı? Hayatta kalmanın getirdiği müthiş güçlüklerin ötesinde, onlara ilham veren şey neydi? Ne yakmıştı hayal dünyasının fitilini? Zira insanın gerçek anlamda ortaya çıktığı anı, kültürün doğmasına neden olan bilincin gelişimini belirleyen şey bu olmalıydı. Bir noktada başlamıştı her şey.

İnsansıların soyunun Afrika'da milyonlarca yıl öncesine kadar uzandığını biliyoruz bugün: Elde edilen en eski iskelet kalıntıları 2006'da Etiyopya'nın Afar Çölü'nde Zeresenay Alemseged tarafından keşfedilen üç yaşındaki bir kız çocuğuna ait. Alemseged, iskelet kalıntılarının 3,3 milyon yıldır bulunduğu keşif yerinden hareketle bu kız çocuğuna *Australopithecus afarensis* adını vermiştir. Kendi türümüz olan *Homo sapiens*, ancak 200.000 yıl önce evrilmeye başlamıştı. Başka rakiplerimiz vardı. İnsan nüfusu kah azalıp kah artmış ve bir noktada neredeyse yok olmanın eşiğine gelmiş, belki de bin kadar bireye kadar azalmış. Ama insan neslinin tükenmesine bir şeyler engel olmuş.

Tarihimizin büyük bir kısmında, dünyayı insansılara ait soyağacının bir başka koluyla, yani aynı atanın, *Homo erectus*'un so-

yundan gelen uzak akrabalarımız Neandertallerle paylaştık. Neandertallerin de bilince sahip olduğu muhakkaktır. Alet kullanabiliyorlardı, ayrıca ta 70.000 yıl önce ölülerini gömdüklerine dair kanıtlar var. Ama ister beyin büyüklüğünde bir artış ya da dilin gelişimi ister başka birtakım evrimsel katalizörler söz konusu olsun, bizim türümüz bu rekabette daha üstün avantajlar yakaladı ve nihayetinde çok parlak bir şekilde kaderini çizerek, adeta bir zeka patlamasıyla Neandertalleri hayat yarışında geride bıraktı.

Bu ilk ruhani parıldamaya tanık olunacak yer, Fransa'nın güneybatısında ve İspanya'da Pireneler'in ötesinde bulunur. 27.000 yıl önce Avrupa'dan Neandertallerin son izleri de yok olup gittiğinde, bizim atalarımızın yarattığı göz alıcı Geç Paleolitik mağara sanatı daha o zamandan 2000-3000 yıl eskiye uzanıyordu. Don yağından meşalelerin titrek alevlerinin aydınlattığı, birtakım oyuklara açılan daracık dehlizlerden geçerek toprağın derinliklerine ulaşan erkeklerle kadınlar, kutsadıkları hayvanları, tek ya da sürü hâlinde, katıksız bir gerçekçilikle çizmiştir. Taşın konturları kullanılarak canlandırılan bu biçimler öyle dramatik resmedilmiştir ki, bütün bu mağaralar çoktan nesli tükenmiş hayvanlarla bugün bile canlı gibidir.

Önce Chauvet ve Altamira, sonra da Lascaux ve Pech Merle gibi mağaralarda bulunan ileri seviyedeki figüratif sanat eserleri, sadece ulvi güzellikleriyle kalmaz, bir zamanlar kültür sayesinde hayat bulan parlak insan potansiyeli hakkında da bilgi verir. Teknik beceriler, kırmızı aşı boyasıyla siyah manganın, demir oksidin ve kömürün kullanımı, yapı iskeleti kurma, pigmentleri uygulamak üzere çeşitli tekniklere başvurma gibi hususlar başlı başına dikkate değer olup, Yüksek Paleolitik döneme özgü araçların, çakmaktaşından oyulmuş zarif kazıyıcılar ile keskilerin ustaca yapımında yankısını bulan nispeten yüksek seviyedeki sosyal organizasyonu ve uzmanlaşmayı ortaya serer. Boşlukların ve gölgelerin kullanımı, kompozisyon ve perspektif niyeti, zaman içinde hayvan biçimlerinin üst üste binmesi gibi hususlar, bayağı gelişmiş bir sanatsal estetik anlayışına işaret eder, ki bu da derinlerde çok daha büyük

arzuların yattığının ifadesidir.

Geçenlerde Fransa'nın Dordogne bölgesinde bir ay boyuna Clayton Eshleman'la beraberdim. Eshleman otuz yılı aşkın süredir, yani 1974 ilkbaharında kaderin ağlarını ördüğü bir sabah, kendi tabiriyle, kuş cıvıltılarının ve masmavi gökyüzünün dünyasını bırakıp, ruhunu "mistik bir coşku"yla dolduran dar mekanların karanlık âlemine daldığından bu yana, mağara sanatı üzerine incelemelerde bulunuyor. Kendisinden önceki pek çok araştırmacı gibi, onu da hem büyüleyen hem de afallatan şey sadece gördükleri değil, aynı zamanda mağaraların insanın algısını tecrit eden ortamında, kendi hayal dünyasının, bilinç ile her şeyi yutan toprağın, "yaşayan, dipsiz bir ruhsal güç mahzeni"nin ruhu arasında adeta asılı kalmasıydı. Sadece kayalar üzerinde tasvir edilenlere değil, orada mevcut olmayan şeylere de dikkat etmiştir Eshleman: Etobur hayvanlar bizon ve atlara göre çok az resmedilmiştir. Resimler adeta yalıtılmış hâlde yüzüyor gibidir; hiçbir arka plan ya da zemin çizgisi yoktur. İnsan tasvirleri çok azdır, ayrıca ne bir savaş ya da avlanma sahnesi ne de fiziksel çatışma tasviri yer alır.

Northrop Frye bu eserlere bir amaç atfetmeye çalışmış, ama bir sonuca ulaşamamıştır. "*Din* ve *büyü* gibi birtakım sözcükler sarf edebiliriz," diye yazar Frye, "ama şu var ki bu eserlerin ardındaki saikin karmaşıklığını, zorunluluğunu ve muazzam gücünü bugün anlayabilmemiz, hele hele tekrar canlandırabilmemiz kesinlikle mümkün değildir." Frye'a göre, resmedilen hayvanlar, "insan bilincinin ve kudretinin, insanların çevresinde gördüğü en canlı ve güçlü şeylere doğru adeta yayılmasından ibarettir". Bu resimleri taşa işleyen ressam, "doğanın özünde bulunan enerjiyi, güzelliği, tarifsiz ihtişamı gözlemciyle özdeşleştiriyordur" sanki. Bu hayvan formlarına insan gözüyle baktığımızda, "hayvanın postunu üstüne geçirip hayvanla özdeşleşmiş bir büyücüye ya da şamana bakıyor gibiyizdir aslında."

Clayton da mağara sanatında avın büyüsünün canlandırılmasından daha fazla bir şeyler olduğunu düşünüyor. Ona göre, insanlar bir noktaya kadar hayvan doğası taşıyorlardı, sonra bir an geldi

ve –ister kabul edelim ister etmeyelim– hayvan olmaktan çıktılar. Sanat, insanların bilinç aracılığıyla hayvanlar âleminden kopup ayrıldığı ve bizim de bizzat bildiğimiz hâlimizle, biricik varlık olarak ortaya çıktığı ana büyük önem verir. Bu açıdan bakıldığında, sanat –Clayton'ın da yazdığı gibi– adeta bir "nostaljik kartpostal"dır ve hayvanlarla insanların vaktiyle hemhâl olduğu kayıp bir zamanın yasını tutar. İlk büyük ruhani itki olan ilkel şamanizm, geri döndürülmesi mümkün olmayan bu ayrışmayı ayinler yoluyla uzlaştırmaya, hatta yeniden tesis etmeye yönelik bir girişim olarak doğmuştur. Daha da ilginci şudur: Yüksek Paleolitik sanat tam olarak 20.000 yıldır esasen değişmeden kalmıştır, ki bu da Gize'deki büyük piramidi inşa edenlerle aramızdaki zamansal mesafeden beş kat daha fazladır. Şayet bunlar nostaljik kartpostallarsa, o zaman bizimki gerçekten de çok daha uzun bir vedadır.

Mağara sanatı huzursuzluğumuzun ortaya çıkışına, insanı o günden bugüne dek hayal kurmaya sevk eden amansız anlam arayışına da işaret eder. Son 50.000 yıldır tür olarak yaşadığımız bütün varoluşsal deneyim şu iki sözcüğe indirgenebilir: *nasıl* ve *niçin*. Bütün sorgulamaların hareket noktası ve kültürleri billurlaşmış bir hâlde etrafına toplayan içgörü parçaları işte bunlardır.

Halkların hepsi uyum sağlamaya yönelik aynı zorunluluklarla karşı karşıya kalmıştır. Hepimiz çocuk doğurmak, onları büyütmek, yetiştirmek ve korumak, ihtiyarları da ahir ömürlerinde rahatlatmak zorundayızdır. Bütün kültürler On Emir'in çoğu akidesini onaylar adeta, bunun da sebebi Yahudiliğin emsalsiz bir ilham kaynağı olması değil, sosyal bir türün hayatta kalmasını sağlayan kuralları dile getirmiş olmasıdır. İnsan öldürmeyi ya da hırsızlığı yasaklamayan toplum çok azdır. Her toplum cinsel birlikteliğe ve çocuk doğurmaya tutarlık kazandıracak gelenekler yaratır. Her kültür, bir yandan ölüm olgusunun içerdiği acı dolu ayrılığın mahiyetiyle başa çıkmaya çalışır, öte yandan ölülerine saygı gösterir.

Bu ortak güçlükler göz önüne alındığında, kültürel uyumların kapsamı ve çeşitliliği insanı hayrete düşürür. Güneydoğu Asya'nın yağmur ormanlarıyla Amazon'dan Avustralya'nın kurak alanları-

na, Kalahari'den Arktika'nın yüksek kesimlerinde buzlarla kaplı düzlüklere, Amerika'nın engin ovalarından Patagonya'nın *pampa*larına kadar avcı-toplayıcı insan toplulukları serpilip gelişmiştir. Seyyahlar ve balıkçılar dünyanın bütün okyanuslarındaki hemen her adaya yerleşmiştir. Mesela Pasifik'in kuzeybatı kıyılarına yerleşen ilk topluluklara can veren somon, kandil balığı ve ringa gibi sırf denizin lütuflarının üzerinde yükselen karmaşık toplumlar ortaya çıkmıştır.

10.000 yıl kadar önce Neolitik devrimin gerçekleşmesiyle beraber, insanlar tarımla uğraşmaya ve hayvanları evcilleştirmeye başladı. Göçebe topluluklar yeryüzünün ücra köşelerine -Sahra Çölü'ne, Tibet platosuna ve rüzgarın dövdüğü engin Asya bozkırlarına- yerleşti. Çiftçiler birkaç otu -buğday, arpa, pirinç, yulaf, darı ve mısırı- ekerek, ihtiyaç fazlası olan ve muhafaza edilebilecek çeşitli yiyecekler yaptılar, böylece hiyerarşi, uzmanlaşma ve yerleşik hayat gibi, ekseriyetle medeniyetin alametifarikalarının ortaya çıkmasını sağladılar. Önce büyük şehirler, sonra da krallıklar, imparatorluklar ve ulus-devletler kuruldu.

Hiçbir kitap, insanlığın hayranlık uyandıran kültürel deneyiminin tam anlamıyla hakkını veremez. *Kültür* kavramını, çoğunluğu kapsarken bile tam olarak tarif etmek zordur. Örneğin Yeni Gine'nin dağlarında yaşayan 200-300 kişilik küçük, izole bir topluluğun kendine özgü bir kültürü vardır, keza İrlanda ve Fransa gibi ülkelerin de. Farklı kültürlerde benzer dini inançlar görülebilir; Hıristiyanlık, Müslümanlık ve Budizm gibi dinlerin etkisi altında olan topraklardaki durum tam da budur. Genel olarak dil, biricik dünya tasavvurları belirliyor olsa da, örneğin Alaska'da kendi anadillerini konuşma becerisini yitirmiş, ama buna rağmen sağlam ve canlı bir kültürü ayakta tutan halklar vardır.

Belki de *kültür* kavramının anlamlı bir tanımına şu hususu kabul ederek yaklaşabiliriz en çok: Her bir kültür, sürekli değişen biricik bir toplamdır ve biz de bu toplamı onun dilini, dinini, toplumsal ve ekonomik örgütlenmesini, dekoratif sanatlarını, hikayelerini, mitlerini, ayinlerini, inanışlarını ve uyum sağlamaya yönelik

daha birçok özelliğini gözlemleyerek ve inceleyerek tanıyabiliriz. Bir kültüre dair tam bir ölçüt, hem bir halkın yapıp ettiklerini hem de o insanların arzularının niteliğini, onların hayatlarına yön veren metaforların doğasını kapsar. Ayrıca bir halka dair betimleme, anavatanlarının karakterine, yani hayatlarını sürdürmeyi seçtikleri ekolojik ve coğrafi ortama atıfta bulunmadığı takdirde eksik kalacaktır. Nasıl bir toprak parçası karakteri belirliyorsa, kültür de bir yerin ruhundan doğar.

Bu sayfalar boyunca, sizlerle beraber bu dünyaların keşfine çıkmak istiyorum. Polinezya'ya gidip, yol bilenlerin bütün bir Pasifik Okyanusu'na hayal dünyalarını ve zekalarını katmalarını sağlayan denizcilik sanatına övgüler düzeceğiz. Amazon'da tam anlamıyla kayıp bir medeniyetin torunları olan Anakonda halklarıyla, bugün bile insanların ormanda nasıl yaşamaları gerektiğini vazeden mitolojik atalarından feyz alan bir kültürler mozaiğiyle karşılaşacağız. Hem And Dağları'nda hem de Kolombiya'daki Sierra Nevada de Santa Marta dağlarında toprağın gerçekten de canlı olduğunu, yaşamla titrediğini ve insanlığın ruhani arzularına binlerce farklı şekilde karşılık verdiğini keşfedeceğiz. "Rüya Zamanı" ve "Şarkı Hatları"nı takip ederek Arnhem bölgesindeki hint defnesi ormanlarına gidecek ve Afrika'dan yola çıkan ilk insanlar olan, Avustralya'da yaşayan Aborjinlerin harikulade felsefesini kavramaya çalışacağız. Nepal'de bir taş patikanın sonundaki bir kapıyı aralayacak ve bilge bir kahramanın, kırk beş yıl önce ömür boyu inzivaya çekilen Tsetsam Ani adlı bir Budist rahibenin mutlulukla parlayan yüzünü göreceğiz. Bir boynuzgaga kuşunun, adeta doğanın elyazısına benzeyen uçuşu, nihayet Borneo'nun dağlık alanlarındaki ormanlarda yaşayan göçebe Penanlara ulaştığımızı söyleyecek bize.

Bu yolculuğun sonunda keşfedeceğimiz her şey gelecek yüzyılda vazifemiz olacak. Yeryüzünün üzerinde yanan bir ateş var ve bu ateş beraberinde bitkileri, hayvanları, kadim becerileri ve geleceği okuyan bilgeliği de götürüyor. Bilgiyle ve marifetle dolu muazzam bir arşiv, bir hayal dünyası külliyatı; sayısız yaşlıya, şifacıya, savaş-

çıya, çiftçiye, balıkçıya, ebeye, şaire ve ermişe ait hatıralardan oluşan sözlü ve yazılı bir dil, yani insan deneyiminin bütün çeşitliliği ve karmaşıklığıyla sanatsal, zihinsel ve ruhsal olarak ifadesi tehlike altında. Her yana yayılan bu cehennem ateşini söndürmek ve kültürde ifade edildiği biçimiyle insan ruhunun çeşitliliğini takdir etmenin yeni yollarını bulmak günümüzün en ivedi vazifesi.

II
Yol Bilenler

Denize açılmamızın sebebi bu işte. Böylece çocuklarımız büyüyor ve kendileriyle gurur duyuyorlar. Biz de atalarımızla yeniden temasa geçip ruhlarımızı iyileştiriyoruz. Denizde ilerledikçe, geleneksel eski hikayelerin arasına yeni hikayeler katıyor, eski kültürden yola çıkarak tam anlamıyla yeni bir kültür yaratıyoruz.
Nainoa Thompson

İSTERSENİZ GELİN, İNSAN İMGELEMİNİN bugüne dek hayat verdiği en muazzam kültür âlemine uzanıverelim. Polinezya: 25 milyon kilometrekare, yani yeryüzünün neredeyse beşte birini kaplayan bir alan; Güney denizlerine boncuk misali fırlatılmış on binlerce ada. Birkaç ay önce, kaderin cilvesi sonucu, yakın dostum Nainoa Thompson'la ve Polinezya Denizcilik Derneği'yle beraber, *Hokule'a* adlı büyük bir teknede bir eğitim gezisine katıldım. Adını, Hawai'nin kutsal yıldızı Arcturus'tan alan güzel, gösterişli bir tekneydi bu. Eski Polinezya'nın denizleri aşan büyük yelkenlilerinin bir kopyası olan *Hokule'a* yaklaşık 20 metre uzunluğunda, 6 metre genişliğinde, iki gövdesi birbirine 8 kilometrelik halatla bağlanmış olan ve yaklaşık 10.000 kilogramlık deplasmana sahip üstü açık bir tekneydi. İlk kez 1975'te denize açılan *Hokule'a* o günden bugüne defalarca Pasifik'i aşmış ve Hawai'den Tahiti'ye ve Cook Adaları'na, oradan Aotearoa ve Yeni Zelanda'ya, doğuda Markiz Adaları'na, güneyde ve doğuda Rapa Nui, yani Paskalya Adası'na kadar, Polinezya bölgesinde bulunan neredeyse her takımadayı dolaşarak yaklaşık 150.000 kilometre yol katetmişti. Hatta daha da uzaklara, ta Alaska ve Japonya kıyılarına kadar yolculuk etmiş-

ti. *Hokule'a*'nın mürettebatı –çok farklı görevler üstlenen– kaptan ve "yol bilen" de dahil on kişiden oluşuyordu. Çok acil durumlarda kullanılmak üzere bulundurulan bir telsiz dışında, teknede tek bir tane bile modern denizcilik aleti yoktu. Ne mesafe ya da derinlik ölçer ne de GPS ya da uydu alıcısı bulunuyordu. Teknede sadece seyrüsefercinin algıları, mürettebatın bilgisi ve adeta yeniden doğmuş bir halkın onuru, otoritesi ve kudreti vardı.

Avrupalı denizciler on altıncı yüzyılda Pasifik'e ilk kez geldiklerinde yepyeni bir dünyayla karşılaştılar. Buraya gelip, Darien'de bir tepede sessizce duran ve okyanusa, Homeros'un altın diyarlar dediği Batı adalarını ve "bilindik mazbut toprakları ve krallıkları" adeta cüceleştiren bir okyanusa gözlerini kocaman açıp "çılgın düşlere dalarak" bakan ilk İspanyol Cortés değil, Vasco Núñez de Balboa'ydı. İki asır sonra bunları şiire döken John Keats, ilk İspanyolların neler hissetmiş olabileceğini huşu içinde hayal etmişti. 1520'de Ferdinand Macellan, mürettebatının yarısını kaybettiği otuz sekiz gün süren bir yolculuk sonunda Güney Amerika'nın en güney ucundan dolaşıp ulaştığı enginliği sakin bir deniz olarak tanımlamıştı. Dört ay boyunca denizde yol almaya devam eden ve geri kalan adamlarını günbegün kaybeden Macellan, Pasifik'teki meskun adaların tek bir tanesine bile rast gelmemişti. Nihayet 7 Nisan 1521'de bugün Filipinler diye bilinen Cebu adasına ayak bastı. Macellan cesur ve pek çok açıdan külyutmaz bir adamdı, ama aynı zamanda dik kafalıydı da. Gözü dönmüş bir hâlde, koca bir uygarlığı, üstelik de kendisine açık denizler konusunda pek çok şey öğretebilecek bir uygarlığı es geçmişti.

Polinezyalılar ile İspanyollar arasındaki ilk istikrarlı ilişki üç asır sonra kuruldu: 1595'te Álvaro de Mendaña de Neira doğudaki ticaret yollarını takip ederken, ekvatoral denizde nöbetçi askerler gibi duran on volkanik adanın oluşturduğu bir takımadaya rast geldi. Daha karaya ayak basmadan, bu adalara hamisinin, yani o dönemde Peru valisi olan Canete Markisi García Hurtado de Mendoza'nın adını vererek Markiz Adaları dedi. Dünyanın en yalıtılmış adaları olan bu takımadalar, o zamanlar 300.000 kadar insa-

na ev sahipliği yapıyordu. Orada yaşayanların dilinde bu adalar *Te Henua, Te Enata*, yani "insan toprağı"ydı.

Medeniyetlerin karşı karşıya geldiği olağandışı bir durumdu bu. Markizliler kendi adalarını dünyanın sonu olarak, atalarını rüzgarlarla ve dalgalarla batıdan taşıyıp getiren mitik bir yolculuğun son durağı olarak görüyordu. Her insan Tiki'nin soyundan geliyordu: İlk insan ve her kabile kendi soyağacını, batan güneşten yola çıkan ilk göçebelerden başlatabilirdi. Doğu ufkunun ötesinde, ruhun bedenden ayrılıp denize daldığı öbür dünyaya ait topraklar yer alıyordu. Dolayısıyla Markizlilere göre, İspanyollar doğu göğünün ücra köşelerinden doğup gelen ve günahın somutlaşmış hâli olan birer şeytandı. Dünya zevklerine düşkün, hilebaz, akıl almaz ölçüde barbar olan İspanyolların verebilecekleri hiçbir şey yoktu. Ne becerileri, ne kadınları ya da yiyecekleri, ne de doğadaki en temel şeylere dair bir bilgileri vardı. Onların zenginliği, sadece sahip oldukları şeylere, yani ilginç sayılabilecek tuhaf metal nesnelere dayanıyordu. Ama esas zenginliğin saygınlıkta bulunduğunu, ancak sosyal yükümlülük alabilen, elindeki ihtiyaç fazlası yiyeceği muhtaç durumda olanlara verebilen ve böylece yoksulluğu ortadan kaldıran kişilere itibar gösterileceğini hiç bilmiyorlardı. Bu beyaz Atuaların -bütün kıyıların ötesinden gelen bu yabancıların- hayat denen düzende hiçbir yerleri yoktu. Öyle barbardılar ki ne büyü ne de rahiplerin kudreti onlara etki ediyordu. Öyle kara cahildiler ki şeflerle halkı birbirinden ayırt edemiyor ve ikisine de tehditkar bir küçümsemeyle bakıyorlardı.

İspanyollarsa aynı anda hem nazik hem de acımasız olabilen bu ada halkı karşısında afallamıştı. Amansız bir şiddet uygulamaya muktedir yüce savaşçılar vardı karşılarında. Ama onların gösterdiği zıtlaşma mevsimlere, yerleşik değerlere, belli bir plana ve ayinlere dayalıydı. Tek bir ölüm bile savaşın sonuna işaret edebilirdi. Markizlilerde zaman anlayışı yahut günah ya da utanç diye bir kavram yoktu. Genç kadınlar bir yandan güzelliklerini sergiliyor, açık açık cilve yapıyor, öte yandan İspanyollar, normalde her erkeğin yapacağı gibi, uluorta çişlerini yaptıklarında iğreniyor ve ortalığı

velveleye veriyorlardı. Cinsel açıdan rahatlık zevk verip şaşırtıyorken, gerek yamyamlık ve insan kurban etme gerek çok kocalılık ve tamamen irrasyonel olan *tapu*, yani sonradan tabu kavramını meydana getiren büyüye dayalı yerel kurallar ve yaptırımlar sistemi, görenleri dehşete düşürüyordu. Ayrıca bir başka barbarlık alameti de Markizli erkeklerin, cinsel organlarının en hassas yerleri de dahil vücutlarının her yanını kaplayan mavili-siyahlı parlak dövmelerdi.

İspanyollar açısından en şaşırtıcı mesele şuydu: Böylesine ilkel bir halk nasıl olup da bütün bunları başarabilmişti? Koca koca dağ yamaçlarına ve nehir vadilerine devasa taştan teraslar, sulama kanalları ve binlerce kişinin toplanıp bir savaşın bitişinin ya da bir şefin tahta çıkışının şerefine kutlamalar yapıp şölenler düzenleyecekleri kocaman platformlar tesis edilmişti. Bu tür şölen ya da kutlamalarda, rahip dünyanın baştan sona mitolojik tarihini, tek bir insanın hafızasında yaşayan yüzlerce dizelik kutsal şiiri ezbere okurdu. Duraladığında ya da bir dizede takıldığında, en baştan başlaması gerekirdi, zira sözcükler hem tarihin sınırlarını belirliyor hem de geleceğin vaatlerini haber veriyordu. Söz konusu platformların etrafında gölevez, tatlı patates, pandanus ve hindistancevizi ekili zümrüt yeşili tarlalar uzanıyordu. En değerli ağaç ekmek ağacıydı. Markizliler soğuk toprağa kocaman taş çukurlar inşa ediyor ve bunların içinde tonlarca nişastalı yiyeceği oksijensiz ortamda saklıyorlardı. Her daim yedekte tutulan bu sekiz aylık stok, en feci ve yıkıcı tayfunlarda bile insanların hayatta kalmasını sağlıyordu.

İspanyol keşif seferinin ast komutanı Pedro Fernández de Queirós şu sonuca varmıştı: Kendisinin ve yoldaşlarının sahilde karşılaştığı yerliler toprağa adeta silinmez bir biçimde nakşedilmiş medeniyetin müsebbipleri olamazdı. Kendisinin belirttiğine göre, yerli kadınlar İspanyol gemilerinin çevresine balık sürüsü gibi üşüşmüştü, zira *tapu* gereği kano kullanmaları yasaktı. O hâlde, hiçbir surette kendi kadınlarının ulaşımını sağlayamayan bir kültür nasıl olur da İspanya krallığının en uç noktasına en az üç aylık mesafede bulunan bir dizi adaya yerleşebilmişti? Bu insan-

lar hiç pusulaya başvurmadan (pusulaları olmadığını fark etmişti Fernández) bu adalara nasıl gelmişti? Mitleri coğrafya bilgisiyle bir araya getiren Fernández şu sonuca varmıştı: Aslında Markiz Adaları, güneydeki büyük bir kıtanın ucunda yer alan bir yerleşim birimiydi ve halk da hâlâ keşfedilmeyi bekleyen antik bir uygarlık tarafından bu adaya yerleştirilmişti. Nitekim karaya ayak basmalarının üzerinden daha bir ay geçmemişken, İspanyollar bu efsanevi kıtayı bulmak üzere yeniden Pasifik'e açılmıştı. Ne ki Fernández de Queirós'un geri kalan ömrünü tüketecek beyhude bir arayıştı bu.

Polinezya'nın esrarı karşısında aldanan ve kafası karışan son denizci Queirós değildi. Boylamı ölçecek araçlardan yoksun olan Avrupalı gemilerin okyanusa açılmaktan korktukları için kıtaların kıyı şeridini takip ettikleri bir dönemde, Pasifik açıklarında gidip gelen ilginç gemilerle ilgili anlatılar Paris ve Amsterdam'a günbegün ulaşıyordu. 1616'da Tonga ile Samoa arasında yol alan Hollanda'ya ait bir savaş gemisi açık denizde seyreden kocaman ticaret gemilerinden oluşan bir filoya rastlamıştı. 1714'te Londra'da bir konağın tepeden tırnağa 100 pounda döşenebildiği bir dönemde, Britanya hükümeti parlamentodan geçirdiği bir yasayla, boylam ölçme meselesini çözebilen kişiye 20.000 pound vermeyi teklif ediyordu. Kronometrenin icadına kadar, denizciler kaba tahminlere bel bağlamıştı, ki bu da alelade bir geminin kıyı şeridinden uzaklaşmasını tehlikeli kılıyordu. Gelgelelim Pasifik'te olağandışı bir şeyler oluyordu.

Muhtemelen kraliyet donanmasının gelmiş geçmiş en meziyetli denizcisi olan Kaptan James Cook, bu konuya gerçekten eğilen ilk kişidir. Hawai'ye ayak bastığında, ona ait sancak gemisini 3000 yerli tekneden oluşan bir filo karşılamıştır. Cook'un Tonga'da fark ettiği üzere, kendi gemisi yaklaşık on kilometre yol alırken, yerlilerin katamaranları yaklaşık 15 kilometre yol alabiliyordur. Karşılaştığı Markizliler, Tahitililerin dilini anlayabiliyordu, oysa bu iki ada arasında 1600 kilometrelik bir mesafe vardır. Cook 1769'da çıktığı ilk yolculukta, hem denizci hem rahip Tupaia adında biriy-

le tanışmışır. Tupaia, Hawai ve Aotearoa hariç, Polinezya'da bulunan belli başlı bütün adaların haritasını ezbere çizer. Kumun üzerine 120'den fazla taş koyar; bu taşlardan her biri doğuda Markiz Adaları'ndan batıda Fiji'ye kadar 4000 kilometreden fazla bir alana (ABD'nin bir kıyısından diğerine olan mesafeye eşittir bu) dağılmış adaları simgelemektedir. Sonradan Tupaia, Cook'un yanında Tahiti'den Yeni Zelanda'ya yolculuk eder. 48 derece güney boylamı ile 4 derece kuzey boylamı arasında yapılan yaklaşık 13.000 kilometrelik dolambaçlı bir yolculuktur bu. Cook'un büyük bir şaşkınlıkla söylediklerine bakılırsa, Polinezyalı seyrüseferci, açıölçeri ya da harita bilgisi olmamasına rağmen, yolculuğun her anında, Tahiti'ye dönmek için gidilecek istikameti tam olarak bilmektedir.

Cook ve beraberindeki doğabilimci Joseph Banks (ikisi de Tahiti dilini öğrenmişti) birbirinden uzak bu adalar arasında apaçık bir kültürel bağlantı olduğunu idrak eder. Banks'in dilsel verilerden yola çıkan tahminine göre, Pasifik halkının menşei Doğu Hint bölgesidir. Cook da Polinezya'ya yerleşenlerin batıdan geldiği kanısındadır. Tupaia'dan rüzgarların sırlarını, gündüz güneşin gece yıldızların nasıl takip edileceğini öğrenmiş ve denizci kendisine Tahiti'den Samoa ve Fiji'ye, güneyde Avustralya'ya, doğuda da ta Markiz Adaları'na kadar nasıl gidileceğini ayrıntılarıyla anlatınca müthiş etkilenmiştir. Ne ki Cook bu yolculukların bir amaca yönelik olduğu konusunda pek ikna olmaz. Pasifik'in gazabını iyi bilmektedir: Evvelce karşılaştığı bir grup Tahitili, pruva rüzgarı karşısında çaresiz kalınca, rotalarından kilometrelerce sapmış ve aylarca Cook Adaları'nda mahsur kalmıştır.

Böylece açık deniz meselesi üzerinde 200 yıl kadar sürecek bir tartışma başlar. Bu insanlar gerçekte kimdir? Nereden gelmiştir? Okyanusu aşıp, insanın aklının alamayacağı kadar ücra ve yalıtılmış bu topraklara nasıl yerleşmişlerdir? 1832'de Fransız kaşif Dumont d'Urville, Pasifik halklarını üç gruba ayırır. Mikronezyalılar ekvatorun kuzeyinde ve Pasifik'in batısındaki küçük mercan adalarında; Melanezyalılar Yeni Gine, Solomon Adaları, Vanuatu, Yeni Kaledonya ve Fiji'den oluşan "karanlık adalar"da yaşamak-

tadır. Polinezya ise, Pasifik'in doğusunda yer alan diğer "bir sürü ada"yı kapsar. Gerek adaların büyüklüğünden dolayı Mikronezya diye adlandırılan adalar, gerek sakinlerinin ten renginden dolayı Melanezya diye adlandırılan adalar tamamen gelişigüzel adlandırmalardır. Hiçbir tarihsel ya da etnografik dayanağı olmamasına rağmen, bu sınıflandırma günümüze dek gelmiştir. Bununla beraber, Polinezya'nın halklarını tasnif eden Dumont d'Urville, her kaptanın seyir defterinde yazan şeyi idrak eder: Birbirleriyle yakın akraba diller ve ortak bir tarihsel tasavvurdan oluşan tek bir kültür âlemi koca bir okyanusa dağılmıştır; öyle ki bu âlemin en uç noktaları birbirinden Kanada'nın genişliğinin iki katı kadar uzaktadır. Bu adalarda Polinezyalıların yaşadığı aşikardır. Bu adalara yerleşmeyi nasıl başardıklarına dair açıklamalar, Walt Whitman'ın vaktiyle tarihin öğretmenlerin üçkağıdından ibaret olduğunu söylerken kastettiği şeye çok iyi birer örnektir.

1803'te, sert rüzgarlara karşı denizde doğuya doğru yol almanın imkansızlığını zikreden Joaquín Martinez de Zuniga adında, Filipinler'de ikamet eden bir İspanyol rahip, Polinezyalıların Güney Amerika'dan geldiğini söyler. Çok geçmeden Yeni Güney Galler'deki çiçeği burnunda Avustralya kolonisinde yaşayan muteber bir din adamı olan John Lang, ilkin "kazara sürüklenme" savını ortaya atar: Polinezyalıların batıdan geldiğini kabul eder, ama Lang'e göre, ancak kazara olmuştur bu; ya talihsiz denizciler rotalarından sapmış ya da avlanmaya çıkan balıkçılar şans eseri yeni topraklarla karşılaşmıştır. Ancak şans eseri yerleşim savı mantığa aykırıdır: Balıkçılar bütün kap kacağını, tavuklarını, domuzlarını, köpeklerini, gölevezlerini, muzlarını, patateslerini, bir de ailesini yanına alıp mı açılmıştır denize? Kaldı ki izah olarak bu sav tarihsel olguları kabul etmeye meyletse de bugün Polinezyalıların en büyük başarısı olarak görülen şeyi göz ardı eder. Özellikle Yeni Zelandalı devlet memuru Andrew Sharp'ın desteklediği "kazara sürüklenme" savı, 1970'lerin başlarına kadar yandaş bulmuştur, fakat o tarihlerde rüzgarlara ve akıntılara dair hidrografik kayıtlara dayanan bir dizi karmaşık bilgisayar simülasyonu neticesinde,

doğu Polinezya'daki çeşitli noktalardan başlatılan, simüle edilmiş 16.000 sürüklenmeden hiçbirinin Hawai'ye ulaşmayı başaramadığı görülmüştür.

Dünyayı olduğu gibi değil de kendi gönüllerinden geçtiği gibi gören iki kişi suları daha da bulandırır. Asıl adı Te Rangi Hiroa olan Sir Peter Buck, İrlandalı bir babayla Maori bir anneden dünyaya gelir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında Polinezya konusunda önde gelen âlimlerden olan Peter Buck, Honolulu'daki Bishop Museum'un yıllarca yöneticiliğini yapar ve bununla bağlantılı olarak, Yale'de saygın bir hoca olur. Kendi melez kalıtsal mirası konusunda son derece hassas olan ve siyahilerin ayrımcılığa maruz kaldığı bir dönemde Polinezyalıları "Zenci" ırklardan ayırt etmeye büyük çaba harcayan Buck şöyle bir teori ortaya atar: Pasifik'te bulunan adalardaki yerleşimler, Asya'dan başlayan planlı göç dalgaları sonucu ortaya çıkmıştır, ama bu göç dalgaları Melinezya'ya hiç uğramadan geçmiştir. Bu sav hem coğrafyaya aykırıdır hem de Polinezya'daki hemen her kültür bitkisinin menşeinin Melinezya olduğunu göz ardı eder, ama buna rağmen Buck şunu öne sürebilmiştir: "Pasifik'teki asıl denizciler Avrupa kökenli olsa gerektir, zira ne Zenciler gibi kıvırcık saçları, siyah tenleri, ince baldırları vardır, ne de Uzak Doğulular gibi yassı suratları, kısa boyları ve çekik gözleri."

Peter Buck'ın ırk konusunda yaşadığı tereddütler tarihe bakışını tahrif eder; Norveçli genç bir zoolog olan Thor Heyerdahl ise ortaya attığı savla tarihi tersyüz eder. Mantar ağacından bir sal üzerinde yaptığı 7000 kilometrelik ürkütücü bir yolculukla desteklediği bu sava göre, Polinezya'ya yerleşenler aslında Güney Amerika'dan gelmişlerdir. *Kon-Tiki* adındaki sal, 7 Ağustos 1947'de Peru'dan başlayan 101 günlük bir yolculuğun sonunda, Tahiti'nin 800 kilometre kuzeydoğusundaki Tuamotu Takımadaları'nda yer alan Raroia adasında bir resife çarpınca bir *National Geographic* kahramanı doğmuş olur. Heyerdahl sarışın, yakışıklı biridir; teni güneşten esmerleşmiş, karizmatik ve son derece fotojeniktir: Modern seyyahın tam bir arketipidir. Gelgelelim, Pasifik halklarının Amerika kö-

kenli olduğu yolundaki savı fazlasıyla şüphe götüren bir savdır.

Bu sav üç açıdan kanıtlara aykırıdır. İlk olarak, evvelce İspanyolların iddia ettiği gibi, Heyerdahl da Polinezyalıların sert Ekvator rüzgarlarına karşı doğuya doğru denizi katetmesinin imkansız olduğunu iddia etmiştir. Aslında bu eski muamma, Kaptan Cook'un denizci Tupaia'yla ettiği sohbetlerde çözülmüş bir muammadır. Bu sorunun cevabı Polinezya'da herkes tarafından bilinmekteydi, ama muhtemelen Heyerdahl bundan bihaberdi, ya da kendi savlarına uygun düşmüyordu. Halbuki yılın belli dönemlerinde, alize rüzgarları tersine dönüyordu, böylece de denizciler rahatça doğuya doğru yol alabiliyor, kayboldukları takdirde doğudan rüzgar esmeye başladı mı evlerine dönüvereceklerini çok iyi biliyorlardı.

Heyerdahl'ın ikinci savı anıtsal mimariye yöneliktir. İnkalarla Polinezyalıların taş işçiliğini karşılaştıran Heyerdahl, profesyonel bir arkeoloğun gözüne tamamen anlamsız görünecek yüzeysel benzerlikler sıralar. Üçüncü ve tek ilginç sav da Polinezya'da *Ipomoea batatas* denen tatlı patatesin bulunmasıdır, zira bu bitki kesinlikle Amerika menşeilidir. Oysa bugün bildiğimiz gibi, bütün bunlar şuna işaret etmektedir: Polinezya tekneleri Güney Amerika'ya gidip gelmiştir, ki bu olgu Şili'nin güney kıyılarındaki El Arenal'da yer alan Kolomb öncesi Kolombiya dönemine ait mezbelelerde Asya kökenli bir hayvan olan tavuğa ait birtakım kemiklerin bulunmasıyla da desteklenmektedir.

Sansasyonel iddialar ortaya atan Thor Heyerdahl dilsel, etnografik ve etnobotanik verilerden oluşan koca bir literatürü göz ardı etmiştir. Günümüzde genetik ve arkeolojik verileri de kapsayan bu literatür, Heyerdahl'ın apaçık yanıldığını göstermektedir. Heyerdahl yolculuğun başlarında, *Kon-Tiki* denen salla Humboldt akıntısını aşabilmek için Peru donanmasının yardımına ihtiyaç duyduğunu belirtmemiştir. Keza gerek kendisinin yolculuk yaptığı dönemde gerek günümüzde, salın üzerindeki yelken sisteminin Kolomb öncesi Güney Amerika'da mevcut olduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktur. Aslına bakılırsa, Heyerdahl'ın yorumları ve kronolojisi öyle gelişigüzeldir ki ortaya attığı teori, bir araştırma-

cının da belirttiği üzere, çağdaş bir tarihçinin şunu iddia etmesine benzer: "Amerika, Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Kral VIII. Henry tarafından keşfedilmiştir. Ayrıca VIII. Henry cahil yerli halka Ford Thunderbird marka bir araba götürmüştür." Ama bütün bunların hiçbir önemi yoktur. Heyerdahl'ın hikayesi sansasyon yaratmış ve *Kon-Tiki* adlı kitabı 20 milyon adetten fazla satmıştır.

HEM POLİNEZYALILARA HEM DE POLİNEZYA üzerine çalışan ciddi araştırmacılara göre, Heyerdahl'ın teorisi söz konusu kültürün en büyük başarılarını yadsıdığından tam anlamıyla bir hakaretti. Ne ki bu teori çok önemli iki girişime vesile oldu. İlk olarak, arkeologların kazılar yaparak, Polinezyalıların yayılışının izini sürmelerini sağlayacak somut kanıtlara ulaşmaya çalışmalarına zemin hazırladı. İkinci olarak da Hawaiilileri denize açılmaya teşvik etti. 1973'te kurulan Polinezya Denizcilik Derneği 8 Mart 1975'te *Hokule'a* adlı gemiyi denize indirdi. Hayalperest bir deney olarak başlayan bu girişim, zamanla tarihi doğru dürüst kavramaya ve çalınmış bir miras üzerinde yeniden hak talep etmeye yönelik bir misyona dönüştü.

Arkeologların her daim yaşadığı en büyük zorluk, kronolojiye temel oluşturacak fiziksel kalıntıların azlığıdır. Avrupalılarla ilk kez temasa geçildiği dönemde, teknik bakımdan basbayağı gelişmiş olan Polinezyalılarda çömlek kullanımı yoktu. Bu konuda çığır açan ilk keşif, 1952'de, Mercan Denizi'ndeki Yeni Kaledonya'da yapıldı. Lapita denen bir sahile yakın bir bölgede, arkeologlar birtakım çömlekler buldu. Son derece özgün olan bu mühürlü çömlekler, 2400 kilometre doğudaki Tonga adasında otuz yıl önce bulunan çömlek parçalarına benziyordu. Bunun ardından Yeni Gine, Vanuatu, Fiji ve Solomon Adaları'nda yapılan keşifler kayıp bir uygarlığın varlığını hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtladı. Bu antik kültür, MÖ 1500 dolaylarından başlayarak, Melanezya'dan yola çıkıp doğuda Pasifik'e yayılmıştı. Bugün Yeni Kaledonya'da keşfedildiği yerin adıyla andığımız Lapita halkı, adeta tarihöncesinin en büyük efsanelerinden birini yaratarak, Yeni

Gine ormanlarındaki yurtlarını bırakıp başka diyarlara yerleşmek üzere yollara düşmüştü. 500 yılda, muhtemelen yirmi nesil, sert rüzgarlara karşı denizde 3200 kilometre yol alarak Fiji'ye varmakla kalmadı, ötesine de geçip Samoa ve Tonga'ya da ulaştı. Üstelik bu yolculuğu milattan on asır önce yapmışlardı.

Ne ki daha sonra, hâlâ bilemediğimiz sebeplerle, bu göç yaklaşık bin yıllık bir kesintiye uğradı. Çömlek geleneği kaybolsa da, dilbilgisi ve sözdizimi, taş oymanın ya da vücuda dövme yapmanın anlamı, ataların kudreti ve rüzgarın kutsal kökleri kaybolmadı. MÖ 200 dolaylarında, yeni bir keşif dalgası başladı. Doğrudan doğruya çağdaş Polinezyalıların ataları tarafından girişilen bu keşiflerde, Samoa ve Tonga'dan yol çıkılıp doğuya gidilerek Cook Adaları'na, Tahiti'ye ve Markiz Adaları'na ulaşıldı. Yaklaşık 4000 kilometrelik bir yolculuktu bu. Akabinde yüzyıllar sürecek bir fasıladan sonra, yeni keşifler yapıldı: önce Rapa Nui, yani Paskalya Adası, sonra da MS 400 dolaylarında yerleşilen Hawai. Polinezyalıların yayılmasının en son önemli aşaması, Birinci Haçlı Seferi'nin yapıldığı zamanlara denk düşmüştü: Denizciler güneye ve batıya doğru yol almış, MS 1000 dolaylarında da önce Aotearoa'da, sonra Yeni Zelanda'da karaya ayak basmıştı. Kolomb'dan 500 yıl önce Polinezyalılar, seksen nesillik bir süre zarfında, Pasifik'te yer alan hemen her takımadaya yerleşmiş, yeryüzünün yaklaşık 25 milyon kilometrekaresini kaplayan bir alanda yekpare bir kültür âlemi yaratmışlardı.

Bir anlığına, bu tür bir yolculuğun neler gerektirdiğini hayal edin. Denizciler mercandan, taştan ve insan kemiğinden yapılma açık katamaranlarda yolculuk ediyordu. Yelkenleri pandan ağacındandı; tahta kısımlarsa hindistancevizi liflerinden halatlarla birbirine tutturulmuştu; çatlaklar ekmek ağacı meyvesi özü ve reçinesiyle yamanıyordu. Gündüz yakıcı güneş, gece soğuk rüzgarlar gibi kötü hava şartlarına maruz kalan, sürekli açlık ve susuzlukla mücadele eden bu insanlar okyanusta binlerce kilometre yol katetmiş ve kimisi küçük bir kıta büyüklüğünde olan, kimisi ancak bir kilometre çapında, üzerinde hindistancevizi ağacından başka göze

çarpan bir şey barındırmayan mercan adalarından ibaret yüzlerce yeni yer keşfetmişti.

Hiç şüphe yok ki balıkçıların kıyıdan uzaktaki balık sürülerine ulaşmak için kıyıdan savrulması ya da rüzgarla sürüklenmesi vaki olmakla beraber, eldeki pek çok kanıt, bu yolculukların keşif maksadıyla yapıldığına işaret ediyor. Peki ama niçin gidiyorlardı? Bir insan niçin Tahiti ya da Rarotonga gibi bir yeri bırakıp bilinmeze doğru yelken açardı ki? İtibarın, merakın ve macera ruhunun bu işte payı vardır elbette. Muhtemelen bir daha geri dönmemek üzere, doğan güneşe doğru yelken açmak bir kabileye büyük bir onur kazandıran basbayağı cesaret isteyen bir işti. Sözlü geleneklere bakılırsa, bu yolculukların neredeyse yarısı felaketle sonuçlanmıştır. Ama başarısızlık ölüm anlamına geldiğinden, geride kalanlar duruma iyi yanından bakıp, yola koyulan akrabalarının başarılı olduğunu hayal ediyor ve başlı başına giriştikleri iş sayesinde zaten tanrı mertebesine ulaşmış olan bu insanların adeta denizin içinden doğan yeni topraklara kavuştuğuna dair düşler kuruyorlardı.

Her kültürde olduğu gibi, bu yolculukların ardında daha dünyevi saikler de vardı. Polinezya'da veraset *primogenitur* sistemine[1] dayalıydı, toplumsal yapıysa son derece hiyerarşikti. Ailenin ikinci ya da üçüncü oğlu için, yahut alt sınıftan bir aile ya da kabilenin çocuğu için itibar ve servet kazanmanın yolu yeni bir dünya bulmaktan geçiyordu. İster doğal ister insan eliyle olsun ekolojik mecburiyetlerle krizler de keşifleri teşvik etmişti. Rapa Nui, yani Paskalya Adası'na ait polen kayıtlarından anlaşıldığına göre, Polinezyalılar gelmeden önce, adanın her yanı astropikal ormanlarla kaplıydı. Avrupalılarla ilk temasın gerçekleştiği tarihte, adadaki doğal ortam tamamen değişmişti: Adaya özgü pek çok türün nesli tükenmişti ve verimli toprakların büyük kısmı çoraklaşmıştı. Yerleşen ilk nesil, Yeni Zelanda'daki uçamayan kuşların soyunu tüketmişti. Polinezyalılar icabında doğal çevreyi tam anlamıyla istismar edebiliyorlardı; nüfusları bulundukları toprağın barındı-

1- Ailedeki en büyük erkek çocuğa öncelik tanıyan veraset sistemi. -çn

ramayacağı bir büyüklüğe ulaşınca yola devam etmek dışında bir seçenekleri kalmıyordu. Bu da denize açılmak anlamına geliyordu.

Nihai saikleri ne olursa olsun, antik Polinezyalılar denize açılmıştı. Bu yolculukların çoğu gerçekten keşif amaçlı olsa da ve Rapa Nui'de olduğu gibi yerleşildikten sonra zaman içinde izole hâle gelse de, bunlar çaresizce yapılan tek yönlü yolculuklar değildi. Bilakis, eldeki tüm kanıtların gösterdiği üzere, uzun mesafeler kateden belli ticaret rotaları boyunca gemiler okyanusta gidip geliyordu.

Peki ama Polinezyalılar bunu nasıl yapmıştı? Hiçbir yazılı kayıt mevcut değildir. Polinezyalılar sözlü geleneğe sahipti; bütün bilgiler hafızada tutuluyor ve nesilden nesle aktarılıyordu. Tarihteki en büyük trajedilerden biri şudur: Kaptan Cook gibi belli başlı birkaç kişi hariç, bu adalara ilk gelen Avrupalılar denizcilik konusundaki bu olağanüstü bilgi hazinesini takdir etmek bir yana, inceleyip kayda bile almamışlardır. Tarafsız bir gözlemci geleneksel denizcilerin itibarını ve nüfuzunu açık açık fark etmiş olsa gerekti; zira her topluluğun kültürel dayanağı denizcilerdi. Denizcilik Polinezya kimliğini basbayağı belirleyen bir unsurdu. Ne ki bu usta denizcilerin ihmal edilmesi sadece dikkatsizlikten kaynaklanmıyordu; fethin beraberinde getirdiği kültür çatışmasının kaçınılmaz bir sonucuydu da aynı zamanda.

Avrupalılarla temas kaos ve yıkım getirdi. Denizciler dışında, Polinezya toplumunun en önemli iki üyesi şef ve rahipti. Şefin otoritesi, ihtiyaç fazlası yiyeceği kontrol etme ve dağıtma yeteneğine bağlıydı. Rahibin iktidarı da kültürün kutsal yasalarını oluşturan *tapu*yu uygulama yeteneğine dayanıyordu. Avrupalıların getirdiği hastalıklar adaları kırıp geçirerek, bir aydan kısa bir süre içinde Markiz Adaları'nda yaşayan halkın yüzde 85'inin canını aldığında, nüfustaki çöküş geleneksel ekonomiyi mahvetmiş, hatta rahiplerin itibarına da gölge düşürmüştü, zira rahipler *tapu*yu ihlal eden ve mucizevi bir şekilde salgın hastalıklara karşı dayanıklı olan yabancılara hiçbir cezai yaptırımda bulunamamıştı. İlk temasın ardından büyük topluluklar hâlinde sahilleri arşınlayan misyonerler, hem halkın yaşadığı musibetler konusunda doğrudan hal-

kı suçlamış, hem de onların dini inançlarını ilkel bir putperestlik olarak hor görmüşlerdi. Böyle bir atmosferde Avrupalıların kendi denizcilik becerileriyle boy ölçüşebilecek, hatta onu alt edecek bir denizcilik becerisinin Polinezyalılarda bulunduğunu idrak etmesi zor olurdu; hele hele Britanya gibi, denizciliğin milli gurur meselesi olduğu bir kültürde iyice zordu bu. Oysa Polinezyalılar denizcilikte gerçekten de çok daha iyiydi.

SAĞANAK YAĞMUR ALTINDA, Kauai Adası'ndan ayrılıp Oahu Adası'nın etrafından dolaştıktan sonra, geceleyin Molokai Adası'ndan kuzeye yönelerek açık denize doğru yol alırken, *Hokule'a* adlı geminin güvertesinde, Nainoa Thompson antik Polinezyalıların dehasını anlayabilmek için önce Polinezya dünyasına özgü şu temel unsurları kavramak gerektiğini söylemişti bana: rüzgarlar, dalgalar, bulutlar, yıldızlar, güneş, ay, kuşlar, balıklar ve deniz. Tabii bunların yanına bir de ampirik gözlem gücü ve evrensel insan merakını katmak gerekiyor. Geleneksel denizcinin becerileri bilim insanınınkinden çok da farklı değildir; insan doğrudan tecrübe ederek ve savları sınayarak öğrenir; ayrıca doğa bilimlerinin her kolundan -astronomi, hayvan davranışları, meteoroloji ve okyanus biliminden- bilgiler edinir. Bütün bunları ömür boyu sürecek müthiş bir bağlılık ve disiplinle pekiştirdiğiniz zaman da en önemli şeyin itibar olduğu bir kültürde en yüksek saygınlık mertebesine ulaşırsınız. Bir başka deyişle, insanlığın zihinsel gücünün yanı sıra, insan arzusu ve hırsı da bütünüyle denizin yarattığı güçlüklere karşı kullanılmıştı.

Nainoa'ya otuz yıldan fazla hocalık eden kişi, Mikronezya'da yer alan Caroline Adaları'ndaki Satawal'dan usta seyrüseferci Mau Piailug'du. Mau 1,5 kilometrekareden az bir yüzölçümüne sahip -New York'taki Central Park'ın üçte biri kadar olan- küçük bir mercan adasında büyür. Onun tek dünyası okyanustur. Dedesi ve babası da seyrüsefercidir. Bir yaşındayken Mau atalardan kalma öğretileri öğrenmeye layık görülür. Bu eğitimin bir parçası olarak, küçük yaşta denizin ritmini hissedip özümsesin diye saatlerce gelgit

havuzunda tutulur. Sekiz yaşındayken okyanusa ilk kez açıldığında dalgalardan dolayı midesi bulanır; bu durum karşısında hocası onu bir halata bağlar ve mide bulantısı geçinceye kadar teknenin peşinden sürükler. Mau on dört yaşına bastığında, teknenin suyun içinde hareketini daha iyi hissedebilmek için hayalarını halat donanımına bağlar. Mau denize açılmayı öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda Yüce Su'yun sırlarını, dalgaların fiziğini ve metafiziğini de kavrar. Rivayete göre, zihninde adaların görüntüsünü canlandırarak denizin içinden tecelli etmelerini sağlayabiliyordur.

Mau'nun kazandığı başarılar, her şeyi elinden alınmış soylu bir aileye mensup olan Nainoa'ya (anneannesi anadilini konuştuğu için misyoner okulunda dayak yemiştir) umut ve ikbal kaynağı olur. Mau'dan hava şartlarına dikkat etmeyi, dalgaları yorumlamayı, yıldızları anlamayı, yani kendi tabiriyle zihnindeki bir adanın haritasını çıkarmayı öğrenir.

Nainoa'nın söylediği üzere, tek yönlü hâkim rüzgarlar gerçekten de doğudan esmektedir, ama bunlar Thor Heyerdahl ve diğerlerinin sandığı gibi düpedüz hâkim rüzgarlar değildir. Denizci Tupaia'nın da vaktiyle Kaptan Cook'a açıkladığı gibi, yılın belli bir döneminde rüzgarlar tersine döner ve Pasifik üzerinde batıdan esmeye başlar. Avustralya'nın kuzeyinden doğuya uzanan alçak basınçlı bir koridor oluşur, ki Lapita uygarlığının Bismark Takımadaları'ndan Pasifik'in ortalarına göç etmesine imkan veren de işte bu koridordur. Keza daha kuzeyde Hawai yakınlarında da rüzgar devamlı doğudan esmez. Dahası, *Hokule'a*'yla gerçekleştirilen onca okyanus yolculuğunun da kanıtladığı gibi, tıka basa yüklenmiş bir tekneyle bile rüzgara karşı yelken açmak mümkündür.

Nainoa'nın ayrıca belirttiği gibi, eski Polinezyalılar modern anlamda denizci değil, "yol bilen" insanlardı. Tahiti'den Oahu'ya doğru yola çıkarken, sözgelimi istikamet olarak Pearl Harbor'ı seçmiyorlardı; bir adalar topluluğunu, mesela Hawai Takımadaları'nı bulmak üzere yol çıkıyorlardı. Kaldı ki Pasifik'teki mesafeler haritada göründüğü kadar aşılması zor değildir. Polinezya üçgenindeki üç uzak nokta, yani Rapa Nui, Hawai ve Aotearoa (Yeni Zelanda)

haricinde, Melanezya'dan Polinezya'ya yapılan hiçbir yolculukta -en azından kuş uçuşuyla- 500 kilometreden fazla yol katedilmez. Üstelik haritaların gösterdiğinden daha fazla toprak parçası mevcuttur. Denizde her yöne doğru yaklaşık 50 kilometrelik bir görüş mesafesi vardır. Karaya ayak bastığınız her seferinde 50 kilometre çapında bir daire çizerseniz, okyanusun birdenbire küçüldüğünü, toprak parçasıyla "kaplı" alanların arttığını görürsünüz.

Ayrıca bulutlar da -şekilleri, renkleri, nitelikleri ve gökyüzündeki konumları- yol bilenlere ipucu sağlar. Kahverengi bulutlar sert rüzgarların, yüksek bulutlar rüzgarın değil sağanak yağışın habercisidir. Bulutların hareketi rüzgarın kuvvetini ve yönünü, havanın kararlılığını, fırtına cephelerinin oynaklığını gösterir. Bulutların adalar üzerinde toplanırken ya da okyanus üzerinde dolaşırken aldıkları farklı biçimleri tarif etmek için koca bir söz dağarcığı vardır. Yıldızların çevresindeki çeşitli renkler, parıldayışları, fırtına yaklaşırken sönükleşmeleri, okyanus üzerinde daha açık olan gökyüzünün bir ada üzerindeyken daha koyu renklere bürünmesi gibi başlı başına ışık unsurları bile yorumlanır. Güneş doğarken ve batarken gökyüzünün kızıllaşması havanın nemli olduğuna işaret eder. Ayın haleli olması yağmuru haber verir, zira bu halenin sebebi, ışığın nemle yüklü bulutların içindeki buz kristallerinden yansımasıdır. Halenin sınırları içindeki yıldız sayısı fırtınanın kuvvetini gösterir; şayet on taneden az yıldız varsa, bela kapıda demektir, zira sert rüzgarlar ve sağanak geliyordur. Eğer ayın çevresinde çifte hale oluşmuşsa, rüzgar çok sert esecek demektir.

Karadaki işaretlere karşılık vahşi doğada ve denizde de birtakım işaretler bulunur: mesela denizde aheste aheste yüzen bir köpekbalığı ya da sürüden ayrılıp tek başına uçan bir kuş. Yunus ve domuz balıklarının kuytu kısımlara doğru yüzmesi fırtına habercisiyken, firkateyn kuşunun açık denize doğru uçması havanın sakin olacağına alamettir. Albatros gibi kıyıdan uzakta yaşayan kuşlar herhangi bir ipucu vermez, oysa fırtına kuşları ve deniz kırlangıçları gibi kuşlar yuvalarından belli bir uzaklığa kadar gider, günbatımında dalgaların arasından çıkarak her gece yuvalarına

dönerler; yuvaya dönüş rotaları adeta kerterizle alınmış gibi hiç şaşmaz. Beyaz bir deniz kırlangıcı görmek, karaya 200 kilometre kadar yaklaşıldığını gösterir; kahverengi deniz kırlangıcı ancak 65 kilometre gidebilir, sümsük kuşlarıysa en fazla 40 kilometre açılabilir. Fosforesans ve denizdeki bitki kalıntıları, suyun tuzluluğu, tadı ve sıcaklığı, kılıç balığının yüzüş biçimi gibi pek çok unsur denizci için anlamlıdır.

Molokai Adası'nın arka tarafına dolaşıp gecenin karanlığında kuzeye doğru, uzaktaki fırtınalı bir bölgeye dümeni çevirinceye kadar yukarıda anlatılanlar kulağa hoş geliyordu. Nainoa'nın bana söylediği gibi, söz konusu işaretlere, ipuçlarına, göstergelere bakmayı bilmenin bir faydası vardı; gelgelelim bütün bu bilgileri hemen bir araya getirip denizin her an değişen kuvveti ve koşullarına uyarlamak bambaşka bir işti.

Hava hâlâ berrak, okyanus karanlıktı; gökyüzü sayısız yıldızla kaplı hâlde sessizliğe gömülmüştü. *Hokule'a* çok kuvvetli olmayan dalgaların içinde yol alıyordu; gerçi dalgalar gene de etkiliydi, güverteyi sallıyor ve en azından benim ufku görmemi engelliyordu. Mürettebat iki vardiya hâlinde çalışıyordu. Sırayla herkes dümenin başına geçiyordu. Ama bildik dümenlerden değildi bu; ancak üç kişiyle kontrol edilebilen uzun kürek biçiminde bir dümendi. Teknenin kendisi, üzerini örten gecenin içinde gökyüzü denen pusulanın iğnesi hâline gelmişti adeta. Hemen arkamızda seyrüseferci oturuyordu: Ka'iulani adındaki bu genç kadın Nainoa'nın çırağıydı. Bütün yolculuk boyunca, günde yirmi iki saat uyanık kalmış, ancak zihni biraz dinlenmeye ihtiyaç duyduğunda çok kısa süreler uyumuştu.

Nainoa ve deneyimli mürettebatın geri kalanı gibi, Ka'iulani de 220 yıldızın adını biliyor ve gece gökteki rotalarını izleyebiliyordu. Akrep, Güney Haçı, Orion, Ülker takımyıldızlarını ve kutup yıldızını tanıyor ve takip edebiliyordu. Ama ona göre en önemli yıldızlar ufka yakın olan, henüz doğmuş ya da batmak üzere olan yıldızlardı. Bunun sebebini şöyle açıklamıştı Nainoa: Dünya kendi ekseni etrafında döndükçe, her yıldız doğu ufkundan doğar, gökte

bir yay çizer, sonra da batı yönünde batar. Belli bir yıldızın doğuda doğduğu, batıda battığı bu iki ufuk noktası bütün bir yıl boyunca sabit kalır, gerçi bir yıldızın doğuş zamanı geceden geceye dört dakika değişir. Dolayısıyla, insan bütün yıldızları, konumlarını, her bir yıldızın belli bir gecede doğduğu zamanı, ufukta göründüğünde ya da kaybolduğundaki yönlerini hafızasında tutmayı başardığı takdirde, 360 derecelik bir pusulayı zihninde canlandırabilir. Sözgelimi böyle bir pusulayı, Hawaililer zihinlerinde otuz iki yıldız evine ayırır; bunlardan her biri ufkun belli bir kısmında yer alır ve gök cisimleri olarak belli isimleri vardır. Bir yıldıza ancak bir süreliğine bel bağlanabilir, zira gökte yay çizdikçe yönü değişir. Ne ki o zamana kadar ufukta başka bir yıldız belirir, ki bu da seyrüsefercinin önceden bildiği bir yönü gösterir. Denizde geçirilen bir gecede (tropikal kuşakta yaklaşık on iki saattir) bu tür on tane yıldız rotayı tayin etmeye yeter. Tekneye yön vermek isteyen mürettebat, seyrüsefercinin verdiği bilgilere dayanarak, teknenin kendisinden faydalanır ve tekneyi belli bir yıldızın ya da gök cisminin, sözgelimi ana direğin tepesiyle onu destekleyen istralya arasındaki görüş açısı içinde kalması için uğraşır. Buna uygun her tür referans noktası işe yarar.

Şafağın sökmesiyle birlikte sahneye güneş çıkar, ki bu da seyrüseferci için her daim kritik bir geçiş sürecidir. Güneş doğduğunda, denizi ve gökyüzünü yorumlamanın, rüzgarları incelemenin ve dalgalar üzerindeki etkilerini gözlemlemenin vakti gelmiş demektir. Nainoa'nın öğretmeni Mau, güneş gökte yol aldıkça ışınlarının ve gölgelerin deniz üzerinde oluşturduğu farklı biçimleri ve renklerini tanımlayan onlarca isim biliyormuş. Bunların hepsi, o günün nasıl geçeceğine dair birer alametmiş.

Hokule'a'nın kıç tarafı kare biçiminde, ki bu da seyrüsefercinin günbatımı ve doğumunda doğuya ve batıya yönlenmesinde büyük bir kolaylık sağlıyor. Teknenin iki yanında uzanan korkuluklara kazınmış sekiz tane işaret var. Bunların her biri, teknenin kıç tarafındaki tek bir noktayla eşleşir ve iki istikamette, baş ve kıç istikametinde kerteriz alır. Toplamda otuz iki kerteriz bulunur ve

bunlar da yıldızların oluşturduğu pusulaya ait otuz iki farklı yönde bulunan evlere tekabül eder. Gündüzleri seyrüseferci önündeki ve ardındaki ufku zihninde an altı parçaya böler ve güneşin doğumu ile batımını ana yönler olarak kabul eder. Böylece geceye ait yıldız pusulasının bir kopyasını gündüzleri yaratmış olur. Metaforla söylenecek olursa, *Hokule'a* hiçbir zaman hareket etmez. Dünyanın ekseni olarak öylece beklerken, adalar onu karşılamak üzere denizin içinden doğar.

Güneşin ve yıldızların ötesinde okyanus vardır. Bulutlar ya da sis ufku görünmez kıldığında, seyrüseferci suyun hareketlerini hissederek, yerel hava şartlarının yarattığı dalgaları, sözgelimi ufkun ötesindeki basınç sistemlerinin yarattığı deniz hareketlerinden ayırt ederek tekneye yön verir. Ayrıca söz konusu deniz hareketlerini de Pasifik boyunca okyanusun derinlerinde oluşan akıntılardan ayırt etmelidir; karadaki bir kaşif nasıl bir nehri takip edip nehir ağzını kolayca tespit edebiliyorsa, bu akıntılar da aynı kolaylıkla izlenebilir. Mau gibi usta seyrüseferciler, teknenin üzerinde karanlıkta tek başına otururken, teknenin yara yara ilerlediği beş farklı dalgayı birbirinden ayırt edebilir. Yerel dalga hareketi kaotik ve yıkıcıdır. Ama uzaktaki dalga hareketleri kararlıdır ve okyanusu aralarında 180 derece bulunan bir yıldız evinden diğerine doğru kateden salınımlı ve derinden gelen hareketlerdir; dolayısıyla bunlar tekneye zamanda ve mekanda yön verme konusunda bir alternatif sunar. Seyrüseferci sadece dalgaların yüksekliğindeki ve kıvrılışındaki değişikliklere bakarak, geceleyin teknenin rotasında bir sapma olup olmadığını söyleyebilir. Daha da ilginci, seyrüsefercinin adaları adeta suyun içinden çekip çıkarma kabiliyetidir. Mau gibi işin erbabı seyrüseferciler, sadece dalgaların tekne gövdesine çarpıp aksetmesine bakarak, görülebilen ufkun ötesinde ada topluluklar bulunup bulunmadığını tespit edebilirler, zira Mau şunu gayet iyi bilir: Pasifik'teki her ada topluluğunun kendine özgü bir kırınım şekli vardır ve nasıl bir adli tıp uzmanı kolayca parmak izi okuyabiliyorsa bu da öyle kolayca okunabilir.

Bunların hepsi sıradışı şeylerdir; bu bireysel beceri ve sezilerin

her biri parlak bir zekanın göstergesidir. Ama bu özgül zihin ve gözlem becerilerini tek tek ele almak, bileşenlerine ayrıştırmak, hatta övmek, esas meseleyi gözden kaçırma riskiyle karşı karşıya bırakır bizi, zira Polinezya denizciliğinin gerçek dehası tekil unsurlarda değil, bütünde, yani tüm bu bilgi parçalarının yol bilenin zihninde bir araya gelişinde bulunur. Örneğin, basit bir hesap yardımıyla *Hokule'a*'nın hızını ölçmek zor bir iş değildir: Bir parça köpüğün ya da suda yüzen herhangi bir şeyin, hatta tek bir kabarcığın tekne kirişleri arasındaki mesafeyi geçiş süresine bakılarak hız ölçülebilir. Bu süre üç saniyeyse hız saatte yaklaşık 15 km, on beş saniyeyse saatte yaklaşık 3 km demektir.

Ama bir yandan gece gündüz bu tür hesaplar yapmak, diğer yandan ufukta doğan yıldızları, hızı ve yönü değişen rüzgarları, teknenin yarıp geçtiği geniş dalgaları ve bulutları ölçüp biçmek hiç de kolay değildir. Bilim ve seyrüsefer sanatı ayrılmaz bir bütündür. Seyrüseferci gerek gözlemlerinden gerek rüzgarın, dalgaların, bulutların, yıldızların, güneşin, ayın, uçan kuşların, bir yosun öbeğinin, sığ bir resifte parlayan fosforesansın -kısaca sürekli değişen hava ve deniz âleminin- dinamik ritim ve etkileşimlerinden devşirilmiş muazzam bilgi akışını, sezgileri ve görüleri zihninde işlemelidir.

Daha da ilginci, yol bilme denen bilim büsbütün kaba tahminlere dayanır. Nereden yola çıktığınızı ve bulunduğunuz noktaya nasıl geldiğinizi tam olarak bilmeniz yeter. Belli bir andaki konum, bilinen son noktadan ayrıldıktan sonra katedilen mesafeye ve yöne istinaden tespit edilebilir. "İnsan yıldızlara bakıp nerede olduğunu bilemez, " demişti bir keresinde Nainoa, "denizde hangi yönde yol aldığınızı hafızada tutarak nereden geldiğinizi bilmeniz gerekir."

Uzun bir deniz yolculuğunda hızdaki, akıntıdaki ve kerterizdeki her değişimi takip etmek imkansız olduğundan, Avrupalı denizciler kronomotre icat edilip de boylam meselesi çözülünceye dek, kıyı şeridinden hiç ayrılmadan yol almışlardı. Polinezyalıların başardığı işte budur, üstelik bunu hiçbir yazılı kayıttan medet ummadan başarmışlardır. Seyir defteri, harita, hız ölçer, saat ya da

pusula diye bir şey yoktur. Hem açık deniz yolculuğu sırasında edinilen rüzgara, akıntıya, hıza, yöne, mesafeye, zamana dair her tür bilgi kırıntısını, hem bu bilgilerin hangi sırayla edinildiğini tek bir kişi, yani seyrüseferci hafızasında tutmalıdır. Kuzey ve güney enlemleri yıldızlar yardımıyla her zaman tayin edilebilirken, boylamı bu yolla tayin etmek mümkün değildir. Şayet seyrüseferci referans alınan rotaya göre bulunulan konumu tayin edemezse, tekne kaybolmuş demektir. İşte bu yüzden, diğer yol bilenler gibi, Ka'iulani de yaptığımız kısa yolculuk sırasında bir an olsun uyumadı. Seyrüseferciler uyumazlar. Sanki çevresinde hiç mürettebat yokmuş gibi, keşiş misali, adeta elini bütün fani işlerden çekmişçesine, teknenin arka tarafında kendisine mahsus bir bölümde tek başına oturup zihninde rotayı takip eder.

Mau bir keresinde Nainoa'ya şöyle demiş: "Eğer okyanusu okuyabilirsen, zihninde adayı görebilirsen, hiçbir zaman kaybolmazsın."

1976'da *Hokule'a*, Mau'nun yönetiminde okyanusa ilk kez açıldığında, Hawai'den yola çıkıp 4400 kilometre yol katederek Tahiti'ye ulaşmış. Burada, hiç beklenmedik bir şekilde, yaklaşık 16.000 kişilik heyecanlı bir kalabalık tarafından karşılanmış. Fransız Polinezya'sında daha önce görülmemiş bir olaymış bu. Ta on sekizinci yüzyıl ortalarından başlayarak, sömürge döneminin yöneticileri, adalar arasında yapılan uzun mesafeli deniz ticareti de dahil, geleneksel kültüre ait hemen her şeyi resmen yasaklamış. *Hokule'a* her şeye tekrar can vermiş; sanki rüzgarmış fısıltıya dönüşüp ortaya çıkan.

Pasifik'te Markiz Adaları'ndan Aotearoa'ya kadar gidip geldikten sonra *Hokule'a*, 1999'da en heyecan verici yolculuğuna çıkar. Nainoa'nın yönetiminde *Hokule'a* Rapa Nui'yi denizden çekip çıkaracaktır. Müthiş ihtiras dolu bir yolculuktur bu. Hawai ile Paskalya Adası arasındaki mesafe yaklaşık 10.000 kilometredir ve bu yolculukta Doldrums[2] denen bölgeden geçmek ve rüzgara karşı

2- Ekvator civarında, sert tek yönlü rüzgarların esmediği nispeten sakin bölgeye verilen ad. -çn

2300 kilometre gitmek gerekmektedir, ki bu da gerçekte yaklaşık 20.000 kilometre mesafe gitmek demektir. Üstelik bütün bunlar, şayet teknede bir pusula olsa, pusulada 1 dereceye bile karşılık gelemeyecek ve çapı 23 kilometre olan bir adaya ulaşmak içindir. Teknenin yükünü hafifletmek amacıyla, depolanan yiyecek ve su miktarı yarı yarıya azaltılır. Tekne henüz suya indirilmemişken, yaklaşık 2 tonluk yük boşaltılır. Mürettebat da o güne dek *Hokule'a* ile denize açılacak en küçük mürettebattır. Rotaya göre, önce Markiz Adaları üzerinden Pitcairn Adası'na gidilecektir. Oradan da dümen güneye kırılacak ve batı rüzgarlarının yardımıyla, doğuya ve kuzeye doğru yol alınarak, varış noktalarına yaklaşık Hawai Takımadaları'nın uzunluğu kadar bir mesafe kalana dek gidilecektir. Ondan sonra da ızgara oluşturacak şekilde bir ileri bir geri yol alınacaktır. Burada esas dikkat edilmesi gereken husus, batıya doğru esen rüzgarlar nedeniyle hedefi aşıp Güney Amerika'ya kadar gitmemektir.

Tam da hedeflerine ulaşacakları bir sırada, Nainoa sersemlemiş bir hâlde gözlerini açar ve kapkara bir gök altında, sisler içinde bir denizin ortasında nerede bulunduklarına dair en ufak bir fikri olmadığını fark eder. Denizde hayatta kalmak için çok önemli olan sürekli zihinsel takip ve hafızaya alma işlemi kesintiye uğramıştır. Korkusunu mürettebattan gizler ve büyük bir umutsuzluk içindeyken Mau'nun sözlerini hatırlar. *Zihninde adayı görebiliyor musun?* Bunun üzerine sakinleşir ve adayı zaten bulduğunu fark eder. Ada, *Hokule'a*'nın ta kendisidir; ihtiyacı olan her şey kutsal teknede zaten mevcuttur. Derken gökyüzü aydınlanır ve omzunun üzerinde sıcak bir ışık huzmesi belirir. Bulutlar dağılır ve Nainoa ışık huzmesini takip ederek Rapa Nui Adası'na ulaşır.

Polinezya Denizcilik Derneği'nden bir ekiple beraber *Hokule'a* adlı teknede Nainoa'nın yanında denizde yolculuk etmek benim için olağandışı bir deneyim oldu. Bir hoca ve rehber olarak Mau, Nainoa Thompson için ne kadar önemliyse, Nainoa da genç Polinezya kuşağı için bir ikon hâline gelmiştir. Halk nezdinde Hawai'deki herkesten daha çok takdir gören, kültürel alanda son

derece önemli bir şahsiyettir. Adaların hepsinde, *Hokule'a* denizde yol aldığı sürece denizcilik kültürünün yaşayacağına dair güçlü bir inanç vardır. Nainoa'nın ömrünü adadığı misyon da bunun gerçekleşmesidir. Nainoa, *Hokule'a*'ya hem kutsal bir tekneymiş, hem de atalarına ait bir uzay gemisiymiş gibi bakıyor. Bana sorarsanız, çok uygun bir sözcük seçimidir bu. Aslına bakılırsa, Ay'a insan göndermemize olanak veren bütün zihinsel verimi okyanusu anlamak için kullanırsanız, işte o zaman karşınızda Polinezya'yı bulursunuz.

POLİNEZYA'NIN HİKAYESİ beni cezbediyor, çünkü bugün bile hem bize ilham veren hem de yakamızı bırakmayan meseleleri ve yanlış kanıları –gerçek keşfin gerektirdiği saf cesareti, insanın müthiş uyum yeteneğini, fethin ve sömürgeciliğin karanlık yüzünü– tüm çıplaklığıyla ortaya seriyor. Ayrıca tutucu ve inatçı akademik düşünceye her zaman şüpheyle yaklaşmamız gerektiğini de hatırlatıyor. Bilgi denen şey, çoğu durumda iktidarla el ele verir; yorum da çoğu zaman fayda görmenin ifadesidir.

İlk bölümde gördüğümüz gibi, antropoloji on dokuzuncu yüzyılda Lewis Henry Morgan ve Herbert Spencer gibi antropologlara ait evrimci modelden hareketle gelişti. Bu kişilerin tasavvur ettiği hâliyle toplumlar, ilkel kabilelerden barbarlara, oradan da medeniyete doğru giden çizgisel bir ilerlemedeki aşamalardı. Gene bu kişilerin hesabına göre, insan gelişimine ilişkin bu safhaların her biri, belli bir teknolojik gelişmişlikle bağlantılıydı. Ateş, çanak çömlek, ok, yay gibi şeyler ilkel kabileyi belirtiyordu. Hayvanların evcilleştirilmesi, tarımın gelişmesi ve metal işçiliğinin başlamasıyla beraber barbar safhasına giriliyordu. Okuryazarlık medeniyet demekti. Her toplumun aynı safhalardan geçtiği, aynı sırayı takip ettiği varsayılıyordu. Nitekim bir halk teknolojik açıdan gelişmişse, evrim basamaklarında daha üst düzeye tırmanmış demekti. Polinezyalılarla Britanyalılar aynı çağda yaşıyor olabilirlerdi, ama Polinezyalılarda silah ve top bulunmaması, evrim sürecinin daha önceki aşamalarında olduklarını, Kaptan Cook'un maiyetindeki

denizcilerinse daha sonraki, gelişmiş bir aşamayı temsil ettiklerini gösteriyordu.

İnsanlık tarihine dair böyle basite indirgeyici ve taraflı bir yorum, on dokuzuncu yüzyıla ait entelektüel bir kalıntı olarak uzun zamandır yadsınıyor ve Viktoryen dönemdeki din adamlarının dünyanın ancak 6000 yaşında olabileceğine dair kanıları kadar anlamlı görünüyor olsa da, çağdaş araştırmacılar arasında bile epey yandaş bulmuştur. Yakınlarda Kanada'da yayımlanan, *Disrobing the Aboriginal Industry: The Deception Behind Indigenous Cultural Preservation* [Yerli Halk Endüstrisinin İpliğini Pazara Çıkarmak: Yerli Kültürünün Korunmasının Ardındaki Aldatmaca] adlı kitap, Amerika'da yaşayan yerli halkların elinde, Avrupalılarla ilk temasa geçildiği zaman sunabilecekleri ilginç bir şey olduğu yolundaki anlayışla dalga geçer. "Tarihin hiçbir döneminde, temasa geçen iki kültür arasında bu denli bir farklılık olmamıştır," der yazarlar. "Tabii bu durum, [yerli halkların] aptal ya da aşağı düzeyde olduğu anlamına gelmez. Neolitik kültür aşamasından hepimiz geçtik," diye eklemeyi de ihmal etmezler, üstelik neredeyse 3000 farklı dil konuşan milyonlarca insandan tek bir cümleyle bahsederken! Bir üniversite profesörünün böyle bir düşünce dile getirebilmesi, sonra da bu düşüncenin ulusal medya tarafından Amerika'nın yerli halklarının isteklerinin aldatmacadan ibaret olduğuna dair kanıt olarak kullanılması korkunç bir şeydir.

Amerika kıtası, Avrupa'ya tütün, patates, domates, mısır, yer fıstığı, çikolata, karabiber, kabak, ananas ve tatlı patates sağlamıştır. Ayrıca Yeni Dünya sıtma tedavisinde kullanılan kinini, Amazonların zehirli oklarından elde edilen kas gevşetici d-Tubocurarine'i ve İnkaların Kutsal Ölümsüzlük Otu dediği kokaini sunmuştur. Bu üç madde, Batı tıbbına büyük katkılar sağlamıştır; kininin kaynağı olan kınakına ağacının kabuğu bile on binlerce insanın hayatını kurtarmıştır. Avrupa'ysa Amerika kıtasını hem buğday, arpa, yulaf, keçi, inek, kölelik, çelikle, hem de tifüs, sıtma, kızamık, grip, çiçek hastalığı ve vebayla tanıştırmıştır. Avrupalılarla temasın üzerinden henüz bir iki kuşak bile geçmemişken Amerika yerlilerinin

yüzde 90'ı ölmüştür.

Hem Azteklerin başkenti Tenochtitlán hem de İnkaların altın şehri Cusco ilk gelen İspanyolları büyüler. O dönemde anlatılanlara bakılırsa, İspanya'da bu iki başkentle kıyaslanabilecek tek bir yer yoktur. İnka İmparatorluğu'nun hayatta kalmasının tek sebebi, insanların zarurete ve açlığa düşmesini önleyebilmesi olmuştur. And Dağları boyunca konumlanmış bir ambar kompleksinde, hem binlerce kilo kinoa, mısır, *lisas*, *oca*, *anu*'dan, hem de bol miktarda *chuno*, yani Kolomb öncesi Güney Amerika'da yaşayan uygarlıkların ektiği 3000 çeşit patatesten üretilen, dünyanın ilk derin dondurulmuş yiyeceğinden yedek olarak saklanıyordu.

Buna karşılık, yeni dünyanın fethinden 400 yıl sonra, Londra Avrupa'nın merkezi ve dünyadaki en zengin, en güçlü şehirdi. Ama şehrin bir yanındaki ölüm oranı öbür yanındakinin iki katıydı. Her beş çocuktan biri doğar doğmaz ölüyordu. İngiliz ordusunun kayıtlarına göre, fakir çocukları zengin çocuklarına kıyasla, ortalama 15 santim kısa ve 5 kilo hafifti. 1901'de itibarının ve teknolojik üstünlüğünün doruğunda olan bu büyük başkentteki yaşamı betimleyen Jack London şöyle yazıyordu: Fakirler hastane atıklarını karıştırıyor; "kocaman bir tepsi üzerine bulamaç hâlinde çöpler konmuş: ekmek parçaları, çeşitli hayvan ve domuz yağı topakları, kızarmış butların dışındaki yanmış deriler, kemikler, kısacası her tür hastalıktan muzdarip hastaların ellerinden ve ağızlarından çıkma bir sürü şey. Bu çöp yığınının içine insanlar ellerini sokuyor, eşeliyor, yığının altını üstüne getiriyor, inceliyor, kenara fırlatıyor, yiyecek arıyor. Hiç hoş bir görüntü değil. Domuzlar bile yapmaz bu kadarını. Ama bu zavallı insanların karnı aç."

Antropolojinin ilk dönemlerinde bir araştırmacı, insanlığın gelişimi hakkında apaçık önyargılarla dolu fikirlere sahip olan ve araziye hiç çıkmamış insanlarca uydurulmuş kapsamlı kültür teorilerinin içerdiği tutarsızlıkları idrak etmişti. Franz Boas, Einstein'dan bir kuşak önce yaşamış, Almanya'da eğitim görmüş bir fizikçiydi. Suyun özellikleri üzerine doktora çalışması yürütmüş, araştırmaları sırasında algı sorunlarıyla uğraşmış ve bundan son derece et-

kilenmişti. On dokuzuncu yüzyıla özgü dört başı mamur eklektik araştırmalar sonucu, belli bir akademik alandaki araştırma Boas'ı bir diğer alana yöneltmişti. Bilmenin doğası neydi? Neyin bilineceğine kim karar veriyordu? Boas gelişigüzel görünen inançların ve kanıların nasıl da bir araya gelip *kültür* denen şeyi oluşturduğuna merakla eğilmişti. Zaten örgütleyici bir ilke olarak, entelektüel çalışmanın faydalı bir hareket noktası olarak, *kültür* terimini ortaya atan da bizzat Boas'tı. Zamanının çok ötesinde biri olan Boas, her farklı insan topluluğunun, dili ya da uyuma yönelik becerileri bakımından birbirinden ayrılan her insan grubunun insanlığın mirası ve vaatlerinin emsalsiz birer veçhesi olduğunu anlamıştı.

Boas modern kültürel antropolojinin babasıydı. İnsanın sosyal algılarının nasıl oluştuğunu, farklı toplumlara mensup fertlerin dünyayı görüp yorumlarken nasıl koşullandıklarını gerçekten açık ve tarafsız bir şekilde incelemeye girişen ilk araştırmacı oydu. Önce Baffin Adası'nda İnuitler arasında, sonra Kanada'nın kuzeybatı kıyısı boyunca çalışmalarını yürüten Boas, öğrencilerinden inceledikleri yerin dilini öğrenip, çalışmalarını o dilde yapmalarını ve eğer mümkünse araştırdıkları halkın gündelik hayatına tam anlamıyla iştirak etmelerini istemişti. Boas'a göre, "öteki"nin bakış açısını anlamak, dünyayı nasıl algıladığını öğrenmek ve düşüncelerinin doğasını mümkün mertebe kavramak için her tür çaba gösterilmeliydi. Doğası gereği, bu da kişinin kendi önyargılarının ve peşin hükümlerinin boyunduruğundan kurtulmak istemesini gerektiriyordu. Bu kültürel görecilik anlayışı, tıpkı fizik alanında Einstein'ın yaptığı gibi, emsalsiz, radikal bir kopuştu. Boas'ın ortaya attığı her şey kalıplaşmış düşüncelere aykırıydı. Bu yaklaşım Avrupalı aklı yerle bir etmişti; kaldı ki o günden bugüne, antropologlar aşırı bir göreciliği, sanki her insan davranışı sırf mevcut diye kabul edilmelidir şeklindeki bir düşünceyi benimsemiş olmakla suçlanmıştır dönem dönem. Oysa gerçekte, hiçbir aklı başında antropolog, değer yargılarının ortadan kaldırılmasını savunmaz. Antropoloji değer yargılarının kısa bir süreliğine askıya alınmasını, böylece insan vasfıyla etik olarak yapmak zorunda olduğumuz

yargıların bilinçli yargılar olmasını ister.

Franz Boas aydınlanma anını, 1883 kışında Baffin Adası'na yaptığı ilk etnografik yolculuğunda tecrübe eder. Sıcaklığın eksi 46 dereceye kadar düştüğü bir ortamda, kar fırtınasına yakalanan kafile karanlıkta yolunu kaybeder. Yirmi altı saat boyunca, kızakla beraber güç bela yürürler. Boas'ın kaderi beraberindeki İnuklara ve köpeklere kalmıştır artık. Nihayet "soğuktan ve açlıktan ölmek üzereyken" sığınacak bir yer bulurlar. Boas hâlâ hayatta olduğu için mutludur. Ertesi sabah günlüğüne şöyle yazar: "İçinde yaşadığımız mazbut toplumun, 'ilkel' toplumlara kıyasla ne tür bir avantajı olduğunu soruyorum kendime sık sık; onların âdetlerini öğrendikçe, onları hor görmeye hiç de hakkımız olmadığını anlıyorum... Bize gülünç gelebilecek usulleri ve inançları yüzünden onları suçlamaya hakkımız yok. Daha iyi eğitilmiş olan biz, bir bakıma, çok daha kötüyüz."

Boas antropoloji için bir şablon oluşturur. Onu örnek alanlar, ileride modern antropoloji disiplinini yaratacaktır. Antropoloğun amacı, "yerlilerin bakış açısını, hayatla kurduğu bağı kavramak ve onların dünya tasavvurunu idrak etmek"tir. Pekala Boas'ın ağzından da dökülebilecek bu sözler, aslında kırk yıl sonra Bronislaw Malinowski'nin kaleminden çıkmıştır. Aristokrat bir aileden gelen ve London School of Economics'te okuyan Polonyalı Malinowski, etnografik alan çalışmasını, insanın kendini tamamen adadığı bir boyuta taşır. İktisat denince ya Karl Marx ya da Adam Smith'in teorilerinin anlaşıldığı bir çağda, Malinowski her şeyi alaşağı ederek, zenginliğin doğası, mübadelenin amacı ve anlamı hakkındaki beylik fikirlere meydan okur. Ayrıca okyanusa özgü muazzam ve karmaşık bir çağdaş ticaret ağının dinamiklerini ortaya serer ve böylece Pasifik Okyanusu'ndaki yerleşimlerin yolunu açan dinamiklere dair birtakım ipuçları sunar.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi yüzünden Melanezya'dan ayrılamayan Malinowski iki yıl Trobriand Adaları'nda kalır. Papua Yeni Gine'nin 250 kilometre kadar kuzeydoğusunda yer alan bu adalar, düz mercan resiflerinden oluşan bir takımadadır. O

zamanlar nüfusun 10.000 küsur olduğu bu adalarda yaşayan insanları, Malinowski "neşeli, konuşkan ve candan" diye tarif eder ve sanatsal kabiliyetlerinden dolayı da "kültürel açıdan, Melanezya kabileleri arasında ilk sıraya" yerleştirir. Yetenekli bir dilbilimci olan Malinowski, yerlilerin dilini çabucak öğrenir ve kültürün geniş kapsamını hemen idrak ederek çalışmaya koyulur.

İnsanlar köylerde yaşamakta ve büyük ölçüde bahçelerinden geçinmektedir. Yıllık sosyal ve ritüel döngülerin seyrini belirleyen asıl unsur, esasen tatlı patatesin ekilip biçilmesi ve hasadıdır. Nesep anneliğe dayalıdır. Dört klan olduğu kabul edilir ve bunların kuşlarla, hayvanlarla ve bitkilerle ilişkili totemleri vardır. Adalar bir dizi siyasi birime bölünmüştür ve her birinin başında erkek bir lider bulunur. Sık sık çatışmalar meydana gelmesine rağmen, savaşın belirli kuralları vardır ve adeta tiyatro gibi, mızrak ve kalkan oyunlarından ibarettir çoğunlukla.

Erkeklerle kadınlar arasındaki işbölümünün eşitliğe dayalı olması Malinowski'nin fazlasıyla ilgisini çeker. Kadınların epey nüfuzu vardır; emekleri sayesinde pek çok ekonomik unsur üzerinde söz sahibidirler. Kendilerine özgü sihirli bir güçleri vardır; bunların baştan çıkarmayla hiçbir ilgisi olmasa da, cinsellik Malinowski'nin sürekli zihnini kurcalayan bir konu olur. İster istemez kendi dünyasının bir ürünü olan Malinowski, Trobriandlı genç kızların özgürce hareket etmeleri karşısında hayrete düşer. Evlenmeden önce her şey serbesttir. Resmen evleninceyse, sadakat büyük itibar görürken, zina sert bir biçimde cezalandırılır. Malinowski adadaki çalışmalarına istinaden yazdığı iki kitaptan birinde bu konu üzerinde etraflıca durur. Gelgelelim bu noktada bizi ilgilendiren diğer kitabıdır, yani denizin hikayesini anlattığı *Argonauts of the Western Pacific* [Batı Pasifik Argonotları].

Malinowski, Trobriand Adaları'na tekneyle ulaşır. Açık denizde, sert akıntılar arasından ilerleyerek yapılan bir yolculuk, Polonya'nın denize kıyısı bulunmayan şehri Krakow'da doğan bir çocuğu etkilemiş olsa gerektir. İnsanların böyle engeller karşısında nasıl olup da sosyal ilişkiler kurabildiğini merak eder Malinowski.

Trobriandlıların asıl geçim kaynağı toprak olmakla beraber, ticaretleri denize bağlıdır. Ne ki, Malinowski'ye göre, göründüğü kadarıyla bu insanların yarattığı şeyler arasında, bizzat onlara ulaşmak için katlandığı yolculuğun içerdiği risklere çözüm getirebilecek tek bir şey yoktur. Malinowski çok geçmeden anlar ki maddiyatla alakası olmayan bir şeyler söz konusudur: Görünürde hiçbir değeri olmayan şeylerin, büyük bir itibar vaadiyle taşındığı ilginç bir mübadele sistemidir bu. Malinowski'nin keşfettiği üzere, Trobriand Adaları, okyanusta binlerce kilometrekarelik bir alanda pek çok topluluğu, mercan resiflerine yerleşmiş ve vaktiyle sulara gömülmüş dağların kalıntılarına yayılmış küçük insan gruplarını birbirine bağlayan bir ticaret ağındaki sayısız noktadan sadece biridir.

Kula çevrimi diye bilinen bu sistem, iki eşyanın -*soulava* denen kırmızı dikenli istiridyeden oyulmuş boncuklardan yapılma kolye ile *mwali* denen beyaz deniz minaresinden yapılma bilekliğin- ritüel mübadelesine dayalı dengeli ve karşılıklı bir sistemdir. Bunlar, hiçbir içsel ya da kullanım değeri olmayan, tamamen simgesel nesnelerdir. Ama gene de en az 500 yıldır insanlar bu mücevherleri açık denizde kilometrelerce taşımak için canlarını tehlikeye atmıştır. Yıllar boyu kolyeler hep saat yönünde taşınırken, bileklikler hep saat yönünün tersi yönde taşınır. Söz konusu ticarete iştirak eden her bireyin en az iki ortağı vardır. Tıpkı evlilik gibi, bu ilişkilerin de ömür boyu sürmesi, hatta sonraki kuşaklar tarafından da sürdürülmesi istenir. Yolculuğa çıkan kişi, ortaklardan birine kolye verip karşılığında aynı ölçüde değerli bir bileklik, öbürüne de bu bilekliği teslim edip karşılığında kolye alır. Temasta bulunulan her kişinin, bir başka adada ikinci bir ortağı vardır, dolayısıyla kesintisiz bir dağıtım ağı mevcuttur. Bu mübadeleler aynı anda yapılmaz. Çok değerli bir nesneye sahip olan kişi, söz konusu nesneyi nihayetinde başka birine verecek olsa da, bu nesne sayesinde kazandığı itibarın bir süre keyfini sürer. Tek bir nesne Kula çevriminde dolaştıkça, (kimi zaman bu dolaşım yirmi yıl sürebilir ve sonra yeniden başlar), her yolculukla, zorluklar ve mucizelerle örülü her hikayeyle, büyüyle ve rüzgarla, hayatlarının bir parçası

olduğu yüce insanların isimleriyle beraber değeri gitgide artar. Nitekim kutsal nesneler devamlı hareket hâlindedir ve hem sosyal hem sihirli gücü bulunan bir çevrim içinde dört bir yana dağılmış adaları dolaşır durur.

Malinowski, Kula çevriminin işlevini idrak edip kağıda dökmüştür. Bu çevrim sayesinde, birbirinden son derece uzak yaşayan ve farklı diller konuşan halklar arasında ilişkiler kuruluyor, işe yarar nesnelerin, toz boyaların, taş baltaların, cam kayaların, seramiklerin, cilalı ayin taşlarının, örgü işlerinin ve birtakım yiyeceklerin dolaşımı kolaylaşıyordu. Ayrıca Kula çevrimi, verasete dayalı şeflerin otoritesine zemin sağlayan itibar ve statü gösterisi için bağlam yaratıyordu. Söz konusu şeflerin isimleri, en kıymetli bileklikler ve kolyelerle anılıyordu ve deniz yolculuklarını düzenlemek de şeflere düşüyordu. Hummalı yolculuk hazırlıkları epey masraflıydı. Birbirine çok uzak köylerden insanların koordine edilmesi gerekiyordu. Sırf yolculuk hazırlığı sırasında yenecek yiyecekler için bahçeler ekilip biçiliyordu. Tabular uygulamaya konuyor, büyüler yapılıyor, şölenler düzenleniyor, yolculuk için erzak depolanıyordu. Bir sürü tekne yapılıyor, ekmek ağacı yapraklarından yelkenler dikiliyor, uskunduralar cilalanıp boyanıyor, küreklerin üzerine oymalar işleniyor, süslü tekne burunları ayinler eşliğinde temizleniyor ve her tür kötülükten -devasa deniz yaratıkları, canlı kayalar, derinlerde yaşayan ve deniz kazazedelerini bir çırpıda yutan cadılardan- korusun diye güçlendiriliyordu. Böylece aylar geçiyor ve günbegün heyecan artıyordu. Malinowski'nin kitabının başlığında son derece zekice belirttiği gibi, deniz yolculuğuna çıkanlar gerçekten de meçhule doğru yelken açan Argonotlardı: Bu insanlar, maceraperestliğin ve açık denizin büyülü çağrısının teşvikiyle, ailelerini bir daha görüp göremeyeceklerini bilmeksizin meçhule yelken açıyorlardı. "Yerlilerin teknesinde denize açılmak çok güzel," diye yazmıştı Malinowski karısı Elsie'ye. "İnsan sanki bir salın üzerinde gidiyormuş gibi, suyun yüzeyinde adeta bir mucize yardımıyla ilerliyormuş gibi hissediyor kendini."

BİRKAÇ YIL ÖNCE, talihin de yardımıyla Trobriand Adaları'na yolum düştü. Fiji'den yola çıkıp, Vanuatu ve Solomon Adaları'na uğradık, sonra da Papua Yeni Gine sularına girdik. Neticede Kula çevriminin çoğu kısmını katettik: Doğudan batıya ilerleyerek, Woodlark Adası'na ulaşıp, oradan Malinowski'nin çalışmalarını yürüttüğü Kitava ve Kiriwana'ya, sonra adeta saat yönünün tersi yönünde giden bir *soulava* kolyesi gibi, güneye doğru Deboyne adalar topluluğuna gittik, nihayetinde de dümeni Port Morseby'a kırdık. Malinowski'nin tersine, gayet rahat bir keşif teknesinde seyahat ettik. Teknede küçük bir bot filosu mevcuttu, böylece hava koşulları ve akıntı engel olmadığı sürece hemen her kıyıya ayak bastık. Laughlin ada topluluğunda bulunan Bodaluna Adası'nı hiç unutamadım, zira Kula çevrimiyle ilk kez karşılaştığımız yer burasıydı. Güneşin doğduğu taraftan gelip, okyanusun 200-300 kilometrelik engin bir parçası olan Solomon Denizi'ni katettik. Trobriandlılara göre, Bodaluna dünyalarının en uç noktasıydı: Kula çevriminin en doğusunda yer alan bir mercan adasıydı.

Bodaluna bugüne kadar gördüğüm en ücra ve izole yerdi. Bir resifin kenarında yer alan ve deniz seviyesinden en çok bir metre yükselen bu kum şeridini tayfunlardan koruyan tek şey, oraya buraya dağılmış hindistancevizi ve frangipani ağaçlarıydı. En fazla yirmi aileden oluşan ada halkı geçimini, mercanların ufalanmasıyla elde edilen toprakla oluşturulmuş küçük bahçelerden, resiften ve ötesinde uzanan okyanustan sağlıyordu; kumsalın her yanında koca koca sallama kepçeleri ve kurumuş balık ağları vardı. Adalıların evleri gayet basitti: Çoğu palmiye ağacından bir iskelet üzerine konmuş hindistancevizi yapraklarından bir çatıdan ibaretti. Çocuklar bronz tenliydi; hepsinin boynunda beyaz ve kırmızı deniz kabuklarından bir kolye, başlarının üzerinde de mis kokulu çiçeklerden bir taç vardı.

Kıyıda bir Kula kanosuna rastlamıştım. Kıyıya çekilmiş ve hava koşullarından korumak için hindistancevizi yapraklarıyla kaplanmıştı. Orada epeydir öylece bekliyormuş gibi duruyordu. Hem gövdenin sonunu çevreleyen, zarifçe işlenmiş denizlik (*la-*

gim), hem de onun dayandığı süslü dalga yarıcı (*tabuya*) güneşten ağarmıştı; sadece yer yer beyaz boya kalıntıları görülüyordu. Hafifçe oyulmuş işlemelerin üzerinde parmaklarımı gezdirdim; sihirli bir hikmetin ve ruhani bir seyrin bütün o simgeleri hava koşullarından dolayı solmuştu. Kesinlikle bir *masawa* kanosuydu bu ve belli ki Kula çevrimi için yapılmıştı. Ama ne kadar küçük olduğunu görünce epey şaşırmıştım: Eni iki metre bile yoktu, boyu da *Hokule'a*'nın güvertesinin eninden biraz daha uzundu. Gövdesi ağaç reçinesiyle kalafatlanmış, hindistancevizi ve muz kabuklarını yakarak elde edilen bir boyayla siyaha boyanmış kısa ahşap direği urganlarla yerine tutturulmuş bir hâlde, sanki denge sağlayan uskundurası denizin yüzeyine değip geçecekmiş gibi, suda durduğu gibi eğreti, hafif yan yatmış, kumların üzerinde öylece bekliyordu. İnsana güven veren bir tasarımı yoktu. Suya indirildi mi rüzgara karşı yol almak şöyle dursun, denizde yönünü bile değiştiremez gibiydi. Fırlatılmış bir ok misali, bir noktadan bir noktaya gitmek üzere yapılmış, rüzgarla hareket eden bir kanoydu. Zira Kula her şeyden önce bağlılık anlamına geliyordu.

Doğudan fırtına yaklaşıyordu. Deniz bulutların arasından süzülen ışıkla harelenmişti. Bu arada, batıdan gelen güneş ışınları kumlar üzerine gölge düşürüyor ve kıyının hemen açığındaki turkuaz suyu aydınlatıyordu. Resife kadar açılmış delikanlılar, fırtınanın yaklaştığını anlayınca küreklere asılıp kıyıya yönelmişlerdi. Onları seyrederken şunu hayal ettim: Bu ufacık adada otururken, rengarenk boyanmış, deniz kabuklarıyla, kuştüyleriyle, çiçekten taçlarla süslenmiş, tam seksen kanodan oluşan bir Kula filosu ufukta birdenbire belirse insan ne hissederdi acaba? Kanoları dolduran 500 kadar kişi saatler süren bir hazırlıkla, hindistancevizi yağı sürünür, saçlarına kırmızı hatmi çiçekleri takar ve adalıları kendi Kula armağanlarını vermeye teşvik ederek yolculuklarını başarıya ulaştırabilmek için özel ayinler düzenler, büyüler yaparlardı. Kumsalda bütün ada halkı toplanarak güya düşmanca tavırlar sergiler ve yaklaşan filonun şefinden gelecek çağrıyı beklerdi. Hâlâ kıyıdan açıktayken, şef adalılardan misafirperver davranma-

larını, alacağı hediyelerin büyük tehlikeler atlatarak onca mesafe taşıdığı nesnelerin muadili olacağını teyit etmek isterdi. Bunun üzerine, söz konusu yükümlülüğün kabul edildiğini belirtmek üzere, büyük deniz minarelerinden yapılma trompetler çalınır ve Bodaluna erkanı, ellerinde hediyeler, kıyıya vuran dalgalara doğru yürümeye başlardı. Ancak mübadele tamamlandığında ziyaretçiler teknelerinden ayrılıp kıyıya çıkardı.

Adada ne kadar kalacakları rüzgara bağlıydı. Zamanın önemi yoktu. Zenginlik, sahip olmakla değil, kişinin cömertlik yapıp çevresiyle iyi ilişkiler kurarak kazandığı itibar ve mevkiyle belirleniyordu. Kişinin kabilesine ve ailesine ilelebet yarar sağlayacak, ayine dayalı bir borç ve yükümlülükler toplamı, bir nevi insana özgü bir kültürel sermayeydi bu.

Resifte insan eliyle açılmış dar kanallar boyunca manevralar yaparak, adanın açıklarına doğru ilerlerken, müthiş bir hikaye anlattılar bana. Meğer hayran olduğum Kula kanosu, rüzgar yüzünden adada dört ay mahsur kalan ve eve dönmek için fırsat kollayan bir kafileye aitmiş. Bu arada bu küçük mercan adasındaki hayata usul usul ayak uydurmuşlar. Şayet bizim gemi geri dönerken gene buradan geçecekse, onları da gemiye alıp alamayacaklarını sormuşlar gemi mürettebatından birine. Onlar doğuya gidiyormuş, bizim gemiyse batıya. İşin aslı, bizim gemi geri dönecekmiş dönmesine ama epey sonra dönecekmiş. Altı ay içinde dönecekse mesele yok demiş adamlar. Thor Heyerdahl'ın zihninden bu tür şeyler geçti mi geçmedi mi bilmiyorum, ama bu hikaye insanların uçsuz bucaksız okyanusa yerleşmelerini sağlayan cesaret ve sabır hakkında bir şeyler söylüyordur herhalde.

III

Anakonda Halkları

Batı'da zaman altın gibidir. Onu ya değerlendirir ya da kaybedersiniz; ya harcar ya da yeteri kadar sahip olmazsınız. Oysa Barasana dilinde zaman anlamına gelen bir sözcük yoktur.
Stephen Hugh-Jones

ÜÇÜNCÜ BÖLÜME İSPANYOL İSTİLASININ karanlık günlerinden bir hikayeyle başlayalım. 1541 Şubat'ında İnka fatihi Francisco Pizarro'nun üvey kardeşi Gonzalo Pizarro, El Dorado'yu ve tarçınla altın dolu efsanevi Canela diyarını arayıp bulmak üzere Andlar'da bir yolculuğa çıkar. 200 asker, 4000 yerli hamal, yemek için 2000 domuzla Quito'dan yola çıkan kafile, Andlar'a tırmanır ve sisli ormanlarda arapsaçı gibi sarmaşıkların ve bodur ağaçların arasından yavaş yavaş ilerleyerek uzun bir iniş yolculuğuna başlar. Kafile tropikal ovalara, geceleyin nehir kıyılarında kara timsah derilerinin parladığı düzlüklere ulaştığında, domuzlarla atlar çoktan yenmiş, yerli kölelerin büyük bölümünün yanı sıra 140 İspanyol da yolda ölmüştür. Hayatta kalanlar, deri ve yabani ot çiğnemek zorunda kalır, çeşitli bitki kökleri ve yemişler bulup yer; içlerinden bazıları zehirlenir. İyice umutsuzluğa kapılan Gonzalo, kafileyi kurtarmak ve yiyecek bulmak üzere yardımcısı Francisco de Orellana'nın yanına kırk dokuz adam vererek, ormanın içinden geçen bir nehir boyunca gitmelerini söyler. Bu grupta Gaspar de Carvajal adında beyaz cüppeli bir Dominiken rahibi de vardır ve söz konusu keşif yolculuğu hakkında müthiş bir kitap yazmıştır.

Amazon'dan çıkan 1100 nehir kolundan biri olan Napo'ya ulaşan Orellana komutasındaki kafile, kendilerine verilen emri dinle-

mez ve nehirde akıntıya karşı gitmeyi reddeder. Akıntı fazlasıyla güçlüdür; hem zaten yiyecek namına hiçbir şey bulunamamıştır. Orellana, İspanyol ve Portekizli kaşiflere özgü gayri ihtiyari bir teşrifatla resmi görevini bırakır ve Gaspar de Carvajal'ın şahitliğinde, herkesin rızasını da alarak, mahvolmuş kafilenin yeniden başına geçebileceğini söyler. Gonzalo Pizarro'yu kaderine terk eden Orellana ve kafilesi, 1541 Noel'inden sonra bir gün meçhule yola çıkıp, ormandaki ağaçları ve ölü atların nallarından çıkarılan çivileri kullanarak yaptıkları derme çatma bir filikanın üzerinde, kendilerini gürül gürül akan Napo Nehri'ne bırakırlar.

Gündüzleri yakıcı bir güneş altında, geceleri hayvanların ürkütücü ulumaları, kurbağalarla cırcır böceklerinin insanı uyuşturan sesleri, hiç beklenmedik bir anda gelen jaguar kükremeleri arasında, birkaç gün sonra Napo Nehri ile Ucayali Nehri'nin (Peru'da Amazon Nehri'nin üst kısımlarına bu ad verilir) birleştiği yere varırlar. Orada nehir kıyılarının yerli yerleşimleriyle dolu olduğunu görünce büyük bir dehşete kapılırlar. Her bir yerleşim bir diğeriyle davul sesleri aracılığıyla iletişim kurmakta ve bu da her nehir dönemecinde düşmanca tavırların sergileneceği anlamına gelmektedir. Uçan ölüm, yani ormanın içinden sessizce fırlatılan, kürara bulanmış oklar yüzünden üç İspanyol ölür. Gaspar de Carvajal da bir gözünden okla vurulup kör olur, neyse ki tarih ilminin şansına ok zehirli değildir. Günlüğünde, hastalıkla kıvranan adamlardan, parazitlerden ötürü adeta kalbura dönmüş bitkin vücutlarından, açlıktan mahvolmuş midelerinden bahseder. Gerçekten de akıl almaz bir işkencedir bu, zira kafile ilerledikçe, karşılaştıkları köylerin zenginliği ve refahı, tarlaların verimi, köy sakinlerinin fiziksel güzelliği ve sayısı, kültürel gelişmişlik düzeyi gitgide artmaktadır. Dokuz gün ve yüzlerce kilometre sonra, İspanyollar Omagua topraklarına girer ve büyük bir şaşkınlık içinde şunu görürler: Köyler kıyıda yaklaşık 320 kilometre boyunca kesintisiz bir silsile hâlinde uzanmaktadır ve Carvajal'ın dediğine bakılırsa, birbirleri arasında bir ok atımı mesafe bile yoktur. Saz çatılı bir grup evden oluşan her bir köy beş fersaha, yani yaklaşık 25 kilometreye yayılmaktadır.

Altı ay sonra, Orellana'nın kafilesi Rio Negro [Kara Nehir] kavşağına ulaşır. Mississippi Nehri'nin dört katı büyüklüğündeki bu nehir kolu, başka bir kıtada yer alsa, dünyanın en büyük ikinci nehri olurdu. Ormanın, nehrin ve göğün boyutları kafiledekileri tam anlamıyla afallatır. Akıntı yönünde iki gün gittikten sonra ulaştıkları Nhamunda Nehri'nin kıyısında yerlilerle karşılaşırlar. Yerlilerin iddiasına göre, kendileri acımasız kadın savaşçılardan oluşan bir kabilenin tebaasıdırlar; ta nehrin kaynağında, tuzlu göllerin kıyısındaki taştan köylerde yaşayan bir kadın medeniyetinin ileri karakoludurlar. Orada kadınlar develere biniyor, en güzel elbiseleri giyiyor, papağan tüyleriyle benzenmiş tapınaklarda güneş tanrısına ibadet ediyorlardır. Sadece çocuk doğurmak amacıyla erkekleri esir ediyor, doğan çocuk erkekse hemen öldürüyorlardır. Carvajal'ın anlattıklarına bakılırsa, iki hafta sonra kafile Amazonların yaşadığı bölgeye ulaşır ve gerçekten de kadın şeflerin komuta ettiği yerli birliklerle karşılaşıp savaşa tutuşurlar. Bu çıplak kadın şefler uzun boylu, beyaz tenlidir ve uzun saçları örülüp başlarının etrafına sarılmıştır. Her biri on adam gücüyle savaşmaktadır. İspanyollardan birkaçı ölüp tekneleri de oklarla delik deşik olunca oradan kaçarlar.

İspanyollar akıntı yardımıyla nehirde ilerledikçe, yerleşimlerin gitgide geliştiğini görürler. Günümüzde Brezilya'nın Santarem şehri yakınlarında yer alan, Tapajós Nehri'nin ağzında, kafile 200 savaş kanosundan oluşan bir filoyla karşı karşıya gelir. Kanoların her birinde, parıl parıl parlayan pelerinler ve taçlar giyinip kuşanmış otuzar adam vardır. Binlerce yerli de kıyı boyunca dikkat kesilmiş beklemektedir. Nehir kıyısında evler ve bahçeler yüzlerce kilometre uzanmaktadır ve Carvajal'ın yazdığına bakılırsa, kıyıdan uzakta "çok büyük şehirlerin" bulunduğuna dair emareler vardır.

Nihayet 24 Ağustos 1542'de, yani Napo'dan yola çıktıklarından bu yana sekiz ay, Quito'nun serin dağ havasını geride bırakmalarından bu yana bir buçuk yıl geçtikten sonra, Orellana'nın perişan kafilesi, açlıktan kürek çekemeyecek duruma gelmiş bir hâlde, kurtuluşa ve denize ulaşır. Kendilerini denize ulaştıran nehir kar-

şısında adeta büyülenmişlerdir. Nehir deltasında Avrupa ülkeleri kadar büyük adalar bulunmaktadır. Nehir kıyıları arasında 300 kilometreden fazla mesafe vardır. Kafile tekneyle yavaş yavaş denizde ilerleyerek kilometrelerce açılır ve kara gözden kaybolur. Su içilemeyecek kadar tuzludur artık.

Peru'ya dönen Gaspar de Carvajal günlüğünü tamamlar. Macera ve keşifle dolu bu çarpıcı destan hemen alaya alınır, hatta Carvajal'ın yakın çevresindeki din adamlarınca tamamen uydurma olarak görülür. Carvajal'ın asıl hatası, kadın savaşçılar hakkında anlattığı fantastik hikayedir, zira bu, kendisini tenkit edenlere göre, düpedüz bir uydurmacadan ibaret olup Yunan efsaneleriyle Herodot'un anlatılarını neredeyse aynen aktarmaktadır. *Amazon* sözcüğü, memesiz anlamındaki "a-madzon" sözcüğünden türemiş ve Akdeniz'in ötesinde meçhul diyarlarda yaşayan ve rivayete göre, savaşta ok atarken kolaylık olsun diye sağ memelerini kesen kadın savaşçılardan oluşan efsanevi bir milleti belirtmek için kullanılagelmiştir. Bu kadın savaşçıların ünü öyle yayılmıştır ki Herkül dokuzuncu görevini yerine getirirken, onların kraliçelerinin kemerini çalmakla suçlanmıştır. Yeni Dünya'nın balta girmemiş ormanlarında böyle kadınlarla karşılaşıldığına inanmak abesle iştigaldi, kaldı ki yeni keşfedilmiş topraklarda da olsa, böyle bir karşılaşmanın meydana geldiğini iddia eden tek kişi Carvajal'di.

Hindistan'a dair kanıtlar arayan Kristof Kolomb, Marco Polo'nun Çin Denizi'nde kadınların yaşadığı bir adayı keşfetmesini zikrederek, Kraliçe Isabella'ya, erkeksiz yaşayan, bakır zırhlar giyen ve yamyam sevgilileri olan bir adadan bahsetmişti. Amerigo Vespucci, Karayipler'deki Martinique Adası'nda erkek yiyen kadınlarla karşılaşmıştı. Cortés kuzeni Francisco'yu kuzeye, Meksika kıyılarına göndermiş ve Califia (California'nın adı buradan gelir) adında efsanevi, siyahi bir kraliçe tarafından yönetilen bir ülkeye dair anlatılanların doğru olup olmadığını araştırmasını istemişti. Aslına bakılırsa, tıpkı El Dorado ve Abıhayat gibi, kadın savaşçılar diyarı da her kaşifin güzergahı üzerinde yer alıyordu. Bu Avrupa miti, Amerika'daki yerli halkların zengin hayal gücü saye-

sinde zamanla dönüşüme uğramıştı, zira söz konusu halklar yaşadıkları acı tecrübelerden sonra beyaz insan ne duymak istiyorsa onu söylemeyi öğrenmişti. Nitekim kadın savaşçılara dair efsaneler, Eski Dünya'ya epeyce zenginleşmiş yeni bir biçimde, miti tarihe dönüştüren bir gerçek kisvesine bürünmüş hâlde ulaşıyordu. Bunlar özellikle Kral V. Charles'ın ilgisini çekmişti ve bu yüzden, o güne dek Mar Dulce (Tatlı Su Denizi) diye anılan nehir, Río Amazonas (Amazonların Nehri) adını almıştı. Ne ki İspanyol tarihçi Francisco López de Gómara gibi şüpheciler, daha 1552'de ikna olmadıklarını yazmış ve Carvajal'ın anlattığı her şeyin, Orellana'nın kumandanı Gonzalo Pizarro'yu yüzüstü bırakarak vatana ihanet etmesini ve nihayetinde altın, tarçın ya da kraliyetin işine yarar herhangi bir şey bulamamasını örtbas etmeye yönelik sansasyonel bir çaba olarak nitelemişlerdi. Saray entrikaları ve dedikodular arasında tarihin karanlık sayfalarına gömülen, Carvajal'ın *Relación*'u, yani dünyanın en büyük nehrini Avrupalıların ilk kez katedişinin belgesi ancak 1895'te yayımlanabilmiştir. İşin ironik yanı, Carvajal Amazon denen kadınlardan bahsetmemiş olsaydı, gerçekten gördüğü şeyleri hiç çarpıtmadan kaydederek oluşturduğu çarpıcı günlüğü çok uzun zaman önce üne kavuşurdu. Onun gözlemleri, günümüzde antropologlar ve arkeologlar için müthiş aydınlatıcıdır. Avrupalıların keşfettiği dönemde Amazon balta girmemiş bir orman değil, yüz binlerce, hatta milyonlarca insana ev sahipliği yapan bir medeniyet beşiğiydi.

AMAZON MÜBALAĞALARA meydan vermemekle beraber, birtakım basmakalıp düşünceleri teşvik edegelmiştir. Neticede Amazon dünyadaki en geniş tropikal yaşam alanı; ABD büyüklüğünde bir yağmur ormanı; ayın yüzeyi kadar bir alanı kaplayan zengin bir biyolojik örtüdür. Joseph Conrad, Amazon'u ormandan ziyade tarihöncesine ait bir çeteye, adeta bitkilerin ayaklanıp dünyayı ilhak ettiği eski bir çağın kalıntısına benzetir. 1930'larda, Kolombiya'daki Putumayo düzlüklerinde seyahat eden, Kapusen tarikatına bağlı Gaspar de Pinell adında bir rahip gezip gördüğü

yerleri tasvir ederken şöyle der: "Üzerleri çeşitli bitkilerle ve yosunlarla kaplı mahzun upuzun ağaçlar adeta kasvetli bir kilise mahzeni meydana getiriyor; burada seyahat eden biri hayaletler ve cadılarla dolu bir dehlizde yürüdüğünü sanır." "Yeşil Cehennem" denen Amazon'du bu. 1935'te Londra'da yayımlanan meşhur bir seyahatname bu ismi taşıyordu. Söz konusu yer Bolivya düzlükleriydi, ama havzadaki herhangi bir yer için de aynı şeyler söylenebilirdi. Kitabın ilk sayfalarında yazar güneşten neredeyse kör olmuş, sıcaktan kavrulmuş, ormanın tekinsiz, ürkütücü sessizliği karşısında korkuya kapılmış, "böcek sokmalarıyla adeta kevgire dönmüş, susuzluktan boğazı kurumuş, dudakları çatlamış ve tropikal yağmurlar yüzünden sefil olmuş bir hâlde" ızdırap çekmişti.

1970'lerde botanik öğrenimine başladığım zaman, çoktandır demode olan *cangıl* sözcüğü bir nevi Cennet Bahçesi anlamı kazanmıştı. Elbette hassas bir bahçe, "hayatla dolup taşan" bir yerdir burası ve yayımlanan ilk yazılarımdan birinde de belirttiğim gibi, "göründüğünden çok daha hassastır. Aslında çoğu çevrebilimci tropikal ormanları sahte cennet diye niteleyegelmiştir. Esas mesele topraktır. Pek çok bölgede aslında toprak diye bir şey yoktur. Tam anlamıyla kumların üzerinde yükselen muazzam bir biyolojik yapıdır." Tıpkı Yeşil Cehennem kavramı gibi, kendi çapında basmakalıp olan gayet cüretkar bu ifade, lisansüstü eğitime başladığım zaman, o sıralarda yeni yeni gelişen biyolojik hayatın korunmasına yönelik hareketin düsturu hâline gelmişti. Söz konusu bilimsel hareket, yosunlar üzerine çalışan bilim insanı Paul Richards'ın klasikleşmiş çığır açıcı bir kitabından, 1952'de yayımlanan *The Tropical Rainforest*'tan [Tropik Yağmur Ormanı] feyz almıştı.

Richards'ın belirttiği üzere, ormanlarda ekosistemin besin yükünü muhafaza etmeye yönelik iki ana strateji vardır. Ilıman iklimlerde, mevsimlerin art arda gelmesi sonucunda zengin organik birikintilerin oluşması sayesinde toprak biyolojik yönden zenginleşir. Buna karşılık tropikal bölgelerde, gerek nem oranının yüksek olması gerek yıllık sıcaklığın 27 derece civarında seyretmesi sonucunda bakteri ve mikroorganizmalar, orman zeminine düşen bitki-

sel maddeleri hemen ayrıştırmaya başlar. Bitkilerin kök uçlarının yüzde 90'ı, toprağın en üstündeki 10 santimlik kısımda yer alır. Hayati besin maddeleri bitki örtüsüne hemen geri kazandırılır. Bu ekosistemin zenginliği ormanın başlı başına canlı olmasından kaynaklanır. Bu orman, birbirine bağımlı ve etkileşim içinde olan binlerce canlı organizmanın oluşturduğu karmakarışık bir mozaiktir.

Söz konusu katmanı ortadan kaldırmak, zincirleme bir imha reaksiyonu başlatır. Sıcaklıklar epey artar, bağıl nem düşer, buharlaşma oranı aniden azalır, ormandaki ağaçların köklerini birbirine bağlayan mikoriza[3] tabakası kuruyup ölür. Bu bitkisel katman yok olunca, sağanak yağmurlar erozyona neden olur, ki bu da toprakta daha da fazla besin kaybına ve kimyasal değişikliklere yol açar. "Amazon'da ormanların ortadan kaldırıldığı kimi bölgelerde," diye uyarmıştım meşum bir şekilde, "yağmurla süzülmüş topraklarda demir oksitlerin çökelmesi sonucunda kilometrelerce laterit, yani tek bir otun bile bitmeyeceği çok sert bir kırmızı toprak tabakası oluşur."

Bu model, tropikal ormanlardaki temel dinamikleri anlamak için esasen akla yatkın bir model olsa da, Amazon gibi muazzam geniş bir alana topyekun uygulandığında, bilimselliğin yanında bir slogan niteliği de kazanmıştı. Bir kere, bu model Amazon havzasında ekolojik bir birlik olduğunu ima ediyordu, oysa elli yıllık saha araştırmalarının ortaya koyduğu gibi tam anlamıyla bir basitleştirmeden ibarettir bu. Amazon'un üçte biri savanlardan meydana gelir. Belki de yarısı yüksek arazi ormanlarından oluşur, ama sadece bitki ve hayvan çeşidi bakımından değil, jeomorfoloji ve toprak çeşidi bakımından da muazzam bir çeşitlilik vardır. Ontario eyaletinden yedi kat büyük olan böyle bir coğrafi bölge hiçbir basit şemayla açıklanamaz. Ne ki hassaslık tasavvuru iki sebeple yandaş bulmuştu. İlk olarak, hem çevreci bir gündem oluşturmuş, hem de güneydeki tarım alanlarının genişlemesi sonucu çoğunlukla Brezilya'dan kaynaklanan yüksek orandaki ormansızlaşma karşı-

---

3- Bazı bitkilerin kökleriyle ortak yaşam ilişkisi geliştirmiş olan mantarların genel adı. -çn

sında dünyanın dört bir yanında duyulan gayet haklı kaygılara tercüman olmuştu. İkinci olarak -ki bizim meramımız açısından daha önemlidir bu- ormanın marjinal bir ortam olduğu savı, Amazon'da yerli olarak yaşamanın ne anlama geldiğine dair Batılıların yerleşik fikirlerine uygun düşüyordu.

1743'te Fransız kaşif ve coğrafyacı Charles Marie de la Condamine Amazon Nehri boyunca ilk bilimsel keşif gezisini gerçekleştirir ve sıradışı etnobotanik keşiflerde bulunur. Kininin sıtma tedavisinde kullanılabileceğini bulan, kauçuğu tasvir eden, kürarın bitkisel kaynaklarını inceleyen, *barbasco*yu, yani doğada çözünebilir böcek ilacı *rotenone*un yapımında kullanılacak balık zehirlerini kayda geçiren ilk kişi odur. Bütün bu olağandışı bitkileri yerlilerden öğrenir, gelgelelim orman halklarını hakir görmekten de geri durmaz. "Onları Hıristiyan yapmadan önce," diye yazar, "insan hâline getirmemiz lazım." Yerlilere çocuk gözüyle bakar; gelişimlerinin çoktan durduğunu, hayranlık duyduğu ama nihayetinde hiçbir şey bilmediği bir ormanın içinde sıkışıp kalmış insanlar olduklarını düşünür.

1950'lerde antropologlar kafileler hâlinde Amazon'a ayak bastığı zaman, geriye kalan yerli kültürlerin büyük kısmı havzanın kıyısındaki ücra nehir kaynağında bulunuyordu. Nehrin ana yatağı ve başlıca kollarının alt kısımları boyunca Avrupalılar zaten 400 yılı aşkın bir süredir yaşıyordu. Aslında emsalsiz bir dünya çıkmıştı ortaya; nehir kıyısında yaşayan, melez erkeklerle kadınlardan oluşan *caboclo* denen köylülerin geçim kaynağı tamamen yerli atalardan ve adaptasyonlardan devşirilmişti. Ama Amazon'un kıyısındaki geniş düzlüklerde ilk yaşayan yerlilerden geriye, kumlardaki gölgelerden ve ormandaki fısıltılardan başka bir şey kalmamıştı.

Antropologlar ve özellikle de etnograflar, geriye kalan bu halklara, daha doğrusu "gerçek" Yerlilere büyük ilgi duyarlar. Bu toplulukların çoğu And Dağları'nın doğu kısmında yaşamaktadır. Söz konusu bölge geniş bir yay çizer ve güneyde Bolivya'dan kuzeyde Kolombiya'ya, oradan güney Venezuela'yı katedip Orinoco Nehri'nin kaynağına ve Guiana Kratonu'nun güney kısmına

kadar uzanarak Amazon havzasının sınırlarına kadar ulaşır. Aşılması zor bir engel olan And Dağları'na, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar batıdan karayoluyla ulaşmak mümkün olmamıştır. Zamanla temas kurduğum pek çok kültür Bolivya'daki Chimane ve Moseteneler, Peru dağlarındaki Machiguenga ve Campalar, Ekvator düzlüklerinde yaşayan Cofán, Siona-Secoya ve Atshuarlar, Venezuela'daki Yanomamiler 1960'lara dek dış dünyayla uzun süreli bir temas tecrübe etmemiştir. 1981'de aralarında yaşadığım Waoranilerle 1958'e dek barışçıl temaslar kurulmamıştır. Halbuki yaşadıkları topraklar, 400 yılı aşkın süredir insanların yaşadığı Ekvador'un başkenti Quito şehrinden sadece 150 kilometre uzaktadır. 1957'de beş misyoner Waoranilerle temas kurmak istemiş, ama ciddi bir hata yapmıştı. Kendilerinin sekize onluk siyah-beyaz gösterişli fotoğraflarını uçaktan aşağı atmışlardı. Ne ki dostça bir hareket diye nitelenebilecek bu girişim, ormanda yaşayan insanların ömürlerinde hiç iki boyutlu bir şeyle karşılaşmadığını görmezden gelmişti. Waoraniler orman zeminine düşen fotoğrafları almış ve resimdekilerin kim olduğunu anlamak için yüzlerin arkasına bakmaya çalışmıştı. Bir şey göremeyince de, bu fotoğrafların şeytana ait kartlar olduğu sonucuna varmış, misyonerler ayak basar basmaz da onları mızraklarla oracıkta öldürmüşlerdi. Yeri gelmişken belirtelim ki Waoraniler, tümüyle *cowade*, yani yamyam gördükleri yabancıları öldürmüyordu sadece. Birbirlerini de mızrakla öldürüyorlardı. Sekiz nesil boyunca ölümlerin yüzde 54'ü kabileler arası mızrak savaşları sırasında gerçekleşmişti.

Waoraniler sıradışı bir halktı ve hâlâ da öyledirler. Onların tarihi pek çok açıdan emsalsizdir. Ama aynı zamanda marjinal toplulukların (havzanın gerçekten de sınır bölgelerinde yaşadıkları için marjinal diye nitelendirilir bu topluluklar) pek çoğunda görülen temel bir kalıba uyarlar. Bu kültürlerin büyük kısmında nüfus azdır ve ne hiyerarşi ne de yoğun bir uzmanlaşma görülür. Genellikle başsız topluluklardır bunlar, aleni bir siyasi liderleri yoktur; belki de en önemli özellikleri, evliliğin hep kabile içinde gerçekleşmesidir. Kendi aralarında evlenir, izole bir yaşam sürer ve komşu kabi-

lelerle sürekli çatışırlar. Olağanüstü yetenekleri de vardır elbette. Waorani avcıları ormanda kırk adım uzaktan hayvan idrarının kokusunu alıp hayvanın türünü kestirebilir. Kuşaklar süren birtakım gözlemler ve tecrübeler sonucunda, bitkiler üzerinde ustalıkla işlemler yapmayı öğrenmişler, bitkilerden elde ettikleri zehirleri balık ve diğer hayvanları avlamakta kullanmışlardır. *Ayahuasca* gibi halüsinojen karışımlar, bilimin kapsamını ve tasavvurunu aşan bir simya dehasına işaret eder. Ormanda geçinebilmek için, ağaçları kesip yakma yöntemiyle tarım arazisi açarak verimsiz topraklardan yiyecek elde ederler. Ormanlık arazinin küçük bir kısmı kesilip yakılır, ekilip biçilir ve yaklaşık üç yıl sonra elde edilen mahsul iyice azalınca yeniden ağaçların büyümesi için kendi hâline bırakılır. Bütün bu faaliyet, önemli ölçüde nüfus yoğunluğuna bağlıdır. Nüfus fazla olursa, açılan pek çok tarım arazisinde ekinlerin tekrar büyümesine fırsat olmayacak, toprak verimsizleşecek ve çevrenin taşıma kapasitesi aşılacaktır.

Antropologlar Amazon'daki yerli yaşamını incelerken büyük ölçüde bu kültürel senaryonun merceğinden bakıyorlardı. Toplulukların tehlikeli bir hayat sürdüklerine, çevrenin daimi kısıtlamaları altında yaşadıklarına işaret ediliyordu. 1971'de Smithsonian Enstitüsü'nden seçkin arkeolog Betty Meggers, *Amazonia: Man and Culture in a Counterfeit Paradise* [Amazonya: Sahte Bir Cennette İnsan ve Kültür] adlı bir kitap yayımlamıştı. Güney Amerika'ya dair hemen her giriş dersinin vazgeçilmezi olmuştu bu kitap. Meggers yüzyıllardır hemen hiç değişmemiş küçük avcı-toplayıcı topluluklardan oluşan bir dünya tasvir ediyordu. Bu toplulukların hiçbirinin nüfusu muhtemelen bini geçmiyordu; Meggers'in rastgele belirlediği bir sayıydı bu. Meggers'e göre, Gaspar de Carvajal'in de kaydettiği gibi, daha kalabalık topluluklar nehrin aşağı kısımlarındaki düzlüklerde ortaya çıkmış olabilirdi, ama eldeki kanıtlar muğlak ve kesinlikten uzaktı; üstelik nehrin ana yatağı boyunca "yerli kültürler keşflerinden 150 yıl sonra tamamen yok olup gitmişti".

Peki gerçekten de yok olup gitmiş miydi? Arkeolojik kalıntıların korunması, tıpkı Polinezya'da olduğu gibi, Amazon'da da sorun

olmuştur. Ama 1980'lerden itibaren yeni teknikler meçhul dünyaların kapısını aralamıştır. Nehir deltasındaki Marajó Adası'nda çalışan arkeologlar, özellikle de Anna Roosevelt, gelişmiş bir kültüre dair kanıtlar bulur: Belki yüz binlerce insan, binlerce kilometrekarelik bir alana yayılarak, en az bin yıl boyunca varlıklarını sürdürmüştür. Rio Negro ile Amazon Nehri'nin birleşiminde yer alan Manaus şehri yakınlarında bulunan ve geçmişi MS 1000'e kadar giden büyük höyükler, vaktiyle söz konusu topraklarda yaşayanların, çoğu meyve ağacı ve palmiye olmak üzere 138 çeşit bitkiyi ekip biçtiklerini kanıtlamıştır. Bu arada botanikçilerle çevrebilimciler Amazon'un her yanında ilginç şeyler keşfetmektedir: İnsan elinden çıktığı bariz olan *terra preta* (kara toprakla kaplı geniş ama yalıtık alanlar), toplulukların aslında yerleşik olduğunun, topraktaki besleyici maddelerin kaybını önlemek için odun kömürü, gübre olarak da organik atıkları kullanarak toprağın tarım potansiyelini bilfiil artırmaya çalıştıklarının kanıtıdır. Tulane Üniversitesi'nden etnobotanikçi William Balée'ye göre, Amazon'un yüksek bölgelerindeki ormanların yaklaşık onda biri, yani Fransa büyüklüğünde bir alan, bölgenin asıl sakinlerince bu şekilde işlenmiş olabilir.

Bu gözlemler sonucunda pek çok araştırmacı, ormanları kesip yakma yoluyla tarım arazisi açma yönetiminin kökenleri ve etkileri hakkındaki geleneksel savları sorgulamaya başladı. Waoranilerin arasında yaşadığım sırada, hâlâ taştan aletler kullanıyorlardı, ki ben de botanikçi ve eski bir baltacı olarak modern bir baltayla zar zor kestiğim tropikal ağaçları öyle taştan bir aletle nasıl kesebildiklerini hep merak ederdim. Antropolog Robert Carneiro de aynı şeyi merak etmiş ve bir deney yapmaya karar vermiş. Taştan bir baltayla 1 metrelik ağacı kesmek günde sekiz saatten üç hafta sürmüş. Yarım hektarlık bir alanı açmaksa günde sekiz saatten 153 gün sürmüş. Betty Meggers ve diğer uzmanlara göre, böyle bir arazi ancak üç yıl boyunca yoğun olarak işlenir, sonra da terk edilir. Bireyin zaman ayıracağı diğer uğraşlar –avlanmak, balık tutmak, dini yükümlülükler– hesaba katıldığında, böylesi az bir kazanç için bu kadar çaba harcamak tamamen mantıksız ve uyumsuz olacaktır.

Ağaçları kesip yakmak, tarlayı ekip biçmek ve sonra başka bir yere gitmek yerine, bu topluluğun yerleşik yaşaması için her türlü saik olsa gerekti. Aslında, coğrafyacı William Denevan'ın yazdığı gibi, "ağaçları kesip yakarak tarım arazisi açma yönteminin eski bir pratik olduğu ve yerlilerin bu yöntem sayesinde Doğa'yla sonsuz bir denge kurdukları şeklindeki tasavvur tamamen bir mitten ibarettir". Amazon'da söz konusu yöntemin uygulanması nispeten yeni bir gelişme olabilir, muhtemelen de Avrupalıların gelmesinden sonra çelik aletlerin ortaya çıkması sonucu başlamıştır. Akabinde de havzanın kıyısında yaşayan toplulukların tarım için kullandığı bir teknoloji olup çıkmıştır, zira bu toplulukların nüfusu azdır ve toprakları da bu yöntemin yol açtığı korkunç verimsizlikleri telafi edecek kadar geniştir. Ancak, Amazon Nehri'nin başlıca düz kısımlarında vaktiyle yaşadığına artık emin olduğumuz hayli kalabalık topluluklar hayatta kalmak için bu yönteme bel bağlamış olamaz.

Günümüzde antropologlar artık şunu idrak etmiştir: Bu eski dünyaları, marjinal topluluklarla bizzat yaşadığımız tecrübelerin merceğinden bakarak anlamaya çalışıyoruz uzun zamandır; üstelik bu toplulukların başına gelen de soykırımdan başka bir şey değildir aslında. Bu mercekten bakarak Amazon havzasının tarihöncesini anlamaya çalışmak, Britanya İmparatorluğu'nun tarihini, Londra bir nükleer bombayla yeryüzünden silindikten sonra Hebrid Takımadaları'na bakarak anlamaya çalışmaya benzer. Avrupalıların ayak basmasının üzerinden daha bir asır geçmeden, bulaşıcı hastalıklar ve kölelik yüzünden milyonlarca yerli hayatını kaybetmiştir. Buna rağmen, mucize eseri, Amazon'da öyle bir yer vardır ki, burada söz konusu büyük uygarlıkların kalbi hâlâ atar ve olağanüstü bir kültürler mozaiği, yani Anakonda Halkları yaşar.

1975'TE AMAZON'UN KUZEYBATISINA, Kolombiya'ya ilk kez gittiğimde, And Dağları'nın doğu eteklerinin adeta bir köşesine sokulmuş küçük bir şehir olan Villavicencio'ya uğramıştım. Amacım, efsanevi doğabilimci Federico Medem'i ziyaret etmekti. Letonyalı

bir kont olan Medem, Rus Devrimi'nden kaçmış ve tropikal düzlüklerdeki ormanlarda kendine yeni bir hayat kurmuştu. Üniversitedeki hocam Richard Evans Schultes'un eski bir dostuydu. Bitkiler üzerine araştırmalar yapan Schultes, 1938'de Meksika'da sihirli mantarları keşfederek psikedelik bir hareketin başlamasına neden olmuş, sonrasında da Amazon Nehri'nin ücra kısımlarında kesintisiz on iki yıl çalışmalar yürütmüştü. Dr. Medem'i akşam evinde otururken bulmuştum; eski bir kauçuk ticaret gemisinin kamarasına benzeyen derme çatma bir evdi bu. Zemini ahşap, çatısı tenekedendi; önündeki açık verandada hamaklar vardı, duvarlarda jaguar postları ve zehirli yılan derileri asılıydı. Çalışma odasının tavanındaki vantilatörün masanın üzerine düşürdüğü belli belirsiz gölgeler altında Medem kâh tarihi bir eşyayı okşuyor, kâh bir yüzyıl önce elle çizilmiş soluk bir harita üzerinde parmaklarını gezdiriyordu. Sahip olduğu en kıymetli eşya bir şaman kolyesiydi: Palmiye lifinden bir ipliğe geçirilmiş 15 santimlik bir kuvars kristaliydi bu. Medem bu kolyenin Güneş Tanrısı'nın hem penisi hem de kristalleşmiş menisi olduğunu söylemiş ve içinde otuz renk taşıdığını, bu renklerin ayin sırasında dengede tutulması gereken farklı enerjiler olduğunu açıklamıştı. Kolye aynı zamanda şamanın eviydi; *yagé*yi, yani *ayahuasca* da denen halüsinojen karışımı içince gittiği yerdi. Şaman oradan dünyaya, halkının yaşadığı topraklara ve kutsal yerlere -ormanlara, şelalelere, dağlık arazilere ve kara nehirlere- bakıyor, hayvanların usullerini seyre dalıyordu.

Medem uyumaya gittikten sonra çalışma odasında epey oturmuş, tavsiye ettiği bir kitabı, *Amazonian Cosmos*'u [Amazon Kozmosu] okumaya başlamıştım. Kitabın yazarı, Kolombiya'nın en önemli antropoloğu Gerardo Reichel-Dolmatoff, Medem'in eski bir arkadaşıydı, ayrıca Schultes'un da yakından tanıdığı biriydi. Nehirlerin ne kadar önemli olduğunu ilk kez Reichel'den öğrenmiştim. Vaupés yerlilerine göre, nehirler sadece ulaşım aracı değil yeryüzünün damarlarıydı; canlılarla ölüler arasındaki bağlantıydı; zamanın başlangıcında ataların yolculuk ederken gittiği yollardı. Yerlilerin tekvin efsaneleri birbirlerinden farklı olmakla beraber,

hepsinde doğudan başlayan büyük bir yolculuktan, devasa anakondaların Süt Nehri üzerinde doğudan taşıyıp getirdiği kutsal kanolardan bahsedilir. Kanoların içinde ilk insanlar vardı ve Güneş Tanrısı'nın lütfu olan en önemli üç bitkiyi -koka, manyok ve *yagé*yi- getirmişlerdi. Anakondaların başlarından insanı adeta kör eden ışıklar saçılıyordu. Kanolardaysa efsanevi kahramanlar hiyerarşik bir düzende oturuyordu: şefler; dansçılardan ve şarkıcılardan oluşan hikmet sahipleri; savaşçılar; şaman; en sonda, kuyruk bölümünde de köleler. Hepsi kardeşti, Güneş'in çocuklarıydı. Yılanlar dünyanın merkezine ulaşınca, toprağa uzanıp nehre dönüşmüşlerdi: Güçlü başları nehir ağızlarını, kıvrıla kıvrıla giden kuyrukları nehir kaynaklarını, derilerindeki hareler de akıntıları ve şelaleleri meydana getirmişti.

Her nehir farklı bir kanoya kucak açmıştı ve suların boşaldığı her sefer beş arketip kahraman karaya ayak basmış, köleler nehrin yukarı kısımlarına, şeflerse nehir ağızlarına yerleşmişti. Böylece Vaupés bölgesinin nehirleri oluşmuş ve Papuri Nehri'nde Desanalar, Piraparaná'nın yukarı kısımlarında Barasanalar ve Tatuyolar, Vaupés Nehri'nde Tucanolar, Popeyacá'da ve Piraparaná'nın aşağı kısımlarında Makunalar, Miriti ve Apaporis'te Tanimukalar ve Letuamalar ortaya çıkmıştı. Efsanelerde betimlenen hiyerarşi zamanla bozulmuş ve nehirlerin her birinde aynı kutsal kanoda yolculuk etmiş olanların soyundan gelenler bir arada yaşamaya başlamıştı. Birbirlerini aynı dili konuşan tek bir aile olarak görmüş ve erkek kardeşlerle kız kardeşlerin evlenmelerini engellemek için çok katı kurallar koymuşlardı. Enseste yol açmamak için, erkekler kendilerinden farklı bir dil konuşan gelinler seçmeliydiler.

Günümüzde, genç bir kadın evlendiği zaman kocasının evine taşınır. Çocukları babanın dilini edinerek büyür, ama aynı zamanda annelerinin dilini de öğrenir. Bu arada anne, babanın erkek kardeşlerinin karılarıyla beraber çalışır. Bu kadınların her biri farklı bir dil konuşuyor olabilir. Dolayısıyla tek bir yerleşimde, on kadar dil konuşuluyor olabilir ve bir kişinin beş dili akıcı bir şekilde konuşması sıklıkla görülen bir olgudur. Gelgelelim, işin ilginci, hiç-

bir dilin bütünlüğü zamanla bozulmamıştır. Farklı dile ait sözcükler asla bir arada kullanılmaz. Keza bir dili öğrenen kişi o dili asla bozmaya kalkışmaz. Dili öğrenmek için, dilde ustalaşıncaya kadar konuşmadan dinler.

Antropologların dilsel dış evlilik diye tabir ettiği, bu olağandışı evlilik kuralının kaçınılmaz sonuçlarından biri, toplulukların yaşamında bir ölçüde gerilim yaratmasıdır. Gerek evlenmek üzere partner arayışları devam ettiğinden, gerek komşu dilsel gruplar arasında epey mesafe bulunduğundan, kültürel mekanizmalar birbirine uygun genç erkeklerle kadınların düzenli bir şekilde bir araya gelmesini sağlamalıdır. Reichel-Dolmatoff'un yazdığı üzere, yılın farklı mevsimlerini belirten şenlikler ve büyük şölenlerin önemi de bundan kaynaklanır. Kutsal danslar, zikredilen efsaneler, paylaşılan koka ve *yagé* sayesinde, bu kutlamalar hem koca bir sosyal sistemin dayandığı karşılıklı ödünü ve mübadeleyi teşvik eder, hem de ayinler aracılığıyla, yaşayanlar ile mitik atalar ve zamanın başlangıcı arasında bağlantı kurar.

Okuduğum şeyler bende büyük ilgi uyandırınca, ertesi sabah Mitú'ya giden bir askeri kargo uçağında kendime yer ayarlamıştım. Mitú, Vaupés Nehri'nin bir dönemecinde yer alan ve kara yoluyla ulaşmanın mümkün olmadığı küçük bir yerleşimdi. Villavicencio'dan uçakla üç saatlik mesafedeydi. Uçakta hiç kapı yoktu, sanki gökyüzünde bir kamyonetin arkasında yolculuk ediyormuşum hissine kapılmıştım. Mitú'da bir ay kadar kalmış, yerlilerle -çoğunlukla da Cubeolar ve Tucanolarla- beraber bitkileri incelemiş, ama ne ruhsal ne kültürel ne de gerçek anlamda dünyalarına girebilmiştim. Ormanların ucu bucağı yoktu, mesafeler çok genişti; insanı büyüleyen kara nehirler ardı arkası kesilmeyen şelalelerle bölünmüştü.

İki yıl sonra, Barasanaların yurdu Piraparaná Nehri kıyısındaki San Miguel Katolik misyonuna beni bırakması için bir misyoner pilotu ikna ettim. Burası Mitú'dan bir saat mesafede, ormanın içinde bir yerdi. Amazon'un kuzeybatısında akla hayale gelebilecek en ücra kısımdı. Ne ki bu da gelip geçici bir ziyaretti; ayrıca dil engeli

ve teşrifat gibi sebeplerle (adeta gökten zembille iner gibi inmiştim aralarına, üstelik Barasanaların çoğu çok az İspanyolca biliyordu), yaşadıkları yere dair sadece üstünkörü bir izlenim edinebilmiş ve misyonerlerin etkileri yüzünden olağanüstü bir kültürün yok olmak üzere olduğunu hissedip hüzünlenmiştim. O zamanlar, antropologlar sık sık benzer duygulara kapılıyordu. Gittiğimiz her yerde, yok olup gittiğini düşündüğümüz dünyalarla karşılaşıyorduk.

Derken Amazon'un kuzeybatı kesimine yaptığım üstünkörü ziyaretlerden çok sonra, önemli bir gelişme oldu. 1986'da, yeni seçilen Kolombiya cumhurbaşkanı Virgilio Barco Vargas hükümette yerli halklarla ilgili bölümün başına, Reichel-Dolmatoff'un öğrencisi antropolog Martin Von Hildebrand'ı atadı ve ona Kolombiya'nın yerli halkları için bir şeyler yapmasını söyledi. Yıllarca Tanimukaların arasında yaşayan ve üniversitede öğrenciyken Piraparaná Nehri'ni boydan boya kanoyla kateden Martin sadece bir şeyler yapmakla kalmadı. Beş yıl boyunca olağanüstü işler başararak, Kolombiya'daki Amazon yerlilerinin toprak üzerinde yasal haklar kazanmasını sağladı. Yaklaşık 250.000 kilometrekarelik, yani Britanya büyüklüğünde bir alandı bu. Böylece 162 *Resguardos*, yani ülkede 1991 anayasasıyla yasa hükmüne bağlanan topraklar bir araya getirilmiş oldu. Hiçbir ulus-devlet daha önce böyle bir şey yapmamıştı. Müteakip yıllarda, Kolombiya 1990'lar boyunca kanlı bir iç savaş yaşar ve yeni bir yüzyıla hazırlanırken, Amazon'un kuzeybatı kısmı adeta bir tecrit örtüsüyle kaplandı. 2006'da Piraparaná Nehri'ne beraberce gitmek için beni davet ettiğinde Martin'in belirttiği gibi, bu örtünün altında, çoktan hayal olmuş bir dünya yeniden canlanmıştı.

Mitú'dan uçakla yola çıkmadan önce, Martin'le ben fakirhanemizin beton zemininde öteye beriye koşturup yanımıza koka ve tütün alırken, Barasana şamanı Ricardo Marin biraz sonra havadan göreceğimiz, nehir ve patikalar yoluyla ulaşacağımız kutsal yerleri kocaman bir harita üzerinde tespit ediyordu. Kolombiya'nın Amazon bölgesinde yaşayan elli kadar yerli halkla işbirliği içindeki bir STK olan Fundación Gaia Amazonas'tan meslektaşlarıyla beraber

Martin'in iki boyutlu olarak belirlediği bu yerlerin üç boyutlu gerçek hâlini biliyordu Ricardo. Barasana dilinde "zaman" sözcüğüne karşılık gelen bir sözcük bulunmaz; ayrıca kutsal yerler de birtakım geçmiş efsanevi olaylara ait anıtlar ya da simgeler değildir. Ricardo'nun izah ettiği gibi, yaşayan yerlerdir ve bugünü ebediyen biçimlendirirler. Ricardo'nun halkı için, geçmiş bugün demektir ve mitik varlıklar da bugüne dek hep bu kutsal yerlerde yaşamıştır.

Ertesi sabah, küçük uçağımızla bulutlara tırmanıp ufacık bir arı gibi ağaçların üzerinde uçmaya başladık. Orman ufka kadar uzanıyordu ve buraya insanların ayak bastığına dair en ufak bir emare yoktu. Ricardo hemen önümde oturuyor ve manzarayı seyrediyordu. Bense onun gördüğü şeyleri görürüm umuduyla onu pürdikkat izliyordum. O sabah dört saat uçtuk ve Anakonda Halkları'nın dünyasını havadan çepeçevre dolaştık. Mitú'dan doğuya uçarak, Papuri Nehri'nin üzerinden geçtik, sonra güneye yönelerek Taraira bölgesini ve Kolombiya'yla Brezilya arasında uzanan tepeleri katettik. Caquetá Nehri ile Apaporis'in birleştiği yere ulaşınca, batıya yönelip Yuisi ve Jirijirimo şelaleleri üzerinden geçerek Kananari Nehri'nin ağzına ulaştık, oradan da kuzeye dönüp And Dağları'ndan önce ortaya çıkmış sarp kum taşı tepelerinin üzerinden uçtuk. Batıya baktığımda, ufukta belli belirsiz bir nokta hâlinde Cerró Campaña'yı ve Chiribiquete Dağları'nın yassı tepelerini, çok uzaklardaki engin yaylaları görebiliyordum. Ağaçların tepesinde bulutlar geçip gidiyordu. Bir ara, şahane bir gökkuşağı kapladı gökyüzünü ve Apaporis Nehri'nin ikiye ayırdığı ormanı adeta kavuşturdu. Gökkuşağının altında nehir, sessiz ve ebedi bir ormanın içinden geçen bir yılan gibi akıyordu.

Günün ilerleyen saatlerinde San Miguel'deki küçük toprak piste indik. 1977'de ziyaret ettiğim Katolik misyonerlerin bulunduğu yerdi burası. Hem uzun evlerin, yani *maloca*ların bulunduğu arazileri, hem de Piraparaná'nın siyah sularında çocuklarla kadınların yıkandığı ve nehir boyunca uzanan beyaz kumları hatırlıyordum. Ama öte yandan bazı şeyler epey değişmiş gibiydi. Artık miadı dolmuş mahzun bir yer diye hatırladığım misyoner mekanı ortadan

kalkmıştı. İlk gecemizde, yüz kadar insan *maloca*da toplandı ve kuştüyleriyle süslenmiş erkekler dans etti, şarkılar söyledi, koka, tütün, *chicha* ve *yagé* gibi iksirler içti. Şaman kutsal yiyeceklerle dolu su kabaklarının üzerine oturdu ve büyüler terennüm etti. Zamanın başlangıcında ataların yaptığı kutsal *yurupari* borazanlarını ömrümde ilk defa duyuyordum. Uzun süre şeytan işi diye Katolik rahiplerce yasaklanmış bu efsanevi enstrümanlar, misyonerlerin burada bulunduğu yıllarda parçalanıp yakılmıştı. Borazanların sesinin hâlâ duyuluyor olması ve Barasana, Makuna, Tatuyo ve diğer nehir halklarına mensup yeni kuşaklara hâlâ ilham vermesi, bu kültürün basbayağı yaşadığını ortaya koyuyordu. İlk ziyaretimin üzerinden geçen otuz küsur yılda, Martin'in de dediği gibi, Piraparaná Nehri'nde silinip giden tek şey misyonerlerdi.

Yaklaşık bir ay boyunca, hem Martin ve Ricardo'nun hem de Maximilino García ve Reinel Ortega García gibi diğer Barasana ve Makuna şeflerinin kılavuzluğunda nehirleri dolaştık, ayinlere katıldık, kutsal yerleri ve şelaleleri gezdik. Bu kutsal yerlerde, efsanevi kahramanlar karanlık güçlerle savaşmış ve dünyaya bir düzen getirerek göğü ayakta tutan siyah taştan kubbeler dikmiş, toprağın atası Yüce Ana Romi Kumu'nun âdet kanlarıyla kırmızıya boyanan şelaleler yaratmış. Ziyaretimiz sürerken yarı yolda aramıza Stephen Hugh-Jones da katıldı. Cambridge'de antropoloji bölümünün eski başkanı olan Stephen, karısı Christine'le beraber 1960'ların sonunda Barasanaların arasında yaşamıştı. Bugünse işin erbabı muteber biri olarak buraya gelmişti; Barasana dilini akıcı bir şekilde konuşan yegane araştırmacıydı. Hümanist ve müthiş vukuf sahibi biri olan Stephen meslek hayatının büyük kısmını Barasanaların ve komşu halkların kozmolojisini anlamaya vakfetmiş. Onun gelmesiyle beraber, yolculuğumuz maneviyata ve kültüre dair bir derse dönüştü. Zarif bir felsefeyi, insanı şaşırtacak ölçüde gelişmiş ve içerimleri itibarıyla gayet umut dolu olan bir felsefeyi günbegün daha iyi kavramamızı sağlayan sonu gelmez aydınlanma anları gibiydi bu dersler.

Barasana düşüncesine göre, başlangıç ve son diye bir şey yok-

tur. Keza doğrusal zaman, kader ya da mukadderat diye bir şey de yoktur. Barasanaların dünyası parçalı bir dünyadır ve burada hiçbir olay kendi başına var olmaz; her düşünce paralel algı ve anlam düzeylerinde yan yana var olabilir. Ölçek niyete boyun eğer adeta. Stephen'ın izah ettiği gibi, her nesne farklı analiz düzeylerinden bakarak anlaşılmalıdır. Güçlü bir akıntı yolculuk etmeye engeldir, ama aynı zamanda hem ön hem arka kapısı olan bir ata evidir. Tabure, bir dağı simgelemez; her bakımdan gerçek bir dağdır o ve zirvesinde şaman oturur. Sıra sıra duran tabureler efsanevi anakondadır ve taburelerin üzerine işlenmiş desenler hem ataların yolculuğunu hem de yılanın derisini süsleyen çizgileri ifade eder. *Oropendola* kuşlarının tüylerinden yapılma bir taç gerçekten de güneşin *kendisidir* ve her bir tüy de güneş ışınıdır. Barasana âlemine ait ebedi öğeler zihinde atlıkarınca gibi döner durur. Bu insanların hayatta olmanın anlamına dair derin sezgilerini izah etmeye yönelik en mütevazı girişim için bile bariz bir hareket noktası mevcut değildir. Bunun istisnası belki de sadece *maloca*, yani uzun evdir: *Maloca* hem insanların yaşadığı fiziksel mekan hem de bütün bir evrene dair kozmik modeldir.

Biraz kabaca da olsa, eğer uygarlıkların ölçütü meydana getirdikleri anıtsal mimariyse -ki İnkaların taş yapılarını, Mayaların tapınaklarını ölçüt olarak kabul edebiliriz-, o zaman *maloca* da eski Amazon halklarının müthiş başarısının kanıtıdır. Bunlar muazzam yapılardır ve iç mekanlarının boyutları insanı bütünüyle içine alır. Yaklaşık 20 kişinin yan yana durabileceği, uzunluğu 40 metre olan bu yapıların, 10 metreye kadar yükselen kubbeli bir tavanı vardır. Gerek danslar sırasında kuvvetle yere inen on binlerce adım, gerek şafakta sessiz sedasız geçip giden çocukların ayakları altında toprak zemini iyice sertleşen *maloca*, soydaşları barındıran bir rahim, kabileyi koruyan karanlık ve serin bir sığınak ve her tür ruhani sosyal hareketin doğup meydana geldiği komünal bir mekandır.

Bu yapılar muhteşem bir simetriye sahiptir: Eşit aralıklarla iki sıra hâlinde sıralanmış sekiz direğin, kapıların yanında iki çift kü-

çük sütunun ve çapraz kirişlerin yanı sıra bir dizi çatı kirişi üzerine konmuş sıra sıra katlı sazdan kaplamalar mevcuttur. Evdeki direklere kabile atalarının isimleri verilmiştir. Ön cepheye resmedilmiş desenlerde hem ruhani varlıklar, hem de kutsal karışım *yagé*nin zihinde uyandırdığı renkler ve görüntüler betimlenmiştir. Dünyevi düzeydeyse, mekan cinsiyetler arasında bölünmüştür: Uzun evin ön kısmı ziyaretçilerle erkeklere ayrılmıştır. Bu mekanın oluşturduğu sosyal eksende, reçine ve balmumundan yapılma meşalelerin ışığıyla geceleri koka hazırlanır, tütün içilir; hatta bu tütün öyle yoğundur ki insanın parmak uçlarına bile ter basar ve dünya her daim uyum içinde hızla dönmeye başlar. Kadınlar mekanın karşı tarafını mesken edinir; burada kilden yapılma bir sac, dünyanın dört bir köşesindeki direklerin üzerine oturur ve zehirli bir bitki olan *cassava* anneler tarafından her gün halkın günlük rızkı ekmeğe dönüştürülür. Bu hazırlık sürecinin bir aşamasında, bizatihi anakondanın ağzını teşkil eden, özenle örülmüş bir kevgirden rızık ortaya çıkar.

*Maloca*nın çatısını gökyüzü oluşturur. Evdeki direkler de gökyüzünü destekleyen taş sütunları ve dağları teşkil eder. Dağlar da dünyayı yaratan atalara, efsanevi kahramanlara ait taşlaşmış kalıntılardır. Küçük direkler, ulvi yılanın soyundan gelenleri temsil eder. Mahya kirişi, hem güneşin izlediği rota, hem gökyüzünün nehri, hem de Samanyolu'dur, yani yaşayanlarla evrenin sınırlarını birbirinden ayıran can damarıdır. Zemin toprağı temsil eder; onun altında Yeraltı Nehri, yani ölüm ve keder akar. Demek ki bir nehir gökyüzünü katederken, onun zıddı olan bir ölüm yolu da yeraltını kateder. Gündüzleri güneş gökte doğudan batıya doğru yol alır, geceleri de ölüler diyarı olan yeraltı nehrini takip ederek batıdan doğuya gider. Barasanalar, ölen yaşlıları kano parçalarından yapılma tabutlara koyarak *maloca*nın zeminine gömer. Yerliler gündelik işlerini yapıp ederken, gerçek anlamda soylarını barındıran rahim olarak gördükleri bir mekan içinde yaşarken, atalarının kalıntıları üzerinde yürürler. Bununla beraber, kaçınılmaz olarak, ölülerin ruhu ayrılıp gider ve onların gidişini kolaylaştırmak ama-

cıyla *maloca* hep suya yakın inşa edilir. Kaldı ki Yeraltı Nehri de dahil bütün nehirlerin doğuya doğru aktığına inanıldığından, her *maloca* doğu-batı istikametinde yönlendirilmeli ve iki ucunda biri erkekler öbürü kadınlar için kapılar açılmalıdır. Dolayısıyla *maloca*ların nehir kenarına yapılmasının sebebi, sadece koşulların uygunluğu değildir. Aynı zamanda hayat ve ölüm döngüsünün varlığını da kabul etmektir. Su, hem tekvini, yani Anakonda ve Efsanevi Kahramanlar'ın nehirdeki yolculuğunu hatırlatır, hem de mukadder yok olma ve yeniden doğma anını haber verir.

Uzun ev, topluluğu kuşatır, onun ebedi varlığını emniyete alır, mitik kökenlerini kutsarken, yeryüzünün kendisi de toprağın üzerinde gezinen ve kutsal yerlere demirlemiş evrensel bir *maloca* tarafından korunur. Barasanaların ve komşu toplulukların dünyası, tıpkı kadınların manyok ekmeği yaparken kullandıkları kilden sac gibi düz ve yuvarlaktır. Nasıl kil bloklar sacı destekleyip ayakta tutuyorsa, kozmik *maloca*nın çatısını teşkil eden gökyüzü de uzaklarda tepelerin oluşturduğu bir halka tarafından desteklenir, ki bu halkanın içinde dört kutsal geçit yer alır. Kuzey ve Güney kapılarına Kaburga Kapıları denir ve bunlar insanlığın bedenini kozmosa bağlar. Batıya açılan geçit Izdırap Kapısı'dır; ölülerin kaderi olan bu eksenden yıkıcı güçler gelerek dünyayı kirletir. Doğuya bakan Su Kapısı Süt Nehri'ne, yani yeryüzünün gökle kaynaştığı ve güneşin meydana geldiği çıkış noktasına açılır. Barasanalara ve Makunalara göre gerçekten var olan bu yerleri biz de Ricardo Marin'le beraber yolculuk ederken havadan görmüştük. Dünya, Yuisi şelalelerinde başlayıp Apaporis Nehri'ndeki Jirijirimo Şelalesi'nde sonlanır. Taraira bölgesindeki tepeler, Vaupés Nehri'ndeki Yurupari Şelalesi ve Caquetá Nehri kıyısında yer alan, Kanamari'nin ötesinde Araracuara denen dağlık araziler; bunların hepsi fiziksel başlangıç noktalarıdır, toprağa yazılmış mitik bir coğrafyadır.

En başta, daha mevsimler yaratılmamışken; Kadim Ana, Romi Kumu, yani Kadın Şaman daha rahmini açmamış, kanıyla ve memesinden akan sütle nehirleri, kaburgalarıyla dünyadaki sıradağları meydana getirmemişken, evrende sadece kaos varmış. *He*

denen ruhlar ve iblisler kendi soylarından gelenleri öldürüyor, düşüncesizce çoğalıyor, pervasızca ensest ilişkilere giriyor ve kendi çocuklarını yiyorlarmış. Romi Kumu dünyayı alevler ve sellerle yok ederek karşılık vermiş bunlara. Sonra, nasıl ki bir anne sac üzerinde sıcak manyok ekmeğinin tersini çevirirse, Romi Kumu da sellerle kaplanmış ve yanıp kül olmuş dünyayı tersine çevirip, hayatın yeniden doğup gelişeceği düz ve boş bir kalıp yaratmış. Akabinde de Kadın Şaman olarak Romi Kumu topraktan, sudan, ormandan ve hayvanlardan oluşan yeni bir dünya doğurmuş.

Bir diğer tekvin hikayesine göreyse, dört yüce efsanevi kahraman -Ayawalar, başka bir tabirle ulvi atalar ya da Gök Gürültüleri- doğudan yola çıkıp Süt Nehri'nde yol alarak Su Kapısı'ndan geçmişler. Kutsal Yurupari borazanlarını önlerine saban yapıp, vadiler ve çağlayanlar yaratmışlar. Tükürüklerinden nehirler doğmuş. Bütün bu uğraşı sırasında kopan tahta kıymıklar ayinlerde kullanılan ilk eşyaları ve müzik aletlerini meydana getirmiş. Ayawalar, dünyanın merkezine yaklaştıkça, borazanlardan çıkan sesler dağları ve yaylaları, yani kozmik *maloca*nın direklerini ve duvarlarını yaratmış. Ayawalar her köşe başında açgözlü şeytani güçlerle karşılaşmışlar. Yakıp yıkmaktan başka bir şey düşünmeyen gözü dönmüş bu ruhlar dünyaya göz koymuşlar. Bu mahlukları zekaları yardımıyla alt edip taşa çeviren Ayawalar evrene düzen getirmiş ve doğanın özüyle enerjisini bütün canlı varlıkların ve yaşam biçimlerinin yararına açığa çıkarmışlar. Sonra Kadın Şaman'ın vajinasından yaratıcı ateşi çalıp Kadın Şaman'la sevişmişler ve tamamen doyuma ulaşmış bir hâlde göğe çıkıp gök gürültüsüne ve şimşeğe dönüşmüşler.

Hamile olduğunu fark eden Kadın Şaman, nehir yoluyla Doğu'daki Su Kapısı'na gidip ulvi anakondayı doğurmuş. Bir süre sonra yılan, Ayawaların yaptığı pervasız yolculuğu tekrar etmiş, madden ve manen nehir kenarlarına, çağlayanlara ve kayalara geri dönerek Barasana, Makuna ve diğer komşu kabilelerin atalarını doğurmuş. Bu fiziksel ve coğrafi hafıza noktalarından her biri canlıdır. Bu kutsal bağlantı noktalarında Ayawalar hem insanlara saf

hayat enerjisi vermiş, hem de bütün Anakonda Halkları'na yaratılışın akışını yönetmek konusunda ebedi bir yükümlülük vasiyet etmiştir.

Nitekim, günümüzde Piraparaná ormanlarında yaşayan insanlar için, bütün tabiat anlamla ve kozmolojik değerlerle doludur. Her kaya ve çağlayan bir hikayeyi vücuda getirir. Bitkilerle hayvanlar, tek bir ruhsal özün farklı fiziksel tezahürleridir.

Aynı zamanda, her şey göründüğünden fazlasıdır, zira göze görünen dünya tek bir algı düzeyinden ibarettir. Her somut biçimin, her bitkiyle hayvanın arkasında bir karanlık boyut bulunur. Sıradan insanların göremediği bu boyutu şaman görebilir. *He* denen ruhların âlemidir bu; kayalarla nehirlerin canlı, bitkilerle hayvanların insan, bitki özleriyle kanın ulvi nehir anakondanın vücudundaki sıvılar olduğu, tanrı mertebesine ulaşmış ataların dünyasıdır. Şelalelerin ardında, çağlayanların oluşturduğu fiziksel örtü altında, taşların içinde *He* ruhlarına ait ulu *maloca*lar bulunur ve orada her şey -parlak kuştüyleri, koka, güneşin kafatası ve beyni olan tütün tozuyla doldurulmuş su kabağı- çok güzeldir.

Şamanlar ayin sırasında, işte bu *He* ruhları âlemine gider. Batı'da yaygın olan inanışın aksine, Barasana şamanı hiçbir zaman tıbbi bitkiler kullanmaz ya da bunlar üzerinde işlemler yapmaz. Onun kutsal görevi, *He*'nin ebedi âlemine girmek, ulvi güçlerle hemhâl olmak, bütün yaratılışın enerjisini yeniden canlandırıp kullanmaktır. Nükleer reaktöre giren modern bir mühendis gibi, bütün bir kozmik düzeni yeniler.

Barasanalar arasında, bu tür bir yenilenme yaşamanın temel zorunluluklarındandır. Pratikte bu husus, Barasanaların yeryüzünü muktedir bir şey olarak, ormanı da ruhani varlıklar ve atalara ait güçler olarak gördükleri anlamına gelir. Geçimini topraktan sağlamak, toprağın hem yaratıcı hem yıkıcı potansiyelini kucaklamak demektir. İnsanlar, bitkiler ve hayvanlar tek bir kozmik kökenden gelir ve esasen birbiriyle özdeş olan, aynı ilkelere riayet eden, aynı vazifeleri yüklenen, yaratılışın topyekun selametinden sorumlu şeyler olarak görülürler. Doğayla kültür arasında hiç ayrım yoktur.

Orman ve nehirler olmazsa, insanlar yok olur gider. Ne ki insanlar olmadan da tabiatın hiçbir düzeni ya da anlamı kalmaz. Her şey kaosa sürüklenir. Nitekim sosyal davranışların ardındaki normlar, aynı zamanda insanların vahşi doğayla, bitkiler ve hayvanlarla, şimşek ve gök gürültüsü gibi tabiattaki çeşitli fenomenlerle, güneş ve ayla, bir çiçeğin kokusuyla, ölümün acı kokusuyla etkileşime geçme tarzını da belirler. Her şey birbiriyle bağlantılıdır, yekpare bir bütündür. Mitoloji toprağı ve hayatı anlamla doldurur, ormanda yaşamanın özünü oluşturan beklentileri ve davranışları düzenler, her topluluğu, her *maloca*yı bir yerin derin ruhuna bağlar.

Bu kozmolojik fikirler, insanların gerek hayat tarzı gerek çevre üzerindeki etkileri itibarıyla çok somut ekolojik sonuçlar doğurur. Orman erkeklerin âlemiyken, bahçe kadınların âlemidir ve burada hem bitki hem çocuk doğururlar. Kadınlar otuz kadar ekin eker ve yirmi kadar yaban meyve ve yemiş çeşidi yetiştirirler. Erkeklerse sadece tütün ve koka yetiştirirler. Bunları kadınların tarlalarında yılankavi uzun, dar toprak parçalarına dikerler. Otların içindeki yılan gibidir bunlar. *Cassava*yı, yani günlük ekmeği ekip biçmek ve hazırlamak, bir doğurma eylemi ve bir nevi intisaptır. Rendelenmiş karışım tamamen sudan geçirildiğinde geride kalan nişastalı sıvının kadın kanı olduğuna inanılır ve ısıtılarak yararlı hâle getirilen bu sıvı, anne sütüymüş gibi ılık içilir. Sert manyok lifleri erkek kemiğine benzer. Sac üzerinde ısıtılan ve kadınların elleri altında şekillenen *cassava*, yabani bitki ruhlarının herkesin hayrına evcilleştirilmesini sağlayan bir araçtır. Bütün yiyecekler gibi *cassava*nın da potansiyeli muğlaktır. Bir yandan hayat verir, ama öte yandan hastalıklara ve musibetlere neden olabilir. Dolayısıyla hiçbir şey, topluluğa mensup bir yaşlının ellerinden geçmeden ve şaman tarafından kutsanıp manen temizlenmeden yenemez.

Bu bakımdan yiyecek, güç demektir, zira enerjinin bir yaşam biçiminden diğerine geçişini temsil eder. Çocuklar büyürken, yeni yiyecek çeşitlerine yavaş yavaş alıştırılır. Erkekliğe geçiş ya da kadınların ilk kez âdet görmesi gibi hayatın belli başlı safhalarında, yani insanların, doğası gereği, *He* denen ruhsal âlemle temasta

bulunduğu geçiş anlarında yiyecek kısıtlamaları söz konusudur. Erkeklerin balık tutmak ya da avlanmak için ormana gitmesi hiç de sıradan bir eylem değildir. İlkin şaman, hayvanların efendileriyle müzakere için, vecd hâlinde gidip ruhani koruyucularla mistik bir sözleşme yapar; her zaman karşılıklı ödünlere dayanan bir mübadeledir bu. Barasanalar bunu evliliğe benzetir, zira avlanmak da bir tür izdivaçtır: Kişi, ailesine değerli bir varlığı dahil etmenin onuruna yüce bir mercinin lütfunu kazanmaya çalışır. Et, avcının hakkı değil ruhani dünyanın bir lütfudur. İzin almadan öldürmek, ister jaguar, anakonda, tapir ister kartal biçiminde olsun, ruhsal bir koruyucu tarafından öldürülme riski taşır. Ormandaki erkek hem avcı hem de avlanandır. Komşu kabileler arasında huzur ve barış tesis eden ve kutsal eşyaların, yiyeceklerin ve kadınların mübadelesini kolaylaştıran ihtiyatlı sosyal politikalar aynen doğaya da uygulanır. Hayvanlar potansiyel akrabalardır, keza nehirlerle ormanlar da insanların sosyal dünyasının birer parçasıdır.

Antropolog Kaj Arhem'in yazdığı gibi, bütün bu fikirler ve sınırlamalar, efsanelerden ilham alan bir toprak düzenleme planıdır aslında. Barasanalar ve Makunaların avlayabileceği kırk beş av hayvanı türü arasından sadece yirmisi düzenli olarak avlanır. Kırk kadar balık türünden ancak yirmi beşi tüketilir. Karmaşık yiyecek sınırlamaları, besin zincirinin alt kademelerine yoğunlaşan, hayli farklılaşmış bir geçim kaynağının ortaya çıkmasına neden olur. Epey kıymetli de olsa, tapir çok nadir avlanır ve her halükarda yaşlılara tahsis edilir. Avcının kimliği açısından çok önemli olsa da, et, protein kaynağı olarak, balık ya da böcek kadar önem taşımaz. Karıncalar, larvalar ve termitler ile *cassava* ekmeği, hem lezzetli hem de hayli girift bir gıda rejiminin temelini oluşturur. Bir nehirdeki hemen her dönemeç ve güçlü akıntı, her dere ve taş efsanevi bir olayla ilişkili olduğu için, şamanın zihninde manzara topyekun yer alır. Avcılar tabii mineral havzalarında avlanmaz. Ataların kanıyla dolu olan yerlerde, *sabelta* ya da *palometa* balıklarının yumurtladığı sahiller ve nehir kollarında balık avlamak yasaktır. Yüzlerce balık türünün yaşadığı Piraparaná Nehri'nin belli kısımlarında balık

avlamaya izin verilmez, zira bu yerlerin kutsal olduğu kabul edilir. Kozmolojiden esinlenmiş de olsa, şamanik yaptırımlar, insanların çevre üzerindeki etkisini azaltmak konusunda basbayağı müdahelede bulunur. Bu tür inanışları doğuran mitolojik olaylar devam ettiği için de sonuçta insanı ve doğayı bir bütün olarak gören canlı bir felsefe ortaya çıkar.

Bütün bunların hayat bulduğu yer ritüellerdir. Piraparaná'dan ayrılmadan önce, Cassava Kadını'nın onuruna düzenlenen bir bereket törenine katıldık. İki gün iki gece süren bu etkinlik için, nehrin yukarı ve aşağı kısımlarından yüzlerce erkek, kadın ve aile Puerto Ortega'daki *maloca*ya geldi. Bizi Barasana şamanı Reinel Ortega García karşıladı. *Maloca*nın şefi Patricio'ydu; karısı Rosa da bereketin ve bekânın simgesi Cassava Kadını'ydı. Hiyerarşik erkanın tamamı oradaydı: şarkıcı ve dansçılar, hikmet sahibi ve şef, şaman, *kumu*, yani rahip. Stephen Hugh-Jones bu farklı dini şahsiyetlerin rollerini ilginç bir metaforla izah etti: Şaman bir nevi dışişleri bakanıdır; doğa güçleriyle adeta yatay olarak ilişki kurar. *Kumu* (rahip) ise atalarla zaman boyutunda dikey olarak ilişki kurar. Doğaçlama yapmaz. Şarkılarda kullanılan dil gibi, onun dili de ayine özgü, arkaik bir dildir ve sadece onun özündeki anlama ermiş olanlarca kavranabilir. *Kumu*nun düzeni topyekun derin bir dinsel bilgiye dayanır. *Kumu* ne bu düzenden sapar ne de doğaçlama yapar. Böyle yapsaydı, Katolik bir rahibin Aşai Rabbani ayininde kullanılan dili ve duaları değiştirmesi kadar münasebetsiz bir şey olurdu.

Danslarda kullanılacak kuştüyünden taçları yapmakla sorumlu erkeklerde müthiş bir adanmışlık göze çarpıyordu. *Maloca*da birkaç hafta münzevi bir hayat sürüyorlar, asla et ya da balık yemiyor ve karılarıyla birlikte olmuyorlardı. Parlak sarı tüyler elde etmek için, canlı kuşların tüylerini yolmuş, kurbağa zehri ve toksik yemişlerden yapılan bir karışımı papağanların göğsüne uygulamış, böylece normalde koyu kırmızı olan tüylerin güneş sarısı renginde çıkmalarını sağlamışlardı. Giyilen şeyler süslenme amaçlı değildir. Gerçek anlamda kutsal yerle bağlantı kurmak, kutsal olana doğru yükselmek içindir.

Ayin başladığında zaman yok olup gider. İki tür dans vardır ve bunlar gündüz, gündoğumu, günbatımı ile gece arasındaki anlarla ayrılır birbirinden. Nasıl nehir aslında anakondaysa, dağlar dünyanın direkleriyse, ya da şaman kâh avcı kâh avlanan olarak şekilden şekle girebiliyorsa; kuştüylerini, yani saf düşünceden oluşan sarı tacı, yağmurun beyaz balıkçıl tüylerini giyip kuşanan erkekler de ataların kendisi olurlar. Şaman balıkken hayvan, hayvanken insan olur, sonra ilk hâline döner ve her biçimin ötesine geçerek, saf enerji hâline gelerek, gerçekliğin her boyutu arasında, geçmişle gelecek, burasıyla ötesi, mitik olanla dünyevi olan arasında akar durur. Onun şarkıları, ata Anakonda'nın yolculuğu sırasında geçilen her coğrafi yeri zikreder. Amazon'da 1600 kilometreden fazla bir yol katederek doğuya, yani bir zamanlar büyük uygarlıkların yaşadığı yerlere kadar, söz konusu uğrakların izi tam bir kesinlikle sürülebilir.

Ricardo'nun söylediğine bakılırsa, beyaz insanlar gözleriyle, Barasanalar ise zihinleriyle görür. Hem zamanın başlangıcına hem de geleceğe gider, her kutsal yeri ziyaret eder, her mahluka saygı gösterirler. Ayrıca en derinlerde yatan kültürel sezgiyi, yani hayvanlarla bitkilerin başka bir gerçeklik boyutunda insan olduklarına dair anlayışı kutsarlar. Barasana felsefesinin özü budur işte. Bunun ne anlama geldiğini, kültür ve tarihteki yeri hakkında bize neler söyleyebileceğini bir düşünelim. Zaman içinde, yoğun bir ruhani çalışmayla, intisapla kazanılmış bilgilere dayanan bir gelenektir bu. Savaşçı değil, hikmet sahibi insan itibar görür. Onların *malocası*, görkem bakımından insanlığın büyük mimari yaratımlarıyla boy ölçüşebilir. Hem astronomi ve güneş takvimleri konusunda girift bir anlayışları, hem de hiyerarşi ve uzmanlaşma gibi derin kavramları vardır. Onların serveti, ortaçağ saraylarındaki kadar zarif olan ayin kıyafetlerindedir. Müthiş karmaşık olan mübadele sistemleri savaşı değil, barışı teşvik eder. Evrene düzen getirmeye, yaşam enerjisinin akışını idame ettirmeye yönelik çabaları, özgül inanışları ve uyum yetenekleri, Barasanaların bir zamanlar var olan bir dünyanın –Gaspar de Carvajal ve Francisco de

Orellana'yı o denli hayran bırakan karmaşık toplulukları ve şefleriyle, Amazon'un yitip gitmiş uygarlıklarının- hayatta kalan son temsilcileri olduklarına dair güçlü bir olasılığa işaret etmektedir.

Barasanaların, Makunaların ve diğer tüm Anakonda Halkları'nın uyum yeteneklerine ve kültürlerini idamelerine baktığımızda, tarihi yazılmamış milyonlarca insanın, dünyanın en büyük nehrinin kıyılarında yaşamalarını sağlayan hissiyatı ve fikriyatı biraz olsun görebiliriz. Günümüzde Barasanalar, ayinler düzenleyip, hayranlık uyandırıcı *yagé* karışımı içerek farklı boyutlarda seyahat ettiklerini, Ayawaların yolculuğunu yeniden hayata geçirdiklerini, kutsal yerlere uğradıklarını, bütün bu fevkalade ruhani faaliyetleri yerine getirdiklerini söylüyorlarsa şayet, bunları gerçekten de yapabildikleri içindir. Barasanalar ve komşu toplulukların hem Kolomb öncesi çağı yansıttığını, hem de insan topluluklarının Amazon havzasında ormanları kirletmeden nasıl yaşayabileceklerine dair bir model ortaya koyarak bir çıkış yolu gösterdiklerini söylüyorsak şayet, bunu gerçekten de başarabildikleri içindir.

IV
Kutsal Coğrafya

Sezgisel akıl kutsal bir lütuf, rasyonel akılsa sadık bir hizmetkardır. Yarattığımız toplumlar, hizmetkara saygı göstereyim derken lütfu unutmuştur.
Albert Einstein

KANADA'DAKİ BRITISH COLUMBIA bölgesinin kuzeyindeki ücra kesimlerde yer alan sarp dağ kümelerinde, İlk Milletler'in Kutsal Pınar dediği fevkalade güzel bir vadi yer alır. Kanada'nın Serengeti'si olan Spatsizi Tabiat Parkı'nın güney kıyısında, birbirine epey yakın noktalardan, Kanada'nın en önemli somon nehirleri olan Stikine, Skeena ve Nass doğar. Bir, bilemediniz iki günde kırların içinden geçe geçe yürüyebilir; boz ayıların, ren geyiklerinin ve kurtların bıraktığı izleri takip edebilir ve Kuzeybatı Pasifik'teki onca büyük kültüre -Gitxsanlara, Wet'suwet'enlere, Carrierlere, Sekanilere, Tsimshianlara, Nisga'alara, Tahltanlara , Haislalara ve Tlingitlere- ilham veren üç nehrin kaynaklarından su içebilirsiniz. Yola üç gün daha devam ettiniz mi Kanada'nın en uzun nehri Mackenzie Nehri'nin kaynağı Finlay'e ulaşırsınız.

Bildiğim kadarıyla, böyle hayranlık uyandıran bir başka coğrafyanın bulunduğu tek yer Tibet'tedir. Kailash Dağı'nın eteklerinden Asya'nın çok önemli üç nehri Indus, Ganj ve Brahmaputra doğar. Geçip gittikleri yerlerdeki milyarlarca insana hayat veren can damarlarıdır bunlar. Hindular, Budistler ve Jainistlerin büyük saygı duyduğu Kailash Dağı öyle kutsal addedilir ki, hiç kimsenin, zirvesine tırmanmak şöyle dursun, yamaçlarında yürümesine bile izin verilmez. Bu dağın yamaçlarını endüstriyel girişimlere açmak,

bütün Asya halkları için aklın alamayacağı kadar büyük bir saygısızlık olur. Hatta birileri çıkıp da böyle bir teklifte bulunursa, hem bu hem de öbür dünyada en ağır cezalara çarptırılır.

Oysa Kanada'da insanlar toprağa çok farklı bir gözle bakar. İlk Milletler'in isteklerinin aksine, British Columbia hükümeti Kutsal Pınar'ı endüstriyel girişime açmıştır. Üstelik bunlar öyle sıradan girişimler de değildir. Imperial Metals Corporation, Todagin Dağı'nın (dünyadaki en büyük Dall Yaban Koyunu popülasyonu bu dağda yaşamaktadır) yamaçlarından günde 30.000 ton cevher çıkarıp işleyeceği bir açık bakır ve altın madeni kurmak istemektedir. Şayet bu maden kurulursa, ortaya çıkan metal atıkları, Stikine Nehri'nin ana kolu Iskut Nehri kaynağındaki bir dizi göle dökülecektir. Maden yirmi beş yıllık faaliyeti sonunda, 183 milyon ton zehirli metal atığı, 307 milyon ton atık kayaç meydana gelecek ve bunlar 200 yıl boyunca asit drenajına maruz kalacaktır. Diğer iki madencilik girişimi, Fortune Minerals Limited ile West Hawk Development Corp., nehir kaynağının bulunduğu vadide, benzer bir ölçekte, açık bir taş kömürü madeni açmak istemektedir, ki bu da koca koca dağların dümdüz edileceği anlamına gelir.

En büyük projeyi teklif eden Royal Dutch Shell şirketiyse söz konusu kömür havzasından, yani 4000 kilometrekareyi aşan koskoca bir alandan metan gazı çıkarmanın peşinde. Böyle bir girişimin gerçekleşmesi, koca Kutsal Pınar havzasının tamamına yayılmış, birbirleriyle yollar ve boru hatlarıyla bağlı binlerce kuyunun açılması demektir. Zaten metan gazının çıkarılması hayli mütecaviz bir işlemdir. Taş kömüründen metan gazını ayırmak için, teknisyenlerin kömür damarlarına muazzam miktarda yüksek basınçlı kimyasal madde enjekte etmesi gerekir. Tek bir hamlede milyonlarca litre maddenin enjekte edildiği bu teknik kimi kömür havzalarında muazzam miktarda kirli atık suyun ortaya çıkmasına sebep olur. Çoğu fazlasıyla kanserojen olan 900'ü aşkın farklı kimyasal resmen kullanılmaktadır, ama ne hikmetse şirketlerin havzalarda kullandığı solüsyonların içeriklerini açıklama gibi bir yükümlülükleri yoktur.

Çevresel kaygılar bir yana, bu tür girişimlerin Batı kültürü açısından ne anlama geldiğini düşünelim biraz. Daha önce bu topraklara hiç ayak basmamış, ülkeyle ne bir mazisi ne de ilişkisi olan insanların resmen buralara gelip, girişimlerinin mahiyeti gereği, kültürel ve fiziksel manzarayı tamamen dönüştürüp kirleterek çekip gitmelerini gayet normal karşılarız. Kaldı ki çoğu zaman dünyanın bir ucundaki bir şehirde yaşayan borsa simsarları birazcık para kazansın diye, madenler konusunda bu tür imtiyazlar tanıyarak ve mazileri benim köpeğiminki kadar olmayan şirketlerin buralara üşüşmesine imkan sağlayarak bu topraklara ne kültürel değer ne de piyasa değeri kazandırıyoruz. Doğal bir varlığı yok etmenin bedeli ya da başlı başına taşıdığı değer, yaban hayatın sanayileşme amacıyla kullanılmasını destekleyen iktisadi hesaplamalarda hiç yer almaz. Hiçbir şirket, tanımı gereği herkese ait olan orman, dağ, nehir gibi ortak alanlarda neden olduğu zararları kamu adına telafi etmek zorunda kalmaz. Sürekli kazanç ve istihdam vaadi bulunduğu sürece, sadece birtakım mercilerden izin almak yeterlidir. Hepimiz bu durumu peşinen kabul ederiz, zira içinde yaşadığımız sistemin temeli budur: Ticaret, doğal kaynakları temel alan bir ekonomide değeri ve kazancı böyle elde eder. Ama bu konuda biraz kafa yorarsanız, özellikle de tamamen farklı hayat ve toprak tasavvurlarından ilham almış onca kültürün perspektifinden bakacak olursanız, bu durumun çok tuhaf ve hayli anormal bir insan davranışı olduğunu görürsünüz.

Kitabın bu bölümünde, bu tavrımız üzerinde, yani yeryüzünü bir metaya indirgeyen, gönlümüzce tüketebileceğimiz bir hammadde deposuna dönüştüren tavrı üzerinde durmak istiyorum. Böylece, antropolojik bakış açısının da gösterdiği gibi, kendimizi mekan ve toprak üzerinde konumlandırmanın pek çok alternatifi ve farklı farklı yolları olduğunu ortaya koymayı amaçlıyorum. Dünyanın dört bir yanındaki insanların coğrafi ve ekolojik mekana birbirinden çok farklı şekillerde yerleşmeleri, Thomas Berry'nin çok güzel ifade ettiği gibi, sonsuzu ve imkansızı, masumiyeti ve saygısızlığı, kutsallığı ve bayağılığı, yani her biri adeta yeryüzünün

biricik rüyalarını temsil eden şeyleri yansıtır.

Rönesans'tan başlayıp Aydınlanma Çağı'na kadar süren dönemde, Avrupa kültüründeki bireysel özgürlük arayışı sonucunda, hem insan aklı mutlak imanın tiranlığından kurtulmuş, hem de birey cemaatin boyunduruğundan çıkmıştır, ki bu durum atomu parçalamanın sosyoloji alanındaki muadilidir adeta. Bunun neticesinde mite, büyüye, mistisizme ve belki de en önemlisi metafora dair sezgilerimizin çoğunu yitirdik. On yedinci yüzyılda René Descartes'ın belirttiği üzere, evren "akıl ve mekanizmalar"dan ibaret bir şeydi. Hem insan dışındaki bütün canlı varlıklar hem de yeryüzü tek bir cümleyle cansız hâle getiriliverilmişti. Saul Bellow'un yazdığı gibi, "bilim, adeta süpürgeyle inancı süpürüp atmıştı". Müspet yollarla incelenemeyen ve ölçülemeyen fenomenlerin var olması mümkün değildi. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, pozitivist gelenek, sosyal bilimlerin -ki olup olabilecek en oksimoron ifadedir bu- icadı sayesinde toplumu bile tanımlamaya girişmişti. Toprağın bir ruhu olabileceği, bir şahinin uçuşunun bir anlam taşıyabileceği, ruhani inanışların hakiki yankılarının bulunabileceği fikri alaya alınıp bir kenara atılmıştı.

Birkaç yüzyıl boyunca rasyonel akıl hâkimiyet kurdu; gelgelelim bu aklın en mahirane ifade aracı olan bilim bütün o ihtişamına rağmen, hâlâ tek bir soruyu, *nasıl* sorusunu cevaplayabilmekte, ama asıl soruyu, yani *niçin* sorusunu cevaplamakta aciz kalmaktadır. Bilimsel modelin özü gereği sınırlı olması, uzunca bir zamandır bir ölçüde varoluşsal bir açmaza sebep olmuştur. Evrenin uzayda dönen ve birbirleriyle etkileşime giren atomların rastlantısal hareketinden ibaret bir şey olarak görülebileceği çocukluğumuzdan beri bize öğretildiğinden bu açmazın farkındayızdır. Ama daha da önemlisi şu ki dünyanın bir mekanizmaya indirgenmesi, doğanın alt edilmesi gereken bir engel gibi, tüketilmesi gereken bir kaynak gibi görülmesi, içinde yaşadığımız kültürel geleneğin canlı gezegenle körlemesine kurduğu ilişki tarzını büyük ölçüde belirlemiştir.

British Columbia kıyısında geçirdiğim gençliğimde yağmur ormanlarındaki ağaçların sırf kesilmek için var olduklarına inanır-

dım. Okulda eğitimini gördüğüm, ormanda bizzat uyguladığım bilimsel ormancılığın ideolojisinin özü buydu. Rotasyon çevrimi, yani sürdürülebilir verimli ormancılığın temeli olan, bütün bir bölgedeki ağaçların ne sıklıkta kesileceğini belirleyen unsur, tüm yaşlı ağaçların kesileceği ve yerlerine ağaç fidanları dikileceği savına dayanıyordu. Akademik ormancılık disiplinine özgü dil, sanki insanları yanıltmak üzere tasarlanmışçasına, samimiyetten uzaktı. "İzin verilen yıllık kesim miktarı" hiçbir surette aşılmayacak bir sınır değil, yerine getirilmesi gereken bir kotaydı. "Düşüş etkisi", yani yaşlı ağaçların tükenmesi sonucu kereste üretiminde öngörülen düşüş, sanki doğal bir olaymış gibi gösteriliyordu; oysa kereste şantiyelerindeki herkesin kabul ettiği gibi, bu durum 1940'larda modern ormancılığın gelişmesinden bu yana her yıl ormanların aşırı derecede kesildiğinin çarpıcı bir ifadesiydi. Ormanların çeşitli amaçlar için idare edildiğini ima eden "çok işlevli ormancılık" ise tüm ağaçları kesmekle başlıyordu işe. Yaşlı ağaçlar kesilip toplanıyor, ama yerine bir şey dikilmiyor, hiç kimse de yeni ağaçların büyümesini beklemiyordu. Eski ormanlar "çökmüş" ve "aşırı gelişmiş" diye betimleniyordu; oysa her tür ekolojik tanıma göre, söz konusu ormanlar biyolojik bakımdan en zengin safhadaydı. Eşine ender rastlanan bu olağanüstü yağmur ormanlarının başlı başına değeri, tıpkı Kutsal Pınar'daki dağların ve kırların değeri gibi, planlama sürecine ait hesaplamalarda kesinlikle yer almıyordu.

Bu kültürel bakış açısı, Avrupalıların Yeni Dünya'ya ayak bastığı zamanlarda Vancouver Adası'nda yaşayan ve hâlâ orada hayatlarını sürdüren İlk Milletler'in bakış açısından tamamen farklıydı. Ben vaktiyle çeşitli ormanlara ağaç kesmek üzere gönderiliyorken, Kwakwaka'wakwlara mensup yaşıtım olan bir delikanlı, âdetler gereği, aynı ormanlara Hamatsa intisabı, yani dünyanın kuzey ucunda yaşayan yamyam ruhlar Huxwhukw ve Eğri Cennet Gagası ile karşılaşması için gönderiliyordu; bütün amaç da söz konusu gencin muzaffer bir şekilde potlaça dönüp, kişisel ruhani disiplini ve metaneti sayesinde halkına tabiatın enerjisiyle yeniden hayat verebilmesiydi. Burada esas önemli husus, hangi bakış açısı-

nın doğru ya da yanlış olduğunu sormak ya da böyle bir şeyi ileri sürmek değildir. Ormanlar sadece selüloz ve elde edilen kereste miktarından mı ibarettir? Yoksa gerçekten de ruhlar âlemi midir? Dağlar kutsal yerler midir? Nehirler gerçekten de ata anakondanın geçtiği güzergahları mı izlemektedir? Kim bilir? Neticede bu sorular önem taşımaz.

Asıl önemli olan şey inanışların etkisidir, fikirlerin bir halkın gündelik yaşamında nasıl hayata geçtiğidir, zira bir kültürün bıraktığı ekolojik ayak izini, bir toplumun çevresi üzerindeki etkisini tam anlamıyla belirleyen şey budur. Bir dağın koruyucu bir ruhun mekanı olduğuna inanarak büyüyen bir çocuk, söz konusu dağın maden ocağına çevrilmeye hazır cansız bir kaya kütlesi olduğuna inanarak büyüyen bir çocuktan tamamen farklı bir insan olacaktır. Kutsal bir mekan olduğu için kıyı ormanlarına saygı duyması gerektiğini öğrenerek büyüyen Kwakwaka'wakwlara mensup bir çocuk, bu ormanların sonuçta kereste olacağını öğrenerek büyüyen Kanadalı bir çocuktan farklı bir insan olacaktır. Bir kültür, hem insanların eylemleri ve arzularının niteliğiyle, hem de onları harekete geçiren metaforların doğasıyla tam olarak ölçülür.

Pek çok yerli halkla doğa arasındaki ilişkinin özü bu bağlamda bulunabilir. Yeni Gine'nin sıtmalı bataklıkları, Tibet'in buz gibi rüzgarları, Sahra'nın kavurucu sıcağı duyarlı bir hayat yaşamaya pek imkan bırakmaz. Nostalji, İnuit yerlilerinin başat özelliklerinden sayılmaz. Borneo'daki göçebe avcı-toplayıcılarda dağ ormanlarını idare etmek gibi bir anlayış mevcut değildir, o yüzden de ormanı yok etmeye yönelik teknolojiden yoksundurlar. Gelgelelim bu kültürlerin başardığı şey, zaman içinde ayinler aracılığıyla yeryüzüyle ilişki kurmuş olmalarıdır; üstelik bu ilişki sadece toprakla kurulan derin bir bağlılığa değil, çok daha girift bir sezgiye –toprağın insan bilinci tarafından vücuda getirildiği fikrine– dayanır. Dağlar, nehirler ve ormanlar cansız varlıklar olarak görülmez, sadece insanlık denen oyunun oynandığı birer sahne dekorundan ibaret değildirler. Bu toplumlara göre, toprak canlı bir şeydir, insan imgelemi tarafından kavranması ve dönüştürülmesi gereken dinamik

bir güçtür. Bu aidiyet ve bağlılık duygusunun en iyi görülebileceği yerler, Güney Amerika'daki And Dağları sırtları ve Kolombiya'nın Karayip Denizi kıyısından başlayıp yaklaşık 6000 metre yüksekliğe ulaşan yalıtık Sierra Nevada de Santa Marta Dağı'dır. En soyut ve çarpıcı ifadesini de Avustralya'daki Aborjinlerin fevkalade girift felsefesinde bulur muhtemelen. Bu bölümde işte bu yerleri ziyaret etmek istiyorum.

AND DAĞLARI'NDAN GEÇEREK güneye yaptığım ilk yolculuk 1974'ün ilkbaharındaydı. O zamanlar genç bir öğrenciydim ve bir botanik gezisine katılma şansı yakalamıştım. Gezinin amacı, İnkaların Kutsal Ölümsüzlük Otu adını verdiği bir bitkinin (kokainin elde edildiği meşhur kokanın) sırlarını açığa çıkarmaktı. Bayağı önemli bir görevdi bu. İlk kez 1855'te koka yaprağından ayrıştırılan kokain, başta göz hekimliği olmak üzere modern tıpta devrim yaratmış, kataraktın ağrısız sızısız ameliyat edilmesini sağlamıştı. Hâlâ da en güçlü lokal anestezik madde kokaindir. Koka yaprağının özütü günümüzün en popüler içeceklerinden birinin, yani "meşrubatların âlâsı" Coca-Cola'nın tadını veren maddelerden biridir. Ayrıca günümüzde tıpta kullanılan yasal kokainin tamamını ilaç şirketleri için temin eden de söz konusu meşrubat şirketidir.

1970'lerin ortalarında Latin Amerika'da birtakım karteller ortaya çıkmaktaydı. Kimse bunların nasıl meydana geldiklerini bilmediği gibi, ileride ne denli menfur ve tehlikeli olacaklarını da fark edememişti. O zamanki hâliyle yasadışı ticaret, birtakım başıboş torbacının kontrolündeydi. Geleneksel koka tarlalarını ortadan kaldırmaya yönelik yarım yüzyıldır süren çabalar, uygunsuz tasfiyeler olmaktan öteye geçememiş ve esasen kokaini değil, kokaya büyük saygı duyan insanların kültürel kimliğini hedef almıştı. Bilhassa, And Dağları'nda yaşayan yerli halklara gösterdikleri ilgi, ancak yerlilerin hayatı konusundaki cehaletleri kadar olan Lima'daki doktorlar, 1920'lerde Sierra'ya şöyle bir bakmış ve sefaletten, kötü sağlık ve beslenme koşullarından, okuryazarlık oranının düşüklüğünden, bebek ölümlerinden ve hastalıklardan başka

bir şey görememişti. Bu durumu izah etmeye giriştiler. Toprak bölüşümü, ekonomik sömürü, borç karşılığı zorunlu çalışma sistemi gibi asıl sorunlar söz konusu zevatın kendi sınıf yapısıyla uyuşmadığından, günah keçisi olarak kokayı seçmişlerdi. Akla hayale gelebilecek her tür toplumsal marazın suçlusu koka bitkisiydi. Geleneksel koka tarlalarının ortadan kaldırılması devlet önceliği hâline gelmiş, üstelik 1940'larda Birleşmiş Milletler'in de dahil olmasıyla beraber uluslararası bir boyut kazanmıştı.

İşin ilginç yanı, 1974'te koka bitkisi hakkında pek bilimsel çalışma yoktu. Tarımı yapılan türlerin bitkisel kökenleri, koka yaprağının kimyasal özellikleri, koka çiğnemenin farmakolojisi, bitkinin beslenmedeki rolü, zirai çeşitlerinin coğrafi dağılımı, yabani ile zirai türler arasındaki ilişki gibi konular tam anlamıyla sırrını koruyordu. And Dağları'nda kokanın en çok saygı duyulan bitki olduğu herkesçe biliniyordu elbette. İnkalar zamanında, kimse ağzında koka olmadan tapınaklara yaklaşamazdı. İmparatorluğun başkenti Cusco'nun bulunduğu yükseklikte koka ekmek mümkün olmadığından, İnkalar bitkinin altın ve gümüş kopyalarını yapıp kutsal tarlalar oluşturarak manzaraya renk katmışlardı. Bugüne dek dağlarda gerçekleşen hiçbir önemli olay yoktur ki koka yaprağının enerjisi ile toprak ana Pachamama arasındaki bir mübadeleye dayanmasın: Bu kutsal bitkinin aracılığı olmaksızın, ne tarlalar ekilip biçilebilir, ne bir çocuk dünyaya getirilebilir, ne de yaşlılar ölüler diyarına uğurlanabilir.

ABD hükümetindeki birtakım mercileri dehşete düşürse de, bizim ekip 1975'te bitkinin besin değerine ilişkin ilk çalışmayı yürütmüş ve şaşırtıcı şeyler keşfetmişti. Bitkide kuru ağırlığının yaklaşık yüzde 0,5 ila 1'i kadar cüzi bir miktar alkaloid bulunuyor ve yanak çeperleri tarafından zararsızca emiliyordu. Aynı zamanda, pek çok vitamin içermesinin yanı sıra, ABD Tarım Bakanlığı'nın incelediği her tür bitkiden çok daha fazla kalsiyum ihtiva ediyordu, ki bu da kokayı doğası gereği süt ürünlerinden yoksun bir gıda rejimi için ideal besin kılıyordu. Ayrıca koka yapraklarının salgıladığı bazı enzimlerin, yüksek rakımda vücutta karbonhidratların

sindirilmesini kolaylaştırdığı, bunun da Andlar'da yaşayanların patatese dayalı gıda rejimi için ideal olduğu ileri sürülüyordu. Bu bilimsel buluşlar, geleneksel koka tarlalarını ortadan kaldırmaya yönelik hâlâ süren haşin çabaların iç yüzünü ortaya sermişti. Koka uyuşturucu bir madde değildi; bilakis Andlar'da yaşayan halkların, bağımlılık şöyle dursun, herhangi bir zehirlenme belirtisi bile göstermeksizin 4000 yıldan fazla bir zamandır makul bir uyarıcı olarak kullandığı zararsız bir kutsal besindi.

Kokaya iyice dikkat yöneltince, bütün ilgim çağdaş And dünyasına kaymıştı yavaş yavaş. On altıncı yüzyılda İspanyolların Peru'ya ayak basması felaketi beraberinde getirmiş, ama bu korkunç karşılaşma sonucu ortaya çıkan olağanüstü kültür karışımı bugüne dek hem Hıristiyanlıktan hem de Kolomb öncesi eski inanışlardan feyz almayı sürdürmüştür. İspanyol istilacılar Andlar'daki ruhaniliği yok etmek için var güçleriyle bütün dini tapınak ve simgeleri yok etmişlerdi. Ne ki İspanyollar tahrip edilmiş bir mabedin üzerine ne zaman bir haç dikse ya da kilise inşa etse, yöredeki insanların gözünde o yerin özündeki kutsallığı teyit etmekten başka bir şey yapmıyorlardı aslında. Zira yerlilerin taptığı şey mabet değil, toprağın kendisiydi; nehirler, şelaleler, kayalıklar, dağ zirveleri, gökkuşakları ve yıldızlardı. Her tür adaletsizliğin yaşandığı 500 yıllık Avrupa egemenliği Andlar'ın özündeki gücü yok etmeyi başaramamıştı. Öyle ki her köyde ve vadide, alpaka ve vikunyaların otladığı *puna* denen yaylaların çimenlerinde, yitip gitmiş bir imparatorluğa ait her şehrin taş döşeli sokaklarında hâlâ hissedilebilir bu güç.

Günümüzde Kolombiya'nın güneyiyle Bolivya arasındaki bölgede yaşayan 6 milyon insanın anadili Quechua, yani İnkalıların konuştuğu dildir. Büyük oranda çiftçilikle geçinen bu insanlar patates, domates, tütün, darı, kinin ve koka gibi ürünler armağan etmişlerdir dünyaya. Onlara göre toprak gerçek anlamda canlıdır. Dağlar bir yandan yağmur getiren, iklim koşullarını yaratan, toprağa verim, tarlalara bereket kazandıran, öte yandan da gazaba gelerek yakıp yıkan, kaos yaratan, koca bir yılın hasadını korkunç

fırtınalar ya da donlarla tek hamlede yok eden mistik varlıklardı (örneğin 1983'te sadece on beş dakika yağan dolu yüzünden koca Cusco bölgesinde ekili mısırlar tamamen mahvolmuştu).

Güney Andlar'da yaşayan her topluluğun günümüzde de kendilerine özgü koruyucu bir dağ tanrısı, yani gölgesinde doğanların kaderini çizen bir *apu*su vardır. Dolayısıyla bugün o topraklara basan insanlar toprağın kutsal olduğuna hâlâ inanmaktadır. Nasıl geleneksel tarım ekonomisi emek mübadelesine bağlıysa, karşılıklı ödünlere dayalı ilişki de toplulukla toprak arasındaki bağı tanımlayarak, hiç dile getirilmeyen ve hiç unutulmayan ritüel yükümlülükleri ve ilişkileri meydana getirir. Pachamama ve *apu*lar halkları besleyecektir, yeter ki onlar da layıkıyla ihtimam ve saygı görsün.

Erkeklerle kadınlar bir patikada karşılaştıklarında *k'intu*su, yani haç biçiminde dizilmiş üç güzel koka yaprağını değiş tokuş ederler. En yakın *apu*ya yüzlerini dönerek, yaprakları ağızlarına götürüp hafifçe üflerler; bitkinin özünü yeryüzüne, topluluğa, kutsal yerlere ve ataların ruhuna geri gönderen bir nevi duadır bu. Yaprak değiş tokuşu sosyal bir hareket olup, insanlar arasındaki bağın ikrarıdır. *Phukuy* denen bu üfleme eylemi ruhani bir karşılıklı ilişki oluşturur, zira bütün benliğinden sıyrılıp kendini toprağa veren kişi, tıpkı tarlaya düşen yağmurun nihayetinde bulut olarak yeniden doğuşu gibi, kokanın enerjisinin zamanla tam bir çevrim yaparak geri döneceğini temin eder. Bir nevi dua olan bu girift eylem, toplulukça her yıl düzenlenen, bağlılığa ve adanmaya dayalı ritüellerde daha büyük ölçekte gerçekleştirilir.

Andlar hakkında bildiklerimin çoğunu, Cusco'nun hemen dışındaki nefes kesici bir vadide, Chinchero'da öğrendim. Şehir merkezi, ikinci büyük İnka imparatoru Topa Inca Yupanqui'nin yazlık sarayının kalıntıları üzerinde yükselir. Nefis taraçalar aşağıda zümrüdi bir ovayla kavuşur. Eski bir deniz yatağının zemini olan bu ova yükselerek, kuzeyde, imparatorluğun son tahkimli mevzisi Vilcabamba'nın uzak zirvelerine kadar uzanır. Doğudaysa kutsal *apu*, Antakillqa alçalıp yükselen yamaçlarıyla ufukta arzıendam eder. Kalıntıların tepesinde de sömürge döneminden kalma bir

kilise bulunur. Hatta bu kilisede 1981 yılında, Armando adındaki şirin bir erkek bebeğin vaftiz babası olmuş ve ailesiyle hâlâ süren bir dostluk kurmuştum.

Chinchero'da yağmur mevsiminin en hummalı döneminde yılda bir kez olağanüstü bir olay gerçekleşir: *mujonomiento*, yani her yıl sınırların koşularak katedilmesi. Her köyün en hızlı delikanlısına bir günlüğüne kadın gibi giyinip kuşanma, yani *waylaka* olma payesi verilir. Kız kardeşlerin ya da annelerin kıyafetlerini giyen ve ritüel beyaz bir bayrak taşıyan *waylaka*lar gücü kuvveti yerinde bütün erkeklere koşuda öncelik etmelidir. Katedilen mesafe sadece 30 kilometre olsa da güzergah iki sarp And tepesinden geçmektedir. Koşucular 3500 metre yükseklikte köy meydanında koşuya başlar, kalıntıların arasından geçerek 300 metre aşağıda bulunan Antakillqa'nın eteklerine ulaşırlar; oradan önce 900 metre kadar yükselerek zirveye, sonra da aşağıya, öte uçtaki vadiye varırlar. Nihayetinde tekrar yükselip iki nehir havzası arasındaki yüksek kırlara çıkar ve eve giden uzun patikada koşarlar. Hem yarış hem de bir hac yolculuğudur bu, zira sınırları belirleyen höyüklerdir; bu kutsal yerlerde dualar edilir, yeryüzüne koka, rüzgarlara alkol sunulur ve *waylaka*lar kendi etraflarında ritmik bir şekilde dönerek dans eder, böylece aşağıdaki köylerde kalan kadınların dişil özü ve enerjisi kutsal zirvelere taşınır. Her ritüel hareket, koşucuların yeryüzüne sahip çıkması demektir. En temel metafor işte budur. Kişi güne birey olarak başlar, ama kendini tüketme ve tanrılara adak sunma sayesinde, tek bir topluluğun, ritüel adanma aracılığıyla aidiyet duygusunu açığa vuran ve kutsal coğrafyada kendine sağlam bir yer edinmiş bir topluluğun ritmiyle kaynaşır.

Söz konusu hac yolculuğu, yani arazinin içinden geçerek kutsalın himayesine girmek, tarihin başlangıcından bu yana And Dağları'ndaki yaşamın önemli bir özelliği olagelmiştir. İnka rahipleri adak adamak amacıyla 6500 metre yüksekliğindeki zirvelere tırmanmışlardır. Avrupalılar bu kadar yükseğe ancak 400 yıl kadar sonra erişebilmiştir. Fethin ardından da bu hac yolculukları devam etmiş, Hıristiyanlığın etkisiyle yeni biçimler ve boyutlar

kazanmış, ama toprağa ve mistik güçlere dair eski anlayışlara hep bağlı kalmıştır. Chinchero'daki *mujonomiento* gibi yerel kutlamalar, koca And dünyasının her yerinde görülen hac yolculuklarına özgü tematik öğelerin aynısını barındırır. Bugün bile söz konusu hac yolculuklarına, Andlar'ın güney bölgelerinde yaşayan topluluklardan on binlerce kişi katılmaktadır. *Waylaka*ların yanında ilk sınır koşusuna katıldıktan bir yıl kadar sonra, yakın dostum Nilda Callañaupa'nın da bulunduğu, Chinchero'dan geniş bir kafileyle beraber Sinakara denen kutsal vadiye gittik. Bu vadide, Andlar'da gerçekleştirilen bütün hac yolculuklarının belki de ruhani yönden en etkilisi ve en zorlusu olan Qoyllur Rit'i Festivali (Yıldız Karı Festivali) kutlanıyordu. Cusco'nun 130 küsur kilometre doğusuna düşen ve parkurun başlangıcına kara yoluyla altı saatlik mesafede bulunan varış noktası, yüksek rakımda yer alan doğal bir amfitiyatroydu. Yaklaşık 4750 metre yükseklikteki bu yerde, vadinin karşısında adeta bir sunak gibi duran Colquepunku dağ buzuluna ait üç çıkıntı bütün haşmetiyle boy gösterir. Katolik inancına göre, on sekizinci yüzyıl sonlarında Sinakara'da gerçekleşen bir mucize sonucu, Hz. İsa bir delikanlıya görünmüştür. Söz konusu yere bir sunak dikilmiştir ve İsa'nın sureti taşta hâlâ görülebilir.

İnkalar için, tüm vadi gibi, bu taş da zaten kutsaldı. Onlara göre, madde akışkan bir şeydi. Kemikler ölüm değil, billurlarmış hayat demekti, dolayısıyla tıpkı yıldırım sonucu elektrik yüklenmiş taşlar ya da güneş sayesinde hayat bulan bitkiler gibi, güçlü enerji kaynaklarıydılar. Su buhar demektir, ama en saf hâli buzdur ve dağ yamaçlarının kar kaplı düzlüklerinde, hac yolculuklarının en yüksek ve en kutsal varış noktası olan dağ buzullarında vücuda gelir. Dağlara *Tayakuna* (babalar) denir ve kimisi öyle güçlüdür ki onlara bakmak bile çok tehlikeli olabilir. Mağaralar, dağ geçitleri ya da gürül gürül akan suyun kahin misali dile geldiği şelaleler gibi diğer kutsal yerlere *Tirakuna* adı verilir. Buralarda kutsal ruhlar yaşamaz. Söz konusu yerlerin basbayağı kendisine saygı gösterilir. Nehirler yeryüzünün, Samanyolu ise gökyüzünün açık damarlarıdır. Gökkuşakları, kutsal pınarlardan doğan iki başlı yılanlardır ve

gökte bir yay çizerek tekrar yeryüzünün içine dalarlar. Yıldız kaymaları gümüşten şimşeklerdir. Onların ardında koca bir gök kubbe, kozmik toz kümeleri, negatif takımyıldızlar bulunur ve yükseklerde yaşayan insanlar için bu takımyıldızlar, gökte hayvanlar oluşturan yıldız kümeleri kadar anlam taşır.

İnkalar Cusco'nun dünyanın merkezi olduğuna inanırlardı. Güneş Tapınağı Coricancha bir eksen oluşturuyordu ve bu eksenden ufuktaki her noktaya kırk bir hayali çizgi uzanıyor, bunların sıralanışı da yıldızlarla takımyıldızların, güneşle ayın doğuşu ve batışı tarafından belirleniyordu. Bu *ceque*ler (görüş hatları) boyunca yüzlerce kutsal mekan yer alıyordu. Bunların her biri için özel bir günde kutlamalar yapılıyor ve belli bir topluluk tarafından kutsal sayılıp korunuyordu. Böylece her bir kişi ve topluluk, belli bir yöreye bağlı olmakla beraber, imparatorluğun kozmolojik çerçevesine de katılıyordu. Bu sunaklar (*huaca*) -tıpkı İspanyolların son büyük İnka isyanını bastırmasından iki yıl sonra İsa'nın mucizevi ve biraz da manidar bir şekilde göründüğü kutsal Sinakara taşı gibi- hem gerçek hem de metafizik anlamda var olan kutsal yollar üzerindeki uğraklardı. Yaz gündönümü ya da bir İnkalının vefatı gibi büyük önem taşıyan zamanlarda rahipler kurban çağrısında bulunurdu. Seçilmişler, yani Güneş tarafından kutsanan çocuklarla hayvanlar imparatorluğun dört bir yanından Cusco'ya çağrılırdı. Kimisi başkentte kurban edilir, kimisi de bir miktar kurban kanını mensubu olduğu topluluğa götürmek üzere seçilir, zamanı gelince bu seçilenler de kurban edilirdi. Kafileler Cusco'ya karayoluyla gelir, ama giderken *ceque* denen kutsal güzergahları takip ederek, dağları ve nehirleri katederek kimi zaman yüzlerce kilometreyi dümdüz yürür, yörenin sunaklarını ziyaret eder ve hayırlı kaderleri için saygılarını sunarlardı. Çocukların kurban edilmesi gibi, bu yolculuklar da hem toplulukları İnkaların safına katar hem de imparatorluğun uçsuz bucaksız And coğrafyası üzerindeki zaferini simgelerdi.

Cusco'nun tam doğusunda yer alan Sinakara Vadisi metafizik güçlerle doludur. Bu vadi batıya doğru, *apu*ların en önemlisi Ausangate yamacına uzanır. *Ceque*ler sayesinde kozmolojik zaman ve

mekanda Cusco'yla aynı hizaya gelen bu vadi, *Tawantinsuyu* (Dünyanın Dört Çeyreği) adı verilen, imparatorluğun dört çeyreğinden ikisi arasındaki sınırı da belirler. Güneye ve doğuya uzanan Collasuyo bölgesi, Bolivya'nın yüksek yaylalarını, Titikaka Gölü'nü ve bütün Güneş dağlarını içine alır. Kuzeyde ve doğuda, sisli ormanlar ve tropikal ovalarla kaplı Antisuyo bölgesi bulunur; burası İnkalar tarafından hiçbir zaman tam anlamıyla fethedilememiştir. Dolayısıyla İnka kozmolojisi ve düşüncesinde mevcut olan yüksekle alçak, dağla orman, medeniyle barbar gibi temel karşıtlıklar, Qoyllur Rit'i Efendisi'ni onurlandırmak üzere ufkun her noktasından Sinakara'ya hacıların gelmesiyle beraber ritüellerde ortaya çıkar.

Yılın büyük kısmında Sinakara Vadisi ve tapınak terk edilmiş gibidir; ara sıra ziyaret eden gariban çobandan başka kimse uğramaz. Ama İsa'nın miracı ile Corpus Christi yortusu arasındaki üç gün boyunca, Pleiades (Yedi Kız Kardeşler) yıldız kümesi genellikle haziranın ilk günlerinde gece gökte belirince, kimi yayan, kimi eşek sırtında, kimi de kamyonet ve otobüslerle gelen 40.000 kadar hacı dağın eteklerinde toplanır. Hacı kafilesi yolun sonundaki küçük köyden başlayarak sıra hâlinde patikada yavaş yavaş ilerleyerek dokuz kilometre tırmanır; bu patikada toprağa dikili haçlar gibi, taş sunaklarla höyükler bulunur ve erkeklerle kadınlar buralarda dua edip adak adarlar. Her biri ufak taşlarla dolu bir çıkın taşır; vadiye yaklaşıldıkça, günahları simgeleyen bu çıkındaki taşlar bir bir atılır. Batıya doğru ufuk çizgisinin üzerinde Ausangate zirvesi bütün haşmetiyle belirir. Paucartambolu orman dansçılarından tutun, Anta yaylalarından, Puno ve Titikaka'dan, Cusco'dan ve Kutsal Urubamba Vadisi'nden gelen gruplara kadar, Güney Andlar'da yaşayan bütün topluluklar temsil edilir. Eşek sırtında pek çok yiyecek ve öteberi getirilir; aciz vücutlarını adeta sürükleye sürükleye taşıyan topallar da dahil herkes yürümek zorundadır.

4750 metrede, tepede güneş olsa da hava soğuktur, ama birkaç saatlik bir yolculuk sonunda ulaşılan Sinakara'da onca inananın mevcudiyeti sayesinde hava sanki sıcaktır. Yoğun bir bayram havası vardır; dualar, danslar ve şarkılarla dolu cıvıl cıvıl şölenler

yapılır. Rüzgarla titreşiyormuş gibi görünen yamaçları ritüel bayraklar süsler. Her topluluk vadi boyunca kendine bir alan belirler. Herkesin rızkını sağlayan derenin iki yanında rengarenk örtüler ve pançolar yorgan misali kaplar her yeri. *Chunchu*lar (orman savaşçıları) koşnille kırmızıya boyanmış tunikler giyip başlarına papağan tüyleriyle bezeli süsler takar. Dağlar *pablito* ya da *ukuku*larda, yani yükseklerde yaşayan topluluklara mensup maskeli adamlarda tecessüm eder. Ayı kostümleri giymiş ve huzuru korumakla yükümlü söz konusu yüzlerce oyuncu kalabalıkları kontrol altında tutarak ritüellerin en önemlisini yerine getirir. Dağlarla ormanların bu simgesel tecessümleri, uydurma çatışmalarda karşı karşıya gelir. Bu oyunlar hem gerçek ve hayali eski savaşları, hem de And yaşamının iki karşı kutbu arasındaki sürekli gerilimi canlandırır. Erkekler dans edip savaşıyormuş gibi yaparken, kadınlar uzun bir çocuk boyunda binlerce mumun aydınlattığı tapınaklara toplanır. Günbatımında kırların üzeri dumanla kaplanır. Bandolardan, flütlerden, arplardan ve davullardan çıkan sesler, dansçıların tiz sesleri ve havai fişek patlamalarıyla karışarak sürekli bir kakofoni oluşturur. Üç gün üç gece kimse uyumaz. Toprak, dansçıların hareketleriyle ve tören alaylarından çıkan uğultularla sallanır durur.

Bütün bu şatafat ve ruhaniyetin altında, ritüelin çok daha ciddi bir amacı bulunur. Dağ tanrıları inayet de gösterebilir, gazap da. Buz ve kar kuvvet kazandırabileceği gibi, ciddi hastalıklara da neden olabilir. Dağ buzulları çok tehlikeli alanlardır. Bunun sebebi – her ne kadar her yıl pek çok hacı soğuktan donarak ölse de– fiziksel açıdan tehlikeli olmaları değil, *condenado*ların, yani ahir zamana kadar lanetlenmiş ruhların mekanı olmalarıdır. İnka mitolojisine göre, *ukuku* bir kadınla bir ayının birleşmesinden dünyaya gelmiştir. Ancak bu doğaüstü yaratık, *condenado*ların karşısına çıkıp onları yenebilir. Nitekim Qoyllur Rit'i'nin en tehlikeli ve ciddi görevini yerine getirmek, tiz çığlıkları ve maskeli yüzleriyle işte bu *ukuku*lara düşer. Tıpkı İsa gibi, onlar da haçın ağırlığını taşımalıdırlar. Hacı alayları vadi boyunca azizlerin heykellerini taşırken, *ukuku*lar ay ışığında dualar ettikten sonra, köy kiliselerinden haçları

alıp Colquepunku'nun yamaçlarında 800 metre tırmanır ve dağın ve yeryüzünün enerjisiyle yüklensinler diye haçları buzulların içine gömerler. Üçüncü günün sabahında daha şafak sökmeden, birbirlerine iplerle bağlanmış hâlde, buzullara yeniden çıkarak haçları geri almaya giderler; o sırada binlerce hacı aşağıda diz çökmüş sessiz sessiz dua eder. *Apu*ların onuruna, bütün gözler zirveye dikilmiştir.

Şafağın sökmesiyle beraber, batıda ilk aydınlanan dağ Ausangate'dir. Işık dağın yamaçlarından yavaşça kayarak aşağıdaki vadileri doldurmaya başlar. Güneş doğduğunda, haçlar indirilerek *ukuku*ların sırtında Sinakara boyunca taşınır ve dağ geçidinden geçirilerek kamyonlara yüklenip köylere geri götürülür. Erkekler dağdan ayrıca buz kalıpları da getirirler, ki bu da bir bakıma ibadet döngüsünü tamamlayan bir eylemdir: İnsanlar dua etmek ve tanrılara saygılarını sunmak üzere dağın tepesine çıkarlar. Akabinde dağın ruhu, buz biçiminde, vadiye gelerek tarlalara canlılık ve bereket, ailelere selamet, hayvanlara sağlık verir. İnsanlar, dağlar ve tanrılar arasındaki canlı, dinamik bir ilişkidir bu. Güvene ve yenilenmeye dayalı bu üçlü ilişki, And dünyası kültürünün ayakta kalması için edilen toplu bir duadır.

Qoyllur Rit'i Festivali'nin hayatiyeti ve hükmü, gerçekleştirilen ayinlerin simgesel anlamı ve önemi, gençlere öğrettiği şeyler, hem umut dolu bir geleceğin habercisi, hem de geçmişe ve İnkaların mirasına dair daha derin kavrayışların itici gücüdür.

Sinakara'dan ayrılıp Cusco'ya döndüğümde, en küçük kızımın vaftiz babası da olan bir başka dostumla, Johan Reinhard'la beraber kutsal vadiyi katederek Machu Picchu'yu ziyaret etmek üzere yola çıktık. Dağcı ve yüksek rakım arkeoloğu olan Johan, 5000 metre ve daha yüksek 200 kadar And zirvesine tırmanmış ve Kolomb öncesine ait ritüel mezarlar ve kurbanlar bulmaya çalışmıştır. 1995'te, çoğu insanın nefes almakta bile zorlanacağı Ampato tepesi yakınlarında, "Buzdan Bakire"yi keşfetmesiyle tarihe geçmiştir. Kusursuz ölçüde korunmuş olan, mumyalaşmış bu ceset, 500 küsur yıl önce kurban edilen küçük bir kıza aittir. Andlar'da zaman içinde

toprakla kültür arasında oluşan ilişkiyi şu dünyada Johan'dan daha iyi kavramış bir insan yoktur sanırım. İlk kez bir kalıntıyla karşılaştığı zaman, gözleri hemen ufuk çizgisini ve kutsal tepeleri tarar. Coğrafyada, dağların ve nehirlerin konumlarında, gök cisimlerinin hareketlerinde birtakım ipuçlarının peşinden gitmiş ve adeta bugünün toprağında yarının arkeolojisini biçimlendirerek, Güney Amerika'daki en efsanevi arkeolojik alanın gizemini çözmeyi başarmıştır.

1911'de Hiram Bingham, Machu Picchu'yu keşfettiğinde, oraya "Kayıp Şehir" adını vermişti. Gerçekte, bu yerleşim İnka İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olmuştu hep; ta Cusco'ya kadar, 40.000 kilometre uzanan ve Amerika kıtasındaki gelmiş geçmiş en büyük imparatorluğun topraklarını birbirine bağlayan bir yol ağına dahildi belli ki. Urubamba Nehri'ne bakan stratejik bir dağ kolunda yer alan Machu Picchu, hem Kutsal Vadi'ye erişim yolları üzerinde mükemmel bir kontrol sağlayan, hem de koka, çeşitli şifalı bitkiler ve şamanik aydınlanmanın kaynağı olan doğudaki Antisuyo ovalarına hâkim bir konumdaydı. Bir asır kadar ayakta kalmış bir imparatorluk kuran üç büyük İnka imparatorunun ilki Pachacuti'nin sarayı olarak tesis edilmiş bu yerin kutsal bir merkez olduğu muhakkaktı. Kanallar ve su yolları üzerinde yapılan çalışmaların açıkça ortaya koyduğu gibi, Machu Picchu tek bir mimari plandan hareketle inşa edilmişti. Johan'ın tespit ettiği üzere, söz konusu plan, eski And kültürüne ait kutsal coğrafya anlayışına bağlı olarak, İnka kozmolojisine göre tasarlanmıştı. Bu yerleşimi tasarlayanlar, çevredeki tepelere tek tek çıkmış ve dağların konumunu, takımyıldızların hareketini gece gündüz incelemek üzere yüksek gözlem platformları inşa etmişlerdi. Yaptıkları iş basit bir mühendislikten ibaret değildi. Zira toprağın verimliliği ve yağmur tahminlerinden tutun, orduların başarısı ve Güneş Kral ile kız kardeşi Kraliçe'nin selameti ve doğurganlığına kadar, İnka yaşamının her yönü dağ tanrılarının etkisi ve ilhamı altındaydı.

İnkaların en kutsal iki dağı, evvelce gördüğümüz gibi, Qoyllur Rit'i Vadisi'ne bakan Ausangate Dağı ile Machu Picchu'nun tam

güneyinde yer alan Salcantay Dağı'dır. Machu Picchu'nun asıl *apusu* araziye hâkim olan ve artık bir simge hâline gelmiş Huayna Picchu tepesidir. Machu Picchu'nun kutsal merkezi Intihuatana denen ve Bingham'ın "Güneşin Bağlama Kazığı" adını verdiği oyulmuş ilginç bir taştır. Intihuatana'nın Huayna Picchu'nun biçimini yansıttığını ve gün boyunca taş üzerindeki ışık oyunlarının Huayna Picchu üzerinde bir belirip bir yok olan gölgeleri tekrarladığını ilk kez fark eden Johan'dır. Intihuatana'nın hemen birkaç adım güneyinde taşa oyulmuş alçak bir sunak bulunur. Huayna Picchu'nun zirvesinde de benzer bir şekle sahip ikiz bir sunak vardır. Johan'ın gözlemlediği üzere, dosdoğru zirveden kuzey-güney yönünde alınan bir kerteriz, Intihuatana ve iki sunağı ikiye bölmekte, sonrasında da güneye uzanarak, bölgenin ana tepesi Salcantay'ın tam ortasından geçmektedir. Huayna Picchu, Intihuatana ve Salcantay hiç şaşmayacak şekilde kuzey-güney ekseninde hizalanmıştır. Güney Haçı takımyıldızı gökte en yüksek noktasına ulaştığında, doğrudan Salcantay'ın zirvesine yerleşir. Samanyolu'nun kuşattığı Güney Haçı, İnkaların en önem verdiği takımyıldızlardan biriydi. Söz konusu keşfin sonucunda Johan dikkatini yeniden Urubamba Nehri'ne yöneltmişti, zira İnkalara göre, bu nehir Samanyolu'nun yeryüzündeki muadiliydi. Urubamba, yılan misali, aşağıda Amazon'a doğru akarken Machu Picchu'nun etrafında kıvrılır. Efsaneye göre, nehrin geçtiği bu güzergahta zamanın başlangıcında Viracocha yürümüş ve evreni yaratmıştır.

Peki Urubamba Nehri nereden doğar? Günümüzde Qoyllur Rit'i bölgesine bütün haşmetiyle hâkim olan Ausangate'in yamaçlarından doğar. Nasıl Salcantay'ın eriyen karları vaktiyle Machu Picchu'ya hayat vermişse, Sinakara'ya bakan dağ buzullarının buzları ve karları da günümüzde And halklarına ilham vermektedir. İspanyol istilasından 500 yıl sonra, kutsal coğrafyaya dair bu eski anlayışlar, tıpkı İnkalar zamanında olduğu gibi, sosyal hayatı belirlemeye ve beslemeye, hem yaşayanlarla ölüler hem de geçmişle gelecek arasında bağlantı kurmaya devam etmektedir.

ANDLAR'IN GÜNEYİNDE söz konusu kadim sezgiler, 500 yıllık bir Hıristiyan etkisi ve tahakkümünün altında adeta dövülmüş hâlde ancak ayinlerde hissedilebilir; oysa Güney Amerika'da öyle bir yer vardır ki Kolomb öncesindeki sesler, yavaş yavaş geçip giden hayat dışında hiçbir süzgeçten geçmemiş, saf ve dolaysız hâlleriyle hâlâ duyulabilirler. Her yanı kanla lekelenmiş bir kıtada, İspanyollar Sierra Nevada de Santa Marta Dağı'nda yaşayan yerlilere hiçbir zaman tam anlamıyla boyun eğdirememişlerdir. Tairona denen eski bir uygarlığın soyundan gelen ve günümüzde sayıları 30.000 civarında olan Kogiler, Arhuacolar ve Wiwalar uzun zaman önce vahşetten ve salgın hastalıklardan kaçarak, Kolombiya'nın Karayip sahili üzerinde 6000 metre yükselen cennet gibi bir dağa yerleşmişlerdir. 500 yıl boyunca bu dağda, tamamen yeni bir dünya hayalinden feyz almış ve ebedi yasaların varlığını teyit eden bir aydınlanma sayesinde insan zihni ve ruhunun girift potansiyeliyle doğa güçleri arasında bir denge kurmuşlardır. Dilleri farklı, ama mitleri ve hafızaları birbirine çok yakın olan bu üç halkta, uyum yetenekleri ve temel dini inanışlar bakımından bir ortaklık görülür. Günümüze dek kadim yasalara -Serankua ve Yüce Ana'nın ahlaki, ekolojik ve ruhani buyruklarına- bağlı kalmışlardır ve hâlâ da *mamo* denen geleneksel ruhbaniyetin kılavuzluğu ve ilhamıyla yaşarlar. Dünyanın koruyucuları olduklarına, ritüelleri sayesinde hayatın dengesini ve bereketini idame ettirdiklerine gönülden inanırlar. Ortak atalarının, yani Taironaların 1591'de istilacılara karşı amansız ama beyhude bir savaş verdiklerini bilirler. En az üç asır boyunca tarih sahnesinden adeta silinip gitmiş bir hâlde, dağdaki sığınaklarında kendi uygarlıklarını sağlam bir barış kültürüne dönüştürmek için var güçleriyle çalışmışlardır.

*Mamo*lar (rahipler) konuşmaya başladığı zaman, referanslarının yaşadığımız dünyaya ait olmadığı hemen anlaşılır. Kolomb'un kıtaya ayak basmasından, sanki daha geçenlerde meydana gelen bir olaymış gibi bahsederler. Yüce Ana hakkında gerçekten yaşıyormuş gibi konuşurlar, ki onlar için Yüce Ana gerçekten de yaşamaktadır ve *aluna* (su, toprak, madde, yaratıcı ruh, yaşam gücü

diye çevrilebilir bu sözcük) anlayışlarının her veçhesinde karşımıza açıkça çıkar bu. Nihayetinde önem ve değer taşıyan, yaşama anlam veren şeyler, gözle görülen, ölçülüp biçilen şeyler değil, *aluna* âleminde, yani soyut anlam boyutunda var olan şeylerdir. Dokuz katlı evren, dokuz katmanlı tapınak, bir bebeğin anne karnında dokuz ay kalması bütünüyle kutsal yaratımın yansımalarıdır ve birbirlerini biçimlendirirler. Dolayısıyla *liana* aynı zamanda bir yılandır, dağlar aynı zamanda bir kozmos modelidir. Arhuaco erkeklerinin giydiği koni şapkalar kutsal tepelerde karla kaplı düzlükleri temsil eder. Bir kişinin vücudundaki kıllar dağ yamaçlarını kaplayan ormanları yansıtır. Doğaya ait her öğe yüce bir anlam taşır, öyle ki en mütevazı yaratık bile bir hoca olarak görülür, en ufak kum tanesi evreni yansıtır.

Bu kozmik düzende insanlar büyük önem taşır, zira Yüce Ana ancak insan kalbi ve imgelemi sayesinde tezahür edebilir. Sierra Nevada'daki yerlilere göre, insanlar sorun değil, çözüm teşkil eder. Kendilerine Ağabey adını verir, yaşadıkları dağı da "dünyanın merkezi" kabul ederler. Kutsal yasadan bihaber olup dünyayı tehdit eden bizim gibi yabancılaraysa Erkek Kardeş derler.

Kogilerin, Arhuacoların ve Wivaların yaşadıkları topraklar pek çok bakımdan dünyanın küçük bir modelidir, dolayısıyla onun simgesel merkezidir. Sierra Nevada de Santa Marta dünya üzerindeki en yüksek kıyı dağıdır. Doğuda Venezuela ile Kolombiya arasında sınır oluşturan And Dağları'yla coğrafi açıdan bir bağlantısı olmayan Sierra Nevada ayrı bir tektonik plaka üzerinde bulunur. Her iki yanla arasında 150 kilometre mesafe olan üçgen planlı bu dağ, Güney Amerika kıtasına bağlı olmakla beraber, her tarafında bulunan çöküntü vadileriyle kıtadan ayrılır. Dağın yüzeyinden sular otuz beş ana hat boyunca eteklerine akar. Toplam 20.000 kilometrekareden fazla bir alan kaplayan Sierra Nevada 50 kilometrelik bir mesafe içinde kıyı seviyesinden zirveye ulaşır. Engebeli yüzeylerinde ve derin vadilerinde, neredeyse yeryüzündeki bütün temel ekosistemler görülebilir. Kıyıda mercan resifleri ve tropikal bataklıklar, batı yamacında tropikal yağmur ormanları, kuzeyinde

çöller, doğusunda bodur ormanlar ve hepsinin üzerinde, bulutlar ve sağanak yağmurların içinde, rahiplerin dua edip adak adamaya gittiği tundralar ve kar kaplı düzlükler yer alır. On iki saat gündüz, on iki saat gece yaşanan, altı ayı yağmurla, altı ayı yağmursuz geçen Sierra Nevada -yerlilerin belirttiğine göre, tam da Yüce Ana'nın istediği gibi- denge ve uyum içinde bir dünyadır.

Efsaneye göre, Yüce Ana eğirdiği düşünceleriyle evrenin dokuz katmanını örünce dağlar rüyalardan çıkıp gerçek olmuşlar. Dünyanın dengesini sağlamak için, Yüce Ana iğini yeryüzünün ekseninden geçirip dağları kabartmış. Sonra bir pamuk ipliği yumağını çözmüş, beşeri dünyayı sınırlandırmak için, Sierra Nevada'nın tabanını belirlemek üzere bir daire çizmiş ve burayı evlatlarının memleketi ilan etmiş.

Bu ulvi yaratım hiçbir zaman unutulmamıştır. Dokuma tezgahı, dokuma işi, toprak denen kumaşa bir topluluğun dokunması tasavvuru Sierra Nevada'daki halklar için hayati ve canlı metaforlar olup hayatlarına bilinçli bir yön kazandırırlar. Çiftçilikle geçinirler; farklı ekolojik bölgelerden faydalanmak amacıyla sürekli farklı yerlere gider ve sıcak ovalara manyok, darı, kahve, şeker ve ananas, soğuk sisli ormanlara patates ve soğan eker, daha yukarı rakımlara tırmanarak keçi güder, saz toplarlar. Bir topluluğun yeryüzünün üzerine koruyucu bir örtü sermesi şeklinde bir tasavvurla, bu periyodik gezileri "iplikler" diye nitelendirirler. Bir bahçe oluşturduklarında, kadınlar bahçenin güney yarısına, arsanın kenarlarına paralel sıralar boyunca ekim yaparlar. Bahçenin kuzey yarısından sorumlu olan erkeklerse, kadınların ektiklerine dik olacak şekilde ekim yaparlar, öyle ki bahçenin bu iki yarısı birbiri üzerine katlanacak olsaydı ortaya bir örgü çıkardı. Bahçe adeta bir kumaş parçasıdır. İnsanlar dua ederken, avuçlarında pamuk topakları tutarlar; onlara dokumayı öğreten Yüce Ana'nın simgesidir bu topaklar. Dua sırasında insanların elleriyle havada daireler çizişi, Yüce Ana'nın evreni dokuyarak yarattığı anı canlandırır. Yüce Ana dokuyup yarattığı her şeyin korunmasını emretmiştir. Onun yasası budur.

Bütün insanlara kılavuzluk edip Serankua yoluna yönlendirmekle yükümlü *mamo*lar zorlu bir dini eğitimden geçerler. Rahip adayları genç yaşta ailelerinin yanından alınır ve *kan'kurua*'daki (erkekler tapınağı) ya da civardaki izbe, karanlık bir dünyada on sekiz yıl boyunca münzevi bir hayat sürerler; dokuzar yıl süren iki kısımdan oluşan bu süreç, bebeğin anne karnında geçirdiği döneme atıfta bulunur. Rahip adayları, intisapları sırasında Yüce Ana'nın rahmindedirler ve bütün o yıllar boyunca dünya onlar için bir soyutlamadan ibarettir. Sadece ifa ettikleri ritüeller ve dualar sayesinde dünyanın kozmik ve ekolojik dengesini sağlayabileceklerini öğrendikçe kutsallık âleminin bir parçası olurlar. Zorlu dönüşümünden sonra rahip adayı bir hac yolculuğuna koyulur; denizden yola çıkıp buzullara, sisli ormanlardan yola çıkıp kayalıklardan ve fundalıklardan geçerek *páramo*ya, yani dünyanın merkezine açılan kapıya gider. O zaman, hayatında ilk defa dünyayı bir soyutlama olarak değil, bütün ihtişamı içinde, gerçekte olduğu gibi görür. Mesaj açıktır: Rahip adayının vazifesi dünyayı korumaktır.

Deniz kıyısından yola çıkan rahip adayı yanında pamuk, deniz kabuğu ve tropikal bitki tohumları götürerek yükseklerdeki kutsal göllerde *pagamientos* yapar, yani ifa eder. Yüce Ana'nın nefesinin rüzgar olup estiği bu göllerde, onun yasalarını hayata geçirmekle görevli koruyucu ruhlar yaşar. Adaklar bütün tezahürleri itibarıyla hayat taşır. Hacının katışıksız düşünceleri adeta tohumdur. *Páramo*dan denize götürmek üzere, çeşitli şifalı bitkiler ve *espeletia* yaprakları toplar (*espeletia* İspanyolcada "keşiş" adıyla anılır, zira bu bitki uzaktan bir insan siluetini, sisler arasında kaybolmuş ve olduğu yerde dönüp duran bir keşişi andırır). Ağabeyler'e göre, tabiatın içinde yol alarak gerçekleştirilen hac yolculuğu, insanlarla doğayı tek bir karşılıklı ilişki ağı içinde birbirine bağlayan daimi bir teyittir.

Kolomb devrinden bu yana, Sierra'da yaşayan halklar, dışarıdan gelenlerin Yüce Ana'nın yasalarını çiğnemesine ve onun hem derisi hem de dokuduğu kumaş olan ormanları yok edip, yerlerine yabancı ekinlerin -muz, şeker pancarı, kenevir ve günümüzde

de yasadışı yollardan kokain üretmek üzere kokanın- ekilmesine dehşet içinde tanık olmuşlardır. Gerek koka ticaretinden kazanç elde etmek gerek ordudan gizlenmek amacıyla, solcu gerillalar ve sağcı milisler Sierra dağına sığınıp yerlileri çatışmanın içine çekmişlerdir. Ağabeyler'e göre, aşağıdan gelen bu tehlike, yukarıdan gelen bir tehdidin yansımasıdır. Sierra'nın kar ve buzulları endişe verici bir hızla eridiğinden dağ ekolojisi değişmektedir. Biz bütün bunları birbiriyle alakasız gelişmeler olarak görebiliriz. Ağabeyler'e göreyse, bu olanlar hem birbiriyle hem de dünyanın sonunun habercileri olan Erkek Kardeşler'in ahmaklığıyla sıkı sıkıya ilişkilidir.

Sierra'yı son ziyaretimde, Arhuacolarla beraber kara yoluyla yolculuk ettim. Bu yolculuk, ana merkez Nabusimake'de gerçekleştirilen ritüel bir arınmayla başladı, sonra kutsal göller ziyaret edildi ve nihayetinde deniz kıyısında sonlandı. Vaktiyle milisler tarafından katledilen eski dostum Adalberto'nun oğlu Danilo Villafaña da benimle beraberdi. Bugün Arhuacoların siyasi lideri olan Danilo'nun bebekliğini bilirim: O zamanlar huzur dolu bir yer olan Sierra Nevada'nın yamaçlarında bir aşağı bir yukarı taşırdım onu sırtımda. Danilo'nun hayatından şiddet hiç eksik olmadı; yüzlerce Kogi, Wiwa ve Arhuaco, FARC (*Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia*, yani Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri) tarafından öldürüldü, milisler tarafından katledildi, ordunun karşı ateşine maruz kaldı. Yerliler hâlâ barıştan yana. Nabusimake'de bir derenin kenarında otururken Danilo'nun söylediği gibi, "ruhani dünya, *mamo*ların dünyası ile silahların dünyası yan yana var olamaz."

Hac yolculuğumdan döndüğümde, muteber Wiwa *mamo*su Ramon Gill ile sohbet ettim. "Ataların dediği gibi, gün gelecek Erkek Kardeş'in aymazlığı son bulacak. Ancak doğanın şiddeti onu alt ettiğinde gerçekleşecek bu. İşte o zaman aymazlığı son bulacak. Peki bu arada biz ne yapacağız? Doğrusunu isterseniz, kesinlikle savaşmayacağız. Tek istediğimiz şey, insanların idrak etmesi. Burada sessiz sakin bunu dile getiriyoruz, tek dileğimiz dünyanın kulak vermesi."

9 Ocak 2004'te, uluslararası kokain talebi sebebiyle vahşetin doruğa çıktığı ve Sierra'da iki yılda pek çok *mamo*nun yanı sıra, yüzlerce yerli erkekle kadının öldürüldüğü bir sırada, Kogiler, Wiwalar ve Arhuacolar ortak bir bildiri yayınladı: "Teneffüs ettiğimiz havanın, akan suyun, tepedeki güneşin bedelini Yüce Ana'ya kim ödeyecek? Var olan her şeyin kutsal ve muteber bir ruhu vardır. Bizim yasamız kökenlere ve hayata dairdir. Bütün Erkek Kardeşler'i hayatı korumaya çağırıyoruz. Ana'ya ettiğimiz vaadi doğruluyor ve bütün halklar, bütün uluslar için birlik beraberlik çağrısı yapıyoruz."

Ben bu satırları yazarken, Miami sahiline uçakla sadece iki saatlik mesafede yaşayan Ağabeyler'e mensup *mamo*ların Sierra Nevada'nın tepesinden denize bakıp, hem kendimizin hem de yeryüzünün selameti için dua ediyor olduğunu düşününce, insan mahcup oluyor.

İNSAN BÖYLE ŞEYLER İŞİTİNCE, bunların ya epeyce naif olduğunu ya da gerçek olamayacak kadar kusursuz olduğunu düşünmeden edemez. Ne yazık ki idrak edemediğimiz, müthiş karmaşıklıklarını görünce hayrete düştüğümüz kültürlerle karşılaşınca genelde verdiğimiz tepki bu olur. Vaktiyle Britanyalılar, Avustralya sahillerine ulaştığında, hiç tahmin etmedikleri müthiş girift topraklar ve insanlarla karşılaşmış ve bu mucizevi dünyayı idrak edememişlerdir. Çölün zorlukları hakkında hiçbir fikirleri olmadığı gibi, orada 55.000 yıldır avcı-toplayıcı olarak varlıklarını sürdürmüş, kendi dünyalarını muhafaza etmiş Aborjinlerin başardıkları şeyleri de pek algılayamamışlardır. Bütün bu zaman zarfında, doğadan istifade ederek gelişmek ya da tabiatın ritmini terbiye etmek gibi şeyler Aborjinlerin akıllarının ucundan bile geçmemiştir. Aborjinler hayatı olduğu gibi, yani kozmolojik bir bütün, ilk şafağın ebedi yaratımı olarak kabul ediyordu: O ilk şafakta yeryüzüyle gökyüzü birbirinden ayrılmış; ataların atası Gökkuşağı Yılan ecdadı meydana getirmiş; onlar da düşünceleri, rüyaları ve yolculukları aracılığıyla şarkılar söyleyerek dünyayı yaratmışlardı.

Bu ecdat şarkılar söyleye söyleye yürümüş, mola verdiklerinde uykuya dalmışlar. Rüyalarında ertesi gün olacakları görmüşler, ki bunlar da tüm yaratıklar, tüm dereler ve taşlar, tüm zaman ve mekan hem bütünün parçası hem de tek bir yüce yaratıcı gücün kutsal dışavurumu oluncaya dek birbiri içinde eriyen yaratım noktalarıymış. Yaptıkları işten yorgun düşünce inzivaya çekilerek, bir ada kıtanın toprağına, göğüne, bulutlarına, nehirlerine, göllerine, bitkilerine ve hayvanlarına sığınmışlar; bu da hafızalarında yankılanmayı sürdürüyormuş hâlâ. Ecdadın katettiği yollar hiç unutulmamış. Şarkı Hatları adı verilen bu yollar, bugün bile insanların fiziksel dünyada yolculuk ederken bire bir takip ettiği güzergahlardır.

Aborjinler, Şarkı Hatları'nı takip ederek ilk şafağa ait hikayeleri terennüm ederken, ecdadla hemhâl olur ve ne tam anlamıyla bir rüya ne de geçip giden zamanın bir ölçüsü olan Rüya Zamanı'na girerler. Ecdadın âlemidir bu; normal zaman, mekan ve hareket yasalarının işlemediği, geçmiş, gelecek ve şimdinin iç içe geçtiği paralel bir evrendir. Avrupalılar benzer bir şeyi sadece uykuda yaşayabildiğinden, ilk İngiliz yerleşimciler buna Rüya Görme (*Dreaming*) ya da Rüya Zamanı (*Dream Time*) adını vermişlerdir. Ancak bu isimlendirme yanıltıcıdır. Batı'daki tanımına göre, rüya gerçek dünyadan kopmuş bir bilinç hâlidir. Rüya Zamanı ise başlı başına gerçek dünyadır, ya da en azından Aborjinlerin gündelik hayatlarında deneyimlediği iki gerçeklikten biridir.

Şarkı Hatları boyunca yürümek, hem var olan hem de hâlâ oluşumunu sürdüren dünyanın süregiden yaratımının bir parçası olmak anlamına gelir. Dolayısıyla Aborjinler dünyaya bağlı olmakla kalmaz, dünyanın varlığı için elzemdirler de aynı zamanda. Toprak var olmadığı takdirde insanlar ölürdü. Öte yandan insanlar var olmadığı takdirde de süregiden yaratım süreci sonlanır ve dünya yok olur giderdi. İnsanlar hareket ederek ve kutsal ritüeller gerçekleştirerek Rüya Zamanı'na erişir, ecdadın dünyasında dinamik ve daimi bir görev üstlenirler.

An, hiçlikle başlar. Bir erkek ya da kadın yürümeye başladı mı

hiçlikten şarkılar, yani gerçekliğin müzikal tecessümü, kainat ezgileri doğarak dünyaya nitelik kazandırır. Bu şarkıların yarattığı titreşimler birtakım biçimlere bürünür. Danslar biçimlere tanım kazandırır ve böylece fenomenolojik âlemin nesneleri -ağaçlar, kayalar, dereler, yani Rüya'nın bütün fiziksel kanıtları- ortaya çıkar. Ritüeller duracak olursa, sesler kesilir ve her şey yitip gider. Dünyada ne varsa bir arada tutan şey Şarkı Hatları'dır; her şey sürekli değişen bâki Rüya'ya tabidir. Her tabiat simgesi kökenlerinin hatırasıyla ilişkilendirilir ve her daim yeniden doğar. Her hayvan ve nesne kadim bir olayla titreşirken rüyalar yoluyla varlık kazanmaya da devam eder. Var olduğu hâliyle dünya kusursuz olmakla beraber sürekli oluşum hâlindedir. Toprak, var olagelmiş her şeyle, ilelebet var olacak her şeyle, gerçekliğin her boyutuna vazedilmiştir. Bu topraklar üzerinde yürümek, daimi olarak teyit etmek, ebediyen yaratım dansı etmek demektir.

On sekizinci yüzyıl sonlarında, Avustralya kıyılarına ayak basan Avrupalılar, Aborjinlerin müthiş zihinsel ve ruhani başarılarını biraz olsun anlayabilecek dilden ya da hayal gücünden yoksundular. Sade bir hayat süren, mütevazı bir teknolojik düzeye sahip, acayip suratlı, ne idüğü belirsiz âdetleri olan bir halk bulmuşlardı karşılarında. Avrupa uygarlığının alametifarikası olan tek bir şey yoktu Aborjinlerde. Ne metal aletleri, ne bir yazı sistemleri, ne de çiftçilik gelenekleri vardı. Tarım ya da hayvancılık yapmadıkları için ihtiyaç fazlası hiçbir şey üretememiş, bunun sonucunda da yerleşik bir köy hayatına geçememişlerdi. Hiyerarşi ve uzmanlaşma diye bir şey yoktu. Bu insanların yarı göçebe küçük topluluklar hâlinde, sazdan samandan eğreti barınaklarda yaşamaları, sadece taş aletler kullanmaları, Avrupalılara göre tam bir geri kalmışlık örneğiydi. Özellikle Britanyalılara göre, bir topluluğun böyle bir hayat tarzı benimsemesi akıl almaz bir şeydi. Çağın alametifarikası olan ilerleme ve gelişme, aynı zamanda Viktoryen dönemin de başat dünya görüşüydü. Avrupalıların gözünde Aborjinler barbarlığın cisimleşmiş hâliydi. Bu topraklara ilk gelenlerden bir Fransız kaşif Aborjinleri şöyle tarif etmişti: "Dünyanın en sefil halkı; adeta

vahşi hayvan bunlar."

"Köpeklerden bir farkları yok," demişti din adamı William Yates 1835'te, "size havlayan bir köpeği vurup öldürmek ne kadar caizse, bu insanları vurmak da o kadar caiz." Kırbaç kullanımının serbest bırakılması sonucunda, Batı Avustralya'ya ilk yerleşen topluluklara mensup biri şunu söylemişti: "Unutulmamalıdır ki yerlilerde, bildiğimiz insanlardaki gibi normal bir deri yoktur, post vardır." Vurulup öldürülen Aborjinlerin cesetleri ağaç dallarına asılmak suretiyle bostan korkuluğu olarak kullanılıyordu. "Onların kaderi," diye yazmıştı Anthony Trollope 1870'te, "yeryüzünden silinip gitmek. Bu iş ne kadar erken olursa o kadar iyi." 1902 gibi yakın bir tarihte bile oyla seçilmiş bir siyasetçi olan King O'Malley parlamentoda şunu söyleyebilmiştir: "Aborjinlerin insan olduğuna dair hiçbir bilimsel kanıt yok elimizde."

1936 tarihli Yerli Yönetim Yasası'nın yürürlüğe girmesi sonucu, Batı Avustralya'daki yerliler devletin izni olmadan hiçbir yere gidemiyordu. Aborjinlere mensup hiçbir anne babaya bir çocuğun velayeti verilmiyordu. Bu insanlar cebren tabiat parklarına ve kurumlara kapatılmış, şehirlerden kovulmuşlardı. Yaptıkları evliliklerin meşruluğu ve geçerliliği konusunda son söz devlet mercilerine aitti. 1960 gibi çok yakın bir tarihte bile, okullarda okutulan *A Treasury of Australian Fauna* [Avustralya Hayvanları Rehberi] adlı bir kitapta Aborjinler, kıtada yaşayan ilginç hayvanlar arasında sayılmıştır.

Avrupalılar kıtaya ayak bastığında bir milyonu aşan Aborjin nüfusu, yirminci yüzyıl başlarına gelindiğinde, bulaşıcı hastalıklar, sömürü ve katliamlar neticesinde otuz bine inmiştir. İnsanların bir boyuttan diğerine, gelecekten geçmişe, geçmişten bugüne kolayca hareket edebildiği ve Şarkı Hatları sayesinde bir arada tutulan topraklar, yaklaşık bir yüzyıl içinde cennetten cehenneme dönüşmüştür.

Aborjinlere ait olağanüstü fikriyatın, girift düşünce sistemiyle felsefenin boyutlarını ve ritüellerinin hafıza yaratıcı gücünü bugün artık idrak edebildiğimiz için, bu insani potansiyelin, hik-

metin, sezginin ve içgörünün, ölümler ve felaketlerle geçen söz konusu korkunç dönemde yeryüzünden silinmek üzere olduğunu düşünmek insanı ürpertiyor. Avrupalılar ilk geldiğinde sayısı 270 kadar olan ve 600'den fazla lehçe barındıran Aborjin dillerinden bir iki tanesi her yıl yitip gidiyor. Bu dillerin yarısı artık yok; günümüzde kullanılan 18 dili konuşanların sayısı ise ancak 500 kadar.

Aslında, Avustralya'da yaşayan Aborjinlerin tahayyül dünyası, insan düşüncesinde yaşanan en büyük deneyimlerden biridir. Afrika'dan ilk göç edenlerin soyundan gelen, Avustralya'ya yerleşen ilk halkların ayak bastığı kıta, yüz milyon yılı aşkın bir süre boyunca dünyanın geri kalanından coğrafi olarak tecrit edilmiş hâldeydi. Karşılarında çetin ve amansız topraklar bulmuşlardı; yeryüzünün en kurak bu kara parçasında evrim bile tuhaf bir hâl almış ve dünyanın başka hiçbir yerinde görülmeyen bitkilerle hayvanlar ortaya çıkarmıştı: yumurtlayan memeliler, uçamayan kocaman kuşlar, embriyoları rahimlerinde değil vücutlarının dışındaki keselerde besleyen bir sürü hayvan. Aborjinlerin dikkatini çeken ilk hayvanlar, muhtemelen denize açıldıkları sırada gördükleri 8 metrelik tuzlu su timsahlarıydı. Geçmişleri çok eskiye dayanan bu hayvanlar tamamen suyun altındayken bile görebiliyor, duyabiliyor ve nefes alabiliyordu. Sinsice avlanan ve üstesinden gelebilecekleri her canlıyı öldüren bu sürüngenler, yeni bir av türünü buyur etmiş olsa gerekti, ama sıcak bir karşılama değildi tabii bu.

Karaya ayak basan insanlar yollara düşerler. Geniş ailelerden oluşan gruplar zamanla kıtanın dört bir yanına yayılarak kabileler kurarlar. Ortak dil sayesinde bu kabileler daha geniş ağlar ya da kabilelerle bir anlamda bağlantılıdırlar. Kabileye ait bölgenin boyutu toprağın besleme kapasitesine bağlıdır. Güneydeki ve doğudaki kırlar ve okaliptüs ormanları nispeten büyük insan toplulukları barındırır. Kıtanın ortasında ve batıda yer alan çöllerdeyse nüfus o kadar azdır ki buralardaki insanlar kumlar üzerinde birer siluet gibi görünür. Avrupalıların ayak bastığı dönemde, ruhani ve sosyal yapısı farklı 10.000 topluluk bulunmakta ve bunların her biri savaşçı olmak üzere eğitilen delikanlılarca korunmaktadır.

Kabilelerin gerek coğrafi gerek kültürel sınırları kutsal yerlerle, insanlar ile ecdadı bağlayan anlatılarla ve sosyal ilişki ağıyla belirlenir. Hatta bu ilişki ağı öyle karmaşıktır ki Batılı antropologlar ancak yüz yıl sonra idrak etmeye başlamıştır. Yüzden fazla tanımlı akrabalık ilişkisi mevcuttur ve bunların her biri kan bağı ve evlilik konusunda özel haklar ve yükümlülükler, kurallar ve düzenlemelere işaret eder. Bu yolla tesis edilen sosyal kalıp, her bireyin ne zaman nasıl davranacağını belirler. Batılıların en büyük başarısı olan teknolojik gelişmişliğin yerine Aborjinler bir ilişki matrisi geliştirmiştir. Böylelikle oluşturdukları koruyucu kabuk, bizim benzer bir saikle doğanın musibetlerinden korunmak amacıyla diktiğimiz surlar kadar azametli, avutucu ve kusursuzdur.

Kabileye ait bölgenin sınırları dahilinde, fertler yaşadıkları yöreyi olağanüstü düzeyde bilir. Geçenlerde, Avustralya'nın kuzey kısmında yer alan Arnhem bölgesi ücra kesimlerinde, fevkalade bir insan olan Otto Bulmaniya Campion ve -karısı Christine, amcası Geoffrey ve çocuklarından oluşan- ailesiyle beraber bir ay kadar kaldım. Rüya Görme ve Şarkı Hatları hakkında, kitaplarda yazanlardan çok daha fazlasını öğrenmek istiyordum. Önce sorular sordum, tanımlarla uğraştım, ama sonra bu konudaki cehaletimi anlayınca susup sadece seyrettim.

Kamp kurmak üzere bir göçüğün yanında durunca, Otto'yla oğlanlar kamp yerini hem temizlemek hem de yeniden canlandırmak için hemen otların üzerinde ateş yakmaya koyuldu. Gölcükte yıkanırken suyu döverek timsahlara mesaj gönderdiler. Sonra da demir ağacı dallarından çıkan dumanlarla arındılar ve her ağacın gövdesinin etrafına çamur ve kırmızı toprak boyasından bir halka yaptılar. Böyle birkaç hareket sayesinde, kamp mekanını adeta evcilleştirdiler: Yerleri dallarla süpürdüler, rüzgarlıklar diktiler, yatak çarşafı ve örtü niyetine kullanmak üzere *melaleuca* ağaçlarından yaprak yaprak kabuklar soydular. Annelerle küçük çocuklar, yaşlı erkekler ve delikanlılar ayrı ayrı yerlerde uyudular. *Barramundi* balığı avlamaya gittiklerinde, sürekli sohbet ederek duydukları açlığın ve ihtiyaçların mahiyetini tarif edip atalarını ve balıkların atalarını-

nın ruhunu çağırdılar. Yeşil karınca, yarasa, kaz ya da yabani yemiş gibi envaiçeşit yiyeceğe *bush tucker* adını veriyorlardı. Avlanmaya çıktıkları zaman, vücutlarının her yerine çamur sürerek kokularını gizliyor, böylece de avla adeta bütünleşiyorlardı. Bir sabah, Christine ve Otto'nun oğlu kırmızı toprak boyasına boyandılar; oğlanın Gökkuşağı Yılan'ın suretine dönüşmesini sağlayan bir ritüeldi bu.

Gece olunca ateşin etrafında, Otto babasının ruhuyla konuştu; alevlerin içinden çıkıyordu ruhun sesi. Gündüz, bir kanguruyu öyle isabetli çıkarımlarla takip etti ki Sherlock Holmes görse küçük dilini yutardı herhalde. Ama hayvan ölür ölmez saygı dolu davranışlarda bulunmaya başladı: Avcı ve mensubu olduğu topluluğun başına korkunç şeyler gelmesin diye hayvan ölüsüne tam olarak nasıl davranılacağını belirleyen katı bir protokol mevcuttur. Çocuklar büyüyünce dili düzgün konuşsun diye hayvanın dili çok dikkatlice çıkarılır. Hayvanın ruhu çıksın diye bacakları dizden kırılır, sonra da sırayla özel bir tarzda kıvrılıp katlanır. Parazitler çıksın diye hayvanın bağırsakları kesilip açılır ve mideden çıkarılan yeşil posayla karıştırılarak çiğ çiğ yenir. Etin dağıtımı akrabalık hükümlerini yansıtır: Kafa avcıya, kuyruk kayınbiradere, butlar erkek kardeşlere verilir.

Hep beraber yöreyi dolaşırken, Otto'nun derin bilgisine hayran oldum, ama esasen bilgiyi edinme tarzı büyülemişti beni. Çizgisel bir düşünce tarzı yoktu; serbest çağrışım diyebileceğimiz büyülü bir düzeni takip ediyordu adeta. Karınca sürüsünün bıraktığı izler anılara işaret ediyor; topraktan kazılıp çıkarılan bal peteği efsanevi bir kuştan bahsedilmesine vesile oluyor; bir ruhtan söz edilince Sabah Yıldızı Şarkı Hattı, Kaya Kangurusu Rüyası ve barınma işlevi dışında pek çok işte kullanılan hint defnesi ağacının faydaları gibi konular konuşulmaya başlanıyordu. Çiçek açan Kapok ağacı, kanguru yavrularının anneleri ölse de hayatta kalmalarını sağlayacak kadar tüylerinin olduğunu gösteriyordu. Meçhul bir ağacın üzerinde açan ve devekuşu yağının rengine çalan sarılı kırmızılı çiçekler, uzun boyunlu kaplumbağa avlama vaktinin geldiğini hatırlatıyordu Otto'ya.

Otto ve ailesini seyrede seyrede, Aborjinlerin hiçbir zaman tam anlamıyla göçebe olmadığını idrak etmeye başlamıştım. Bilakis, Aborjinler ataları tarafından belirlenen bölgelerin dışına hiç çıkmıyordu. Yepyeni bir bilgiydi bu. Mesela düşünün ki sizden önce yaşamış nesillerin bütün bilgi birikimi ve fikriyatı bir dizi görevde yoğunlaşmış olsun: Toprağın belli bir kısmını tanımaya, bitkilerle hayvanların yanı sıra her tür ekolojik, iklimsel, coğrafi ayrıntıyı, her canlı varlığın hayat emarelerini, her esintinin ritmini, her mevsime ait değişimleri tanımaya hasredilmiş olsun. Aborjinlerin Avustralya'sındaki norm işte buydu.

Kabile bölgelerini birbirlerine bağlayan şey, toplulukların fiziksel hareketi değil, güçlü bir ortak fikriyat, müşterek girift bir felsefe ve düşünce tarzıydı. Buna Rüya Görme deniyordu. Evvelce gördüğümüz gibi, Rüya Görme bir bakımdan ilk şafağa, yani Gökkuşağı Yılan ile ataların dünyayı yarattığı zamana atıfta bulunur. Ayrıca bunlar Şarkı Hatları'nda, yani ataların şarkılar söyleye söyleye dünyayı yaratırken ilerlediği güzergahlarda da yâd edilir.

Bununla beraber, Otto'dan öğrendiğim üzere, Şarkı Hatları düz ya da çizgisel değildir. Hatta ille de üç boyutlu uzayda var olmaları da gerekmez. Gelgelelim sayıları itibarıyla bütün kıtayı kaplayan bir ağ oluştururlar. Yazı sisteminden yoksun bir uygarlık için, Şarkı Hatları geçmişin kaydı, gelecek vaadi ve yaşanılan anda bütün insanları bir arada tutan bir ağ işlevi görmüştür. Otto'nun anlattığı üzere, bireyin hedefi, Şarkı Hattı'nı başından sonuna kadar katetmek değil, söz konusu bireyin mensubu olduğu kabilenin topraklarından geçen bir Şarkı Hattı'nı belirten kuvvet ve hafıza uğraklarında ataları onurlandırmaktır.

Ama daha da önemlisi şu ki Rüya Görme ne mit ne de hafızadır. Rüya Görme, hem tekvin vaktinde olup bitenler, hem de halihazırda olanlar ve ilelebet olacaklardır. Aborjinlerin âleminde geçmiş, şimdi ya da gelecek gibi şeyler yoktur. Avrupalıların ayak bastığı dönemde konuşulan yüzlerce lehçeden tekinde bile zaman kavramını belirten sözcük bulunmaz. Keza, çizgisel ilerleme ya da gelişme hedefi gibi mefhumlar ve değişim imkanına dair idealleştirme-

ler de bulunmaz. Tam tersine, Rüya Görme'nin *logos*'u tamamen durağanlığa, sürekliliğe, dengeye ve tutarlılığa dayanır. İnsanlığın amacı bir şeyler geliştirmek değildir. Tekvin sırasında dünya ne hâldeyse onu aynen korumak için gerekli görülen ritüeller ve ayinler yapmaktır. Mesela, biz de Batı'nın entelektüel ve bilimsel coşkusu, ta en başından beri, Cennet'i Adem ile Havva'nın malum konuşmayı yaptığı zamanki gibi muhafaza etmeyi temel alsaydı neler olurdu diye düşünebiliriz pekala.

Ne ki Aborjinlerin âlemi ideal bir dünya değildi. Sık sık çatışmalar meydana gelirdi. Ritüeller son derece haşin olabiliyordu. Örneğin, Warlpirilerde intisaba yönelik bilgi edinmek için erkek cinsel organının kesilip şeklen değiştirilmesi gerekiyordu: Penis dikine yarılıp ikiye ayrılıyordu. W. E. H. Stanner'ın belirttiği gibi, söz konusu uygarlıkta inancın kabulü ağır basıyordu. Şüphe etme, sorgulama ya da muhalefet gibi şeylere meydan verilmiyordu. Gene W. E. H. Stanner'ın yazdığı gibi, Rüya Görme "vaktiyle olanları tanımlıyor, şu anda olacakları belirliyor, olup olabilecek her şeyi vücuda getiriyordu".

Batı geleneğinde, varoluş, üzerinde kafa yorulacak bir meseledir. Batılı düşünürlerle filozoflar hayatın dışına çıkar ve içgörü diye nitelediğimiz soyut fikirler idrak ederler. Rüya Görme ise bu tür bir düşünme tarzını hem anlamsız hem de imkansız kılar: Kişiyi öyle bir inanç ağıyla sarar ki artık oradan çıkış yoktur, zira kişi kendi düşüncelerinin yanlış olabileceğini kesinlikle düşünemez. Rüya Görme yasalarından birini çiğnemek, sadece o ana mahsus bir ihlal değil, bütün boyutlarda, ezeli geçmişte ve ebedi gelecekte yankılanan bir eylemdir. Stanner'a göre, Aborjinler geçmişi olmayan bir halk değildi. Onun yazdıklarına bakılırsa, Aborjinler bir bakıma tarihi mağlup etmiş bir uygarlıktı.

Rüya Görme, nasıl ve niçin sorularına cevap veriyordu. Bir insanın nasıl yaşaması gerektiğini belirliyordu. İnsanın yükümlülüğü doğadan istifade edip gelişmek değil, dünyayı idame ettirmekti. Her bir Aborjin erkeğiyle kadınının en temel önceliği, toprağın gerçek anlamda korunmasıydı. Son derece muhafazakar bir ideo-

loji mevcuttu. Buradaki asıl mesele, bunun doğru ya da iyi bir şey olup olmadığı değildir. Ne var ki birtakım sonuçlar doğurmuştur. Açıkçası, bütün insanlık Aborjinlere özgü usulleri benimseseydi, Afrika'dan yola çıkan ilk insanların soyundan gelenlerce vazedilen zihinsel yolu takip etseydi, Ay'a insan gönderemezdik. Öte yandan, şayet Rüya Görme'ye herkes gönülden bağlanmış olsaydı, bilimin de büsbütün kabul ettiği üzere, yeryüzüne can veren hayat damarlarını tehdit eden sanayileşmenin sonuçlarını bugün kara kara düşünüyor olmazdık.

BÜTÜN HİKAYELER GİBİ bu hikaye de en başa dönüyor. Bu bölümün başında Kutsal Pınar'dan, yani memleketin -Stikine'de yaşadığımdan aslında *kendi* evimin- somon nehirlerinin doğduğu büyüleyici ve emsalsiz, pırlanta gibi bir vadiden bahsetmiştim. Ömrümde gördüğüm en olağanüstü yerlerden biri olan Stikine Nehri Vadisi'nde yaşayan halk, söz edilen projelere karşı harekete geçmiştir, zira toprağa bambaşka bir gözle bakarlar. Onlara göre, Kutsal Pınar yaşadıkları mahalledir: Hem bakkalları ve mabetleri, hem kiliseleri ve okulları, hem de mezarlıkları ve dinlenme mekanlarıdır. Vadinin asıl sahiplerinin gelecek nesiller olduğuna inanırlar. Kutsal Pınar o nesiller için adeta anaokulu olacaktır. Hemen hepsi bu topraklarda doğup büyümüş Iskut erkanı, vadideki her tür endüstriyel girişime son verilmesine ve Kutsal Pınar Miras Alanı'nın oluşturulmasına yönelik resmi bir çağrı yapmıştır.

2005 yazından bu yana erkek, kadın, çocuk demeden bütün bir Iskut halkı, Telegraph Creek ve diğer bölgelerden gelen Tahltan ve İlk Milletler destekçileriyle beraber, Kutsal Pınar'a tek ulaşım yolunun başında dört mevsim bir eğitim kampı düzenliyorlar. Emniyet altına aldıkları toprakları kirletecek insanlara giriş izni verilmiyor. Bu topraklara mevcut hâliyle saygı duyanlarsa buyur ediliyor. Gerek kendi yaşadıkları toprakları gerek bölgenin bütün kuzeybatı kesimini sürdürülebilir bir idare altına alacak yeni bir döneme dair tasarılarını herkesle paylaşıyorlar. Tehlike içinde geçen onca yıldan sonra vazgeçmeye hiç niyetleri yok. Nihayetinde

Kuzey Amerika'daki en olağanüstü yerlerden birinin geleceği söz konusu. Kutsal Pınar'ın kaderi yöre sakinlerinin, vilayet temsilcilerinin, maden şirketlerinin ve ne pahasına olursa olsun endüstriyel girişimleri savunanların çıkarlarından çok daha önemli. İstediğiniz kadar metan gazı, kömür, bakır çıkarın... bunların hiçbiri bütün Kanadalıların, hatta bütün dünya halklarının Kutsal Pınar'ı olabilecek bir yerin gözden çıkarılmasını telafi edemez. Nitekim Ağabeyler'in bize iletmek istediği de işte budur.

V
Rüzgarlı Yüzyıl

İlerleme ve teknolojik gelişme mitine dayalı tek bir uygarlık tasavvuru, hepimizi fakirleştirmekte ve sakatlamaktadır. Yeryüzünden silinen her dünya görüşüyle, yitip giden her kültürle beraber, bir hayat imkanı da ortadan kalkmaktadır.

Octavio Paz

CENNET DENEN YER bulunmuştur aslında: Afrika'nın güneybatı kıyısında, Juwasi yerlilerinin yüzyıllardır Kalahari Çölü'nün aslanlarıyla barış içinde yaşadıkları yerlerin yakınlarındadır Cennet. İnsanlığın Afrika'dan ilk yola çıktığı yer ise, bu kadim kıtanın diğer tarafında, yani Kızıl Deniz'in batı kıyılarında yer alır. Atalarımız oradan yola çıkıp çölleri ve kar kaplı geçitleri katetmiş, cangıllardan ve dağ nehirlerinden geçmiş ve nihayetinde okyanusları ve rüzgarların dövdüğü mercan adalarını aşıp, acayip gizemler ve vaatlerle dolu koca koca kıtalara açılan siyah kumsallara ayak basmışlar. Arktika'ya ve Himalayalara, Asya bozkırlarına, kuzeydeki çam ormanlarına, buz gibi kış rüzgarları yüzünden iğne yaprakların donduğu, ren geyiklerinin güneşsizlikten ölmüş ağaç dalları üzerinde dolaştığı ormanlara yerleşmişler. Hindistan'daki nehirlerde insan kalbinin sesini andıran sesler duymuş, ıpıssız Sahra'nın kavurucu sıcağında suya ulaşmışlar. Bu arada da binlerce farklı yaşama biçimi geliştirmişler.

Meksika'nın Oaxaca bölgesindeki dağlarda yaşayan Mazatekler, adeta rüzgarın üzerine yazılı bir söz dağarcığı yaratmak için kendi perdeli konuşma dillerine özgü tonları taklit ederek, ıslık yoluyla muazzam uzaklıklar arasında iletişim kurmayı başarmışlar.

Dahomey kıyıları boyunca, Vudu rahipleri mistik dünyaya giden yollar açarak vecdin gücünü keşfetmiş ve insanların ruhani âleme hiç çekinmeden kolaylıkla girip çıkmasını sağlamışlar. Yunnan ormanlarında, Naxi şamanları kayalara esrarengiz masallar nakşederken, Orinoco Nehri deltasında yaşayan Warao şamanları nikotin mahmurluğu içinde çeşitli görülerin ve ilhamların peşinden giderek Yağmurun Efendileri'ne, soylu bir yırtıcı kuş olan Kırlangıç Kuyruklu Çaylak'ın Evi'ne ve dans eden jaguara dair bilgilere ermişler.

Sumatra açıklarındaki Siberut Adası'nda, Mentawai halkı dünyada var olan her şeye -kuşlara, bitkilere, bulutlara, hatta göğü boydan boya kateden gökkuşağına- ruhların hayat verdiğini idrak etmişlerdi. Dünyanın güzelliğinden haz alan söz konusu kutsal varlıkların güzel olmayan bir insan bedeninde yaşaması beklenemezdi. Nitekim Mentawailerin inancına göre, şayet doğa canlılığını kaybetmişse, toprak kurumuşsa, bizzat mevcut bir varlık olarak Mentawailer her şeyin özünde yatan güzelliğe saygı duymayı unutmuşsa, ulvi yaratıcı güçler yaşayanlar âlemini terk edip ölüler âlemine giderdi ve böylece hayat topyekun yok olurdu. Atalara saygı duymak ve yaşamı kutsamak için kadın erkek her Mentawai ferdi bütün ömürlerini estetik güzelliğe adayarak vücut bakımı yapar, dişlerini törpüler, saçlarına parlak tüyler takar ve vücutlarına zarif helezonlar çizerler. Gündelik yaşamlarında, ne kadar sıradan olursa olsun her işle basbayağı süslenmiş hâlde meşgul olurlar.

Japonya'da, Kyoto şehri civarındaki dağlarda, Tendai keşişleri günde iki saat uyur. Sadece bir tabak makarna ve bir kaşık pilavla beslenen bu keşişler yedi yıl boyunca kutsal sedir ormanlarında hiç ara vermeksizin günde on yedi saat koşar ve Kaihigyo intisaplarının bir bölümünde de yüz gün boyunca günde 80 kilometre yol katederler. Nihayetinde en zorlu aşama gelir: Dokuz gün boyunca yemek yemez, su içmez ve uyumazlar, bu arada da tefekküre dalıp bedenlerini şenlik ateşinin coşkulu alevlerine teslim ederler. Gelenekler uyarınca, bu süreci tamamlayamayanların hayatlarına son vermesi gerekir. Beyaz cüppelerinin altında bir bıçak ve urgan

taşırlar. Sırtlarına da hasır çarıklar asılıdır. Günde beş çift çarık eskitirler. Son 500 yılda ancak kırk altı kişi bu zorlu süreci tamamlayabilmiştir. Aydınlanmaya giden bu ritüel yol, intisap peşindeki kişiyi hem ölüler âlemine yaklaştırır, hem de herkesin ve her şeyin eşit olduğunu, insanların müstesna yaratıklar olmadığını, bu dünyada her şeyin fani olduğunu yaşayanlara ifşa etmesi gibi bir vazife yükler.

İNSANLAR SIK SIK ŞUNU SORAGELMİŞTİR: Bu harikulade ama tuhaf kültürlerin ve inanç sistemlerinin yok olup gitmesinde o kadar da vahim olan nedir? Afrika'nın ücra bir yerindeki kabilenin asimilasyon ya da şiddet yoluyla yeryüzünden silinmesi, ritüeller aracılığıyla dile getirdikleri düşlerinin ve maneviyatlarının yok olup gitmesi, sözgelimi Vancouver ya da Halifax'ta bir çiftlikte yahut Newfoundland'deki emniyetli bir koyakta yaşayan bir aile için neden önemli olsun ki? Şayet kitabın önceki bölümlerinde söylenenler üzerinde biraz olsun kafa yorma fırsatınız olduysa, böyle bir soruyu aklımın almayacağını tahmin ediyorsunuzdur. Eğer biri böyle bir soru sorma ihtiyacı duyuyorsa, verilecek cevabı anlaması mümkün müdür?

Sahra'da yaşayan Tuareglerin kültürlerinin yok olması, Quebec halkı açısından önem taşır mı? Büyük ihtimalle taşımaz. En azından Quebec'in yok olması, Tuaregler için ne kadar önem taşıyorsa, ancak o kadar taşır. Ama benim esas söylemek istediğim şu: Söz konusu iki hayat tarzından birinin kaybı bir bütün olarak insanlık açısından önem taşır. Bir yandan bu durum temel bir insan hakları meselesidir. Kanadalıların gerçeklik algısının, Tuareglerinkinden daha önemli olduğunu kim söyleyebilir? Kaldı ki esasen kendimize şu soruyu sormamız gerekir: Nasıl bir dünyada yaşamak istiyoruz? Mavi urbalar giymiş Tuareglere ait bir deve kervanının uçsuz bucaksız beyaz kumlar üzerinde aheste aheste ilerleyişini çoğu Kanadalı hiç görmeyecektir. Keza insanların çoğu da ömürlerinde tek bir Monet resmi görmeyecek, tek bir Mozart senfonisi dinlemeyecektir. Peki bu husus, söz konusu sanatçılar, kültürler ve onların

biricik gerçeklik yorumları mevcut olmadığı takdirde dünyanın pek de bir şey kaybetmeyeceği anlamına mı gelir?

İsterseniz bu soruya biyoloji alanından bir metaforla cevap vereyim. Tek bir canlı türünün neslinin tükenmesi niçin önemlidir? Farz edelim ki bir uçağa bindiğiniz sırada bir teknisyenin uçağın kanatlarındaki perçinleri söktüğünü gördünüz. Malum soruyu sordunuz, teknisyen de size, "Dert etmeyin. Sökülen her bir perçin bizi masraftan kurtarıyor. Hem bundan dolayı şu ana kadar hiçbir sıkıntı yaşamadık," dedi. Gelgelelim tek bir perçinin sökülmesi pek önemli olmayabilir, ama en sonunda kanatlar kopup gidecektir. Aynı şey kültür için de geçerlidir. Şayet keşişler koşuyu bırakırsa, ya da Mentawailerin çocuklarının güzellik anlayışı sıradanlaşıp bayağılaşırsa, yahut Naxi şamanları taşların üzerine artık yazı yazmayıp, dünyanın yaşayan son hiyeroglif yazı sistemi olan Dongba'yı kullanmaktan vazgeçerse dünya yerle bir mi olacaktır? Hayır. Ne ki biz burada tek bir hayat tarzının ya da kültürel adaptasyonun yitiminden bahsetmiyoruz. İnsanlık tarihinde daha önce eşi benzeri görülmemiş, adeta çığ gibi bir yıkımdan bahsediyoruz. Halihazırda insanlığa ait farklı seslerin yarısı artık duyulmuyor.

Esas mesele değişim değildir. Batı'nın kibirli düşüncesine göre, Batı teknoloji konusunda şaşırtıcı gelişmeler kaydetmişken, dünyanın geri kalan halkları her nasılsa zihinsel açıdan olduğu yerde saymıştır. Bu düşüncenin hakikatle uzaktan yakından hiçbir alakası yoktur. İnsanlık tarihinde değişmeyen tek şey değişimdir. Dünyanın neresine giderseniz gidin, insan topluluklarının hep yeni yaşam olanaklarıyla haşır neşir olduğunu görürsünüz. Keza başlı başına teknoloji de kültürel bütünlüğe yönelik bir tehdit oluşturmaz. Nasıl Lakotalar ok ve yayı bırakıp tüfek kullanmaya başladı diye Siyu olmaktan çıkmıyorsa, Medicine Hat şehrinden bir çiftçi de at arabasını bırakıp otomobil kullanmaya başladı diye Kanadalı olmaktan çıkmaz. Değişim de teknoloji de kültürel bütünlüğü tehdit eden şeyler değildir. Esas tehdit iktidardır, vahşi tahakkümdür. Batı'daki yaygın düşünceye göre, söz konusu yerli halklar, yani Batı'yla pek de ilgisi olmayan "ötekiler", her ne kadar olağandışı

ve renkli olursa olsun, adeta doğa yasaları gereği, modernleşmek ve Batılılar gibi olmak konusunda sanki başarılı olamamışlar gibi, öyle ya da böyle yok olup gitmeye mahkumdur. Düpedüz yanlış bir düşüncedir bu. Her halükarda, bu toplulukların varlığı belirli mütehakkim dış güçler tarafından tehdit edilmektedir. Aslında iyimser bir tespittir bu, zira insanların kültürel yıkımın failleri olabildiği gibi, kültürlerin hayatta kalmasına yardımcı olabileceğine de işaret eder.

Bu iktidar ve kültür çatışmasını daha iyi anlamak için, isterseniz, Amerika kıtasının tarihine bir göz atıp İlk Milletler'den biri olan Kiowaların yaşadıklarına bir bakalım. En başta, Missouri Nehri'nin doğduğu topraklarda yaşayan avcı-toplayıcı bir halk olan Kiowalar, Amerikan Devrimi'nden bir yüzyıl kadar önce dağlardan inip Dakota ovalarına gelmişlerdi. Orada Karga'yla karşılaşıp, ondan Büyük Düzlükler'in dini ve kültürünü, Güneş tanrısını, bufalo yollarını, atların gücünü ve faydasını öğrenmişlerdi. Ardından kuzeye yönelip Black Hill'e varmışlar ve orada Lakotalarla savaştıktan sonra, Cheyenne ve Arapaholarla karşılaşınca güneye yönelip Arkansas Nehri'nin doğduğu topraklardan geçtiler. Orada Komançilerle savaştıktan sonra ittifak kurdular; böylece bu iki millet güney ovalarının ve kıtayı adeta gölgeler gibi dolaşan bufalo sürülerinin kontrolünü eline geçirdi.

Yazın en sıcak günlerinde, kavak ağaçlarının üzerinde tüyler belirdiği zaman, insanlar yılda bir kez ruhani yenilenme vaktinde Güneş Dansı için toplanıyordu. Kocaman dairesel çadırlar kurulur ve kamp alanı topyekun doğan güneşe karşı konumlanırdı. En önemlisi şifa çadırıydı, zira çadırın içinde batı tarafına dikilmiş bir çubuk üzerinde *Tai-me*, yani kutsal güneş imgesi asılı dururdu. Sade bir puttu bu: Yeşil taştan yapılmış yüzü, beyaz kuştüyünden cüppesi, kakım derisinden başlığı ve başının üzerinde kocaman tek bir kuştüyüyle küçücük bir insan figürü. Boynunda mavi boncuklar diziliydi; yüzüne, boynuna ve sırtına güneş ve ay sembolleri çizilmişti. Kiowalara göre, Tai-me başlı başına hayatın kaynağıydı. Hami denen bir vârisin koruduğu ham deriden bir kutuda

saklanan Tai-me, Güneş Dansı'nın yapıldığı dört gün dışında asla gün ışığına çıkarılmıyordu. Güneş Dansı sırasındaysa Tai-me'nin kudreti orada bulunan herkese ve her şeye geçiyordu: Çocuklara ve savaşçı dansçılara; güneşin hayvan temsilcisi olarak putun dibinde duran bufalo kafatasına; putun huzuruna çıkarılan On Şifa Bohçası'na; dört gün dört gece kalkanlarını gökte güneşin yolunu takip ederek yavaş yavaş döndüren erkeklere; halkının gözleri açılsın diye kendi gözlerini feda ederek her gün güneşe bakan genç dansçıya geçiyordu.

1871 gibi nispeten yakın bir tarihte, Amerika'daki bufaloların sayısı insanlardan katbekat fazlaydı. 1871'de sarp bir kayalığın üzerine çıkıp baktınız mı her yönde 50 kilometre boyunca bufalo sürüleri görürdünüz. Sürüler öyle büyüktü ki geçip gitmeleri günler alırdı. Vaktiyle Wyatt Earp'ün anlattıklarına bakılırsa, Rhode Island eyaleti büyüklüğündeki bir otlakta bir milyonu aşkın bufalodan oluşan bir sürü dolaşıyordu. Böyle bir manzaraya tanık olunmasından dokuz yıl sonra, Büyük Düzlükler'de tek bir bufalo bile kalmamıştı. ABD hükümetinin politikası açıktı: bufaloları yeryüzünden silmek ve Büyük Düzlükler'de yaşayan yerlileri ortadan kaldırmak. Günümüzde muhafazakarların büyük saygı duyduğu Theodore Roosevelt milli hissiyatı şöyle dile getirmişti: "Yerleşimcilerle önderler kendi adına haklıdır; bu büyük kıta bir grup sefil barbarın av sahası olarak kalamaz."

On yıldan kısa bir zaman zarfında, sistemli kıyımlar sonucu, bufalo nadir görülen tuhaf bir hayvana dönüşmüş ve yerlilerin direnişi kırılmıştı. Bu kıyımı komuta eden General Philip Sheridan, bir yüzünde bufalo ölüsü, öbür yüzünde ölü bir yerli olan bir madalya çıkarılması için ABD meclisine önerge sunmuştu. 20 Temmuz 1890'da Güneş Dansı yasaklanmış, Kiowalar ve Büyük Düzlükler'de yaşayan diğer kültürlerin temel ibadetlerini gerçekleştirmeleri engellenmiş, hapse atılmakla tehdit edilmişlerdi. 1892 ilkbaharında başlayan bir kızamık ve grip salgını da ölümcül darbeyi indirmişti.

ABD sınırları dahilinde olup bitenler dünyanın diğer yerlerin-

de de tekrarlanır. 1879'da Arjantin'de General Roca, Çölün Fethi diye bir askeri sefer düzenler. Bu seferin aleni amacı Pampa yerlilerini ortadan kaldırmak ve topraklarıyla büyükbaş hayvanlarına el koymaktır. Tazmanya'ya sömürgecilerin ayak basmasından yetmiş beş yıl sonra, burada yaşayan halklar ortadan kaldırılmıştır. Hıristiyan misyoner papaz John West katliamı haklı göstererek, "feci bir kabus" diye nitelediği saldırgan halkın elinden toprakların alınmasının şart olduğunu söyler. 1850'de Fransız Polinezya'sının sömürge yönetimi, aldığı kararlar doğrultusunda, adalar arası ticaret ve seyahat, ritüel şölenler ve ibadetler, vücuda yapılan dövmeler, ahşap oymalar, dans, hatta şarkı söylemek gibi Polinezya kültürünü ifade eden her şeyi resmen yasaklar. 1884'te İngiliz sömürge mercileri kuzeybatı Pasifik'in kuzeybatı kıyılarında potlaçı yasaklar. Bir yıl sonra Avrupalı delegeler Afrika kıtasını bölüşmek amacıyla Berlin Kongresi'nde toplandığında, "yerlileri eğitmeye ve uygarlığın faydalarını anlamaları ve takdir etmelerini sağlamaya yönelik" her tür girişime destek vereceklerini resmen bildirirler. Bir sonraki konferansın sonucunda ortaya çıkan 1892 tarihli Brüksel yasası, dünyanın dört bir yanındaki sömürgeci güçlere "barbar âdetlerin ortadan kaldırılması" yolunda çağrı yapar.

Aynı yıl Amazon'un kuzeybatısında, Putumayo Nehri boyunca yaşayan 40.000 Bora ve Huitoto, İngiliz-Peru Kauçuk Şirketi'ne mensup tüccar ve yöneticiler tarafından katledilir. Kongo Bağımsız Devleti'nde Kral Leopold'a bağlı özel birlikler, adeta ormanın beyaz kanı olan kauçuk sütü peşinde koşarken yaklaşık 8 milyon Afrikalıyı öldürür. 1919'da Avrupa'nın genç kuşaklarını ölüme yollayan, itidal ve şeref gibi kavramları ezip geçen dünya ölçeğindeki Birinci Dünya Savaşı daha yeni bitmişken, galip devletler Paris'te toplanır ve Milletler Cemiyeti Antlaşması'nın 22. maddesi gereği, "modern dünyanın zorlu şartlarına" dayanmaktan aciz olan yerli halkları "uygarlığın kutsal emaneti" vasfıyla himaye altına alır. Sonu savaşa varan yüz yıl içinde, yerli halklar neredeyse dünyanın yarısını ele geçirmiş sömürgeci güçlere biat etmeye zorlanır. Bu süre zarfında milyonlarca insan ölür; üstelik yaklaşık bir

nesil sonra, kendi kendini yıkacak sancılarla kıvranan uygarlığın kurbanları iki kez daha dünyayı uçurumun kenarına getirecektir.

Eduardo Galeano'nun "rüzgarlı yüzyıl" diye tabir ettiği bu zapt etme geleneği, söz konusu makus olayların çok eskiden değil, kendi anneanne ve dedelerimizin yaşam süresi içinde meydana geldiğini hatırlatır bize. Üstelik bunlar bugün de devam etmektedir. Bir halkın fiziksel olarak ortadan kaldırılması anlamına gelen genosit dünya genelinde mahkum edilen bir olgudur. Bir halkın hayat tarzının yok edilmesi anlamına gelen *etnosit* ise dünyanın pek çok yerinde isabetli bir ilerleme politikası olarak kabul görüp onaylanır. Modernite, insanların haklarını elinden almaya yönelik gerekçeler sağlar. Bunun ardındaki esas saikse, yerli halkların yüzyıllardır yaşadıkları topraklardan endüstriyel ölçekte doğal kaynakların çıkarılıp kullanılmasıdır; ne ki söz konusu halkların mevcudiyeti bir engel olarak görülmektedir.

BORNEO'DAKİ BARAM NEHRİ'NİN ağzı toprak rengidir. Kuzeye doğru Sarawak toprakları son bulup Güney Çin Denizi başlar; ufukta seçilen boş Japon şilepleri, güçlü akıntıları bekler ve Borneo ormanlarından kesilip akıntıya kapılmış kütüklerle depolarını doldurma fırsatı kollar. Nehir yerleşimleri hem fırsat hem de çaresizlik barındırır: kirli cepheleri metal plaka, muşamba ve kullanılmış karton gibi şeylerle kaplanmış çamur içindeki kereste şantiyeleri, dip dibe sıralanmış kulübeler. Nehir kıyısında çocuklar çöp bidonlarını boşaltır, ama bu çöpler geçip giden kereste mavnalarının etkisiyle tekrar sahile vurur. Nehir kilometrelerce atık ve balçıkla kaplıdır ve kıyıları boyunca otuzarlı istiflenmiş binlerce kereste durur; bunların bir kısmı gemilere yüklenecek, bir kısmıysa tropiğin sıcağında yavaş yavaş çürüyüp gidecektir.

Nehrin 150 kilometre kadar yukarısında bambaşka bir dünya vardır. Ormanlardan ve yalçın dağlardan oluşan, billur gibi nehirlerin aktığı bu büyülü ve girift manzara, dünyanın en geniş mağara ve yeraltı geçidi ağını da barındırır. Bu bölge Penanların, yani Güneydoğu Asya'nın son göçebe halkı olduğu söylenen avcı-toplayıcı

bir kültürün anayurdudur. Gerek mitlerinde gerek gündelik hayatlarında ormanın lütfunu kutsarlar; üstelik öyle bir ormandır ki bu, biyolojik zenginliği ve çeşitliliği bakımından Amazon'un en verimli bölgelerini bile geride bırakır. Borneo ormanlarının sadece tek bir kilometrekaresine tekabül eden, sözgelimi Vancouver'daki Stanley Parkı'nın kırkta biri kadar bir arazi parçasında, Kuzey Amerika'nın tamamında mevcut olan ağaç türleri kadar tür bulunur.

Göçebe sözcüğü biraz yanıltıcıdır, zira devamlı bir yerden bir yere gidildiğini ve bunun sonucunda da mekana bağlılık duygusunun eksikliğini ima eder. Aslında Penanların ormandaki hareketi döngüsel olup kaynaklara bağlıdır, bu yüzden de tek bir insan ömrü zarfında aynı bölgede defalarca ikamet edildiği vakidir. Nitekim Penanlara göre orman bir dizi mıntıkadan oluşur; kimi açılardan yabani olan ve birtakım tehlikeler barındıran orman, nesiller boyu insanların yaşayışı ve faaliyetleri sonucu esasen yabani olmaktan çıkmıştır. Ormanın her karış toprağı bir hikaye barındırır. Bir patikadaki her uğrağın, her kaya parçası ve mağaranın, toprakları boyunca akan 2000'i aşkın derenin tek tek ismi vardır. Penan halkında bir tür himaye duygusu hâkimdir; insanların tabiatı nasıl kullanacağını ve kaynakları nasıl paylaşacağını belirleyen kurallar mevcuttur. Bireysel kaynaklar, hint irmiği öbekleri, meyve ağaçları, zehirli ağaçlar, balık avlama sahaları, şifalı bitkiler tek tek akraba gruplarıyla ilişkilendirilir ve herkesçe tanınan bu ailevi haklar nesilden nesle geçer. "Bize hayat veren ormandır," der Penanlar kısaca.

1989'da Penanları ilk kez ziyaret ettiğimde beni en çok etkileyen şey, doğuştan gelmeyen, daha ziyade seçtikleri hayat tarzından kaynaklanan bir hususiyetleri, insani bir özleri olmasıydı. Zaman algıları pek yoktu; sadece tabiatın ritimleri, bitkilerin meyve verme dönemleri, güneşle ayın doğup batışı, hava kararmadan iki saat önce arıların ortaya çıkışı, her akşam saat tam altıda siyah ağustos böceklerinin cır cır ötüşü gibi şeyler vardı Penanlar için. Dinlenmeye yönelik boş zamanın karşıtı olarak maaşlı iş, zoraki

çalışma gibi kavramlar yoktu. Onlar için sadece yaşamak ve gündelik faaliyetler söz konusuydu. Çocukların eğitimi okullarda değil, çoğu zaman anne babalarının yanında tecrübe yoluyla gerçekleşiyordu. Aileler ve bireyler genelde geniş bir alana yayıldığından, kimseye muhtaç olmamak esastı, bu yüzden herkes icap ettiğinde her işi yapıyordu. Neticede hiyerarşi diye bir şeyden söz etmek zordu.

Peki hiçbir uzmanın bulunmadığı, herkesin her şeyi ormanda kolaylıkla bulunabilen hammaddelerden yapabildiği, her şeyin bilfiil sırtta taşındığı ve maddi birikim yapmaya yönelik hiçbir teşvikin mevcut olmadığı bir toplumda zenginliği nasıl ölçersiniz? Penanlar zenginliği insanlar arasındaki güçlü sosyal ilişkilerin göstergesi olarak kabul ederler, zira bu ilişkiler zayıflayacak olursa, her şey zeval bulacaktır. Şayet bir çatışma hizipleşmeye ve ailelerin uzun süre kendi başının çaresine bakmasına yol açacak olursa, kifayetli avcıların eksikliği yüzünden bütün topluluklar açlık çekecektir. Dolayısıyla çoğu avcı-toplayıcı toplumda olduğu gibi, Penanlarda da birini doğrudan tenkit etmek hoş karşılanmayan bir davranıştır. Topluluğun birlik ve beraberliği her zaman önceliklidir. Çatışma ve öfke çok nadir görülür. Genelde medeni ve samimi davranışlar hâkimdir.

Penan dilinde "teşekkür ederim"e karşılık gelen bir tabir yoktur, zira paylaşmak zaten bir yükümlülüktür. Bir dahaki sefere ocağa kimin yiyecek getireceğini kimse bilemez. Bir keresinde ihtiyar bir kadına sigara vermiştim. Kadın sigarayı parçalayıp içindeki tütün dallarını tek tek ayırmış ve yerleşimdeki her haneye eşit olarak dağıtmıştı. Sigarayı ziyan etmişti etmesine, ama paylaşma vazifesini layıkıyla yerine getirmişti. İlk ziyaretimden bir süre sonra, bir grup Penan ormanlarının korunmasına yönelik bir kampanya için Kanada'ya geldiğinde, onları en çok şaşırtan şey evsizler olmuştu. Vancouver gibi müreffeh bir yerde böyle bir şeyin nasıl olabildiğine akıl sır erdirememişlerdi. Bir Kanadalı ya da Amerikalı çocukluğundan itibaren, evsizliğin üzücü ama hayatın kaçınılmaz bir gerçeği olduğuna inanır. Penanlarsa fakir bir insanın herkesi utandır-

ması gerektiği şiarıyla yaşar. Gerçekten de Penan kültüründeki en büyük kabahat *sihun*'dur, ki bu kavram da esasen paylaşma aczini ifade eder.

Penanlarda yazı diye bir şey yoktu; herhangi bir andaki toplam söz dağarcığı her zaman en iyi hikaye anlatıcısına aitti. Tabii bu da birtakım sonuçlar doğuruyordu. İnsanlık tarihinde kesinlikle olağanüstü bir buluş olan yazı, doğası gereği, kısa yoldan ifade etmeye yönelik bir araç olduğundan, hafızanın körelmesine yol açar, hatta bunu teşvik eder. Sözlü gelenekler ise hem hafızayı güçlendirir, hem de tabiatla adeta bir ölçüde esrarengiz bir diyalog kurulmasını sağlar. Nasıl roman okurken kahramanların sesini duyabiliyorsak, Penanlar da ormandaki hayvanların sesini duyar. Ormandaki her ses, ruhani bir dilin öğeleridir. Ağaçlar, çıplak gerdanlı *krankaputt* tatlı nağmelerini duyduğunda çiçek açar. Belli bir yönden gelen kuş sesleri hayra alametken, aynı sesler başka bir yönden geliyorsa uğursuzluk alametidir. Koca bir avcı kafilesi, kırmızı gagalı bir yalıçapkınının sesini, ya da bir yarasa şahininin çığlığını duyunca yerleşime döner. *Arachnothera* gibi diğer kuş cinsleri Penanları avlanmaya çağırır. Beyaz başlı bir şahin görmeden, ibikli yağmurkuşunun ötüşünü ve munçak geyiğinin havlamaya benzer sesini duymadan asla uzun yolculuğa çıkmazlar.

Bu fevkalade diyalog Penanların yaşamını öyle biçimlendirir ki dışarından bakan herkes bunu idrak edemeyebilir. Ama bu hususu idrak etmiş biri vardı: Bruno Manser. İsviçreli bir aktivist olan Bruno, Penanlarla beraber altı yıl yaşadı, sonradan tekrar onların yanına döndü ve esrarengiz bir şekilde hayatını kaybetti. "Her sabah şafak sökerken," diye yazar Bruno, "ta uzaklardan maymunların attığı çığlıklar, ormanın serinliği ile güneşin ağaçların tepesine vurmasıyla oluşan sıcak hava arasındaki termal sınırdan uçup gelir adeta. Penanlar maymunların gözlerini asla yemezler. Sınırda kaybolmaktan korkarlar. Penanların iç dünyasında sınır yok. Rüyaları gerçeklikten ayırmıyorlar. Şayet biri rüyasında, konakladıkları yere büyük bir ağaç dalının düştüğünü görürse, şafak sökerken orayı terk ederler."

Ne yazık ki Bruno 2000 yılında esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolduğunda, ormanın sesleri artık makine sesleri olup çıkmıştı. 1980'ler boyunca, Amazon yağmur ormanlarının kötü kaderi dünya gündemine oturmuşken, Brezilya dünyadaki tropikal kereste ihracatında ancak yüzde 3'lük bir paya sahipti. Malezya ise söz konusu ihracatta yüzde 60'lık bir paya sahipti ve bu kerestelerin çoğunu da Sarawak ile Penanların yaşadığı topraklardan elde ediyordu. Borneo'nun kuzey kıyılarında ticari amaçla ağaç kesimi küçük bir ölçekte de olsa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başladı. 1971'de Sarawak yıllık 4,2 milyon metreküp ağaç ihraç ediyor ve bunun da büyük kısmını iç bölgelerdeki dağlık ormanlardan sağlıyordu. 1990'da ağaç kesimi yıllık 18,8 milyon metreküpe kadar yükselmişti. 1993'te Penanları ikinci ziyaretimde, sırf Baram Nehri'nin denize döküldüğü yerde faaliyet gösteren otuz tane kereste şirketi vardı. Üstelik bunların bazısı 120 kadar buldozer çalıştırıyor ve tarih boyunca Penanlara ve yakın komşularına ait olan milyonlarca hektarlık orman arazisi üzerinde faaliyet gösteriyordu. Penan topraklarının yüzde 70'i hükümet tarafından resmen kesilmek üzere tahsis edilmişti. Geri kalan kısım da yasadışı ağaç kesiminin tehdidi altındaydı.

Bir nesillik süre zarfında Penan dünyası altüst oluvermişti. Ormanda doğup büyümüş kadınlar kereste şantiyelerinde hizmetçi ya da fahişe olarak çalışıyordu. Ayrıca nehri atık ve balçıkla dolduran bu şantiyeler balık avlamayı da imkansız hâle getirmişti. Hükümet eliyle kurulan yerleşimlerdeki çocuklar, evvelce uygarlığa özgü hastalıklara hiç yakalanmamışken, artık kızamık ve gripten muzdaripti. Penanlar direnmeye çalışmış ve şantiye yollarına kamıştan barikatlar kurmuştu. Buldozerlere karşı kamışla direnmek cesurca ama Don Kişot'unki gibi bir mücadeleydi; nihayetinde de Malezya devletinin gücüyle kesinlikle boy ölçüşemezdi.

Hükümetin tavrı netti. "Bizim politikamız," diyordu Başbakan Mahathir bin Muhammed, "ormanda yaşayan bütün toplulukları nihayetinde toplumun geneline dahil etmektir. Açlıkla ve hastalıkla kıvranan bu çaresiz insanlara romantik bir gözle bakılmamalı-

dır." O zamanlar Sarawak'ın iskan ve halk sağlığı bakanı olan James Wong da şöyle diyordu: "O insanların etrafta hayvanlar gibi koşuşturmalarını istemiyoruz. Penanların Malezya toplumuna dahil olma hakkını kimse ellerinden alamaz."

Hükümetin tavrı özünde işte böyleydi. Göçebe halklar devletin gözünde utanç kaynağıydı. Penanları geri kalmışlıktan kurtarmak için hükümetin bu insanları özlerinden koparması gerekiyordu. Penanlar gibi yerli halkların gelişmenin önünde birer engel olduğu söyleniyor, bu da onları zapt etmek ve hayat tarzlarını ortadan kaldırmak için gerekçe olarak kullanılıyordu. Akabinde de böyle halkların yok olup gitmesinin kaçınılmaz olduğu belirtiliyordu, zira bu tür toplulukların yirmi birinci yüzyılda hayatta kalmaları beklenemezdi.

"Modern dünyaya özgü gelişmelerden o insanları mahrum etmeye kimin hakkı var?" diye öfkeyle sormuştu Malezya doğal kaynaklar bakanı Lim Keng Yaik. "Bırakalım da nasıl yaşayacaklarını kendileri seçsinler. New York'taki Waldorf Astoria otelinde iki sene bir kalsınlar hele; Cadillac'ın, klimanın konforunu görsünler, her gün nefis bifteklerden yesinler. Sonra geri geldiklerinde o zaman sorun bakalım, New Yorklular gibi mi yaşamak istiyorlar, yoksa tropikal yağmur ormanlarındaki Penanlar gibi mi?"

Aslında 1992'de bir Penan delegasyonu New York'a geldi, gerçi hatırladığım kadarıyla, Waldorf'ta kalmadı. 10 Aralık'ta Anderson Mutang Urud, BM genel meclisinde şunları söyledi: "Hükümet bize medeniyet getirdiğini söylüyor. Oysa biz tozlu şantiye yolları ve geçici yerleşim yerlerinden başka bir medeniyet görmedik ortada. Bizim için ilerleme denen şey açlıktan, bağımlılıktan, çaresizlikten, kültürümüzün yol oluşundan ve halkımızın maneviyatını yitirmesinden başka bir şey değil. Hükümet halkımız için istihdam yarattığı söylüyor. İyi de bizim işe ihtiyacımız var mı ki? Benim babam ve dedem hükümetten iş istemeye hiç ihtiyaç duymadı. Hiçbir zaman işsiz değillerdi ki. Hayatlarını topraktan ve ormandan kazandılar. Mazbut bir hayat sürdüler. Ne açlık çektik, ne kimseye muhtaç olduk. Bu kerestecilik işi ormanla beraber yok

olup gidecek. On yıl sonra ortada iş falan kalmayacak ve bizi binlerce yıldır beslemiş olan orman da yok olup gidecek."

1960 gibi yakın bir tarihte, yani ben yedi yaşındayken, Penanların büyük kısmı göçebe bir hayat sürüyordu. 1998'de Penanları üçüncü ziyaretimde taş çatlasa yüz aile hâlâ ormanda yaşıyordu. Bütün akademik hayatını Penan dilini araştırmaya vakfeden Kanadalı dilbilimci Ian Mackenzie'den daha bir yıl önce bir mektup aldım. Ian kalan son ailelerin de yerleşik hayata geçtiğini söylüyordu. Neticede dünyadaki en sıradışı kültürlerden birinin varlık koşulları ortadan kaldırılmıştı. Penanların yaşadığı kadim topraklarda, hint irmiği ve kamışı, palmiyeler, tropik sarmaşıklar ve meyve ağaçları orman zemininde ezilmiş hâlde duruyor artık. Boynuzgaga kuşları sülünlerle beraber uçup gitmiş. Ağaçlar hâlâ bir bir kesilirken, yüzyıllardır rahat rahat yaşanan, maneviyatı güçlü ve özünde adalete dayalı emsalsiz bir hayat tarzı bir insan ömrü zarfında yok olup gitti.

KAMBOÇYA'DA BULUNAN Angkor Wat adlı Khmer tapınağını ilk kez ziyaret ettiğimde ihtiyar bir Budist rahibeyle tanışmıştım. Pol Pot ve ölüm tarlaları döneminde elleri ve ayakları kesilmişti. İşlediği suç iman etmesiydi ve bunun karşılığında, ruhani inancın her türlüsünü, etnik köken ve kültür gibi kavramları topyekun yadsıyan bir rejim ve ideoloji tarafından vahşice cezalandırılmıştı. İnsan topluluklarına ve bilincine dair sınırsız farklılıkları patronla işçi, kapitalistle proletarya gibi basit karşıtlıklara indirgeyen ve Birleşik Krallık Milli Kütüphanesi'nin okuma salonunda bir Alman filozof tarafından formüle edilmiş olan Marksizm, Descartes'ın ortaya attığı mekanik dünya görüşünün bir bakıma nihai zaferiydi. Bu dünya görüşüne göre, toplum herkesi ihya etmek için idare edilmesi gereken bir makineydi. Bir Numaralı Ağabey olan Pol Pot'un aklından tam da bunlar geçmişti. İnsanlara yardım ettiğini, tarihi ilerlemeler kaydettiğini zannederken 3 milyon insanın ölümüne sebep oldu. Dünyanın pek çok ulusunda, devrimci kadroların Marksizm denen bu Avrupa düşüncesini Sibirya'daki ren ge-

yiği çobanları Nenetler, Mali'nin sarp kayalıklarında atalarına ait yeraltı mahzenlerinde yaşayan Dogonlar, Cengiz Kağan'ın soyundan gelen Moğollar, Laoslular, Vietnamlılar, Bantlar, Bambaralar ve Fulaniler gibi farklı farklı halklara dayatma girişimine aslında gülüp geçebilirdik, ama ne yazık ki bu girişimin sonuçları insanlığın büyük kısmı için tam bir felaket olmuştur. "Dünyayı tek başına değiştireceğini sanan biri hem hatalı hem de tehlikelidir," diye yazmıştı bir keresinde Peter Matthiessen. Hiç şüphe yok ki Pol Pot, Stalin, Hitler ve Mao Zedong gibi isimler geçiyordu aklından.

Winston Churchill'in "kana bulanmış şiddet yüzyılı" dediği bir çağda Mao Zedong'un korkunç bir hususiyeti vardır ki o da kendi halkını öldürme konusunda en başarılı siyasi lider olmasıdır. Herkesin bildiği gibi, Mao genç Dalai Lama'nın kulağına dinin tamamen bir zehir olduğunu söylediğinde, Tibetli ruhani lider yakında olacakları pekala anlamıştı. Bütün üretimi kolektif hâle getirmeye ve böylece Çin'i dünyanın en büyük çelik üreticisi yapmaya yönelik olarak daha en baştan yanlış düşünülmüş bir kampanya olan Büyük Atılım'ın sonucunda 1959'da 40 milyon Çinli açlıktan ölmüştür. Aynı yıl Çin Halk Kurtuluş Ordusu, Tibet Budist geleneğini ortadan kaldırmak amacıyla Lhasa şehrine yürümüştür.

İdeolojik fanatizm, materyalist düşünce kontrolü ve komünist sınıf mücadelesi, 1966'da Mao'nun başlattığı Kültür Devrimi'yle bir dönüm noktasına ulaşır. Bu girişimin amacı, saf bir sosyalist kadro yaratmaktır, böylece zihinleri arındırılmış, hafızaları silinmiş herkes Mao'nun fikirlerinin kazınacağı birer şablon hâline gelecektir. Dört Eski'nin –eski fikirler, eski kültür, eski âdetler ve eski alışkanlıkların– ortadan kaldırılması sonucunda sahici ve adil bir toplum doğacaktır. "Eski"yi paramparça et, "yeni"yi yarat: Sosyalist cennetin doğuşundan önceki son mücadele olduğu ilan edilen söz konusu girişimin resmi sloganı budur.

Din ve ruhaniyet gibi kavramların, kültür ve aile gibi girift hususların, insanlarla doğa arasında ilişkiye dair görülerin, toprağın kokusunun, kayaların üzerine düşen yağmurun anlamının Mao'nun dönüştürme ve tahakküm denkleminde hiçbir yeri yok-

tu elbette. Milliyet, sadece ekonomik eşitsizliğin bir sonucu gibi görülüyordu. Maddi eşitsizlikler giderildi mi etkin farklılıklar da ortadan kalkacaktı. Tibet "eski"nin, Çin "yeni"nin simgesiydi elbette. Nitekim, Kültür Devrimi Tibet'teki kadim medeniyete her yönden saldırmayı ima ediyor, hatta istiyordu. Bir milyondan fazla Tibetli öldürüldü ve 6000 manastır, tapınak, *chörten* ve sunak peyderpey yıkıldı, havadan ve karadan ağır silahlar ve bombalarla imha edildi. Durup bir an düşünelim: Sözgelimi Kanada'nın başına böyle bir şey gelseydi, Kanada'dan katbekat güçlü bir devlet Kanada'yı istila edip insanların dini inançlarını hakir görerek bütün kiliseleri, sinagogları, tapınakları ve camileri yakıp yıksaydı, Kanadalılar neler hissederdi acaba? Şunu vurgulamak isterim ki sorunu yaratan Çin halkı değildi, zira Mao'nun elinden en çok çeken bizzat onlardı. Bütün bu felaketlerin ardında, başka bir şiddet boyutundan kaynaklanan bir düşünce, hem sömürgecilik mazisinin hem de kaotik bir kültürel karşılaşmanın kontrol edilemeyen beklenmedik sonuçlarının yarattığı bir baskı yatıyordu.

Birkaç yıl önce dostlarım Matthieu Ricard ve Sherab Barma'yla beraber Himalayaları ziyaret ettiğimde aklımdan tam da bunlar geçiyordu. Seçkin bir yazar ve fotoğrafçı olan Matthieu, Paris'teki Pastör Enstitüsü'nde moleküler biyoloji alanında yüksek ihtisas yaptı, ama kırk küsur yıl önce akademik kariyeri bırakarak Tibet'te keşiş hayatı yaşamaya başladı. On yıldan fazla bir süre, Nyingma geleneğinden saygıdeğer bir ruhani lama olan Khyentse Rinpoche'un müridi ve hususi yardımcısıydı. Şimdilerde Katmandu'daki Shechen Manastırı'nda ikamet ediyor ve Yüce Dalai Lama'nın nedimi ve çevirmeni olarak hayatını sürdürüyor. Geleneksel bir Tibet doktoru olan Sherab ise yedi yıllık eğitimi sırasında on iki ay bir mağarada inzivaya çekilmiş, hâlâ da her yıl o mağaraya dönüp bir ay boyunca tefekküre dalıyor. Üçümüz Chiwong'da buluştuk: Nepal'deki Himalaya yamaçlarında bir kuş yuvası gibi duran harikulade bir manastır bu. Oradan yola çıkıp Thubten Choling mabedine gittik. Bu mabette, kadın erkek 800 kadar keşiş yaşıyor; bütün ömürlerini kişisel dönüşüme ve Matthieu'nun "Tibet

Budizmi denen zihin bilimi" diye tabir ettiği şeye adamışlar. Bu tabir bana çok ilginç geldi, zira Matthieu hayatının bir döneminde bilimsel araştırmalar yapmış ve Nobel ödüllü François Jacob'un laboratuvarında çalışmış.

Bir sabah şunları söylemişti Matthieu: "Bilim denen şey, hakikate dair ampirik bir arayış değil midir? Budizm denen şey de zihnin doğasına dair 2500 yıllık doğrudan bir gözlem değil midir? Vaktiyle bir lama, Batı biliminin ve teknik yeterliğin küçük ihtiyaçlara yönelik büyük bir katkı olduğunu söylemişti bana. Saçlarımızı ya da dişlerimizi kaybetmeden yüz yaşına kadar yaşayalım diye ömrümüzü harcıyoruz. Budist ise ömrünü varoluşun doğasını anlayabilmek için harcar. Avrupa'daki ilan panolarını iç çamaşırlı gençler süsler. Tibet'teki panolarsa *mani* duvarlarıdır, yani taşa nakşedilmiş mantralardır, bütün canlı varlıkların selameti için yazılmış dualardır."

Matthieu'nun açıkladığı üzere, Budizm yolunun özü Dört Yüce Hakikat'te ifade bulur. Hayat topyekun ızdırap çekmek demektir. Buda'nın bununla kastettiği şey, hayatın olumsuzluklardan meydana geldiği değil, sadece kötü şeylerin vaki olduğudur. Kötülük olağandışı bir şey değil mevcudiyetin bir parçasıdır, insan eylemleri, yani karmanın bir sonucudur. Izdırabın sebebi cehalettir. Buda cehalet derken ahmaklığı kastetmez. İnsanların kendi bekalarına ve merkeziyetlerine körü körüne inanarak yanılsamaya kapılmalarını, akış hâlindeki evrensel varoluştan ayrılıp kendilerini tecrit etmelerini kasteder. Yüce Hakikatler'in üçüncüsü, cehaletin üstesinden gelinebileceğini ortaya koyar. Dördüncüsü ve en önemlisiyse bir tefekkür uygulamasını tarif eder; bu uygulama ifa edildiği takdirde, bütün ızdıraplar son bulacak ve insanın kalbi dönüşerek gerçek özgürlüğe kavuşacaktır. Esas amaç, dünyadan kaçmak değil dünyanın mahkumu olmaktan kurtulmaktır. Tefekkürün amacı benliğin bertaraf edilmesi değil, cehaletin ortadan kaldırılması ve gerçek Buda doğasının açığa çıkarılmasıdır. Bu doğa, gizli bir cevher gibi her insanın içinde parlar ve açığa çıkarılmayı bekler. Kısacası Buda'nın bildirdikleri, aydınlanmaya giden bir yol

haritasıdır.

Yaklaşık bir ay boyunca Matthieu ve Sherab ile beraber olağanüstü bir hac yolculuğu yaptık ve nihayet Everest'in yamacına ulaştık. Amacımız dağa tırmanmak değil, Tsetsam Ani adında mütevazı bir Budist rahibenin evini ziyaret etmekti. Sherab'ın anlattıklarına bakılırsa, Ani gençken çok güzel bir kadınmış, ama kendini dharmaya adayıp evlilikten yüz çevirmiş. Buna rağmen zengin bir tüccar nüfuzunu kullanıp Ani'nin ailesinden kızı isteyince, Ani sarp bir kayalıktaki umumi tuvalete gizlenip oradan Himalayalar'ı yayan katederek Tibet'e varmış ve keşiş olmuş. Ardından Nepal'de Khumbu Vadisi'nde bulunan evine dönünce, ömür boyu inzivaya çekilmiş. Kırk beş yıl boyunca küçücük bir odadan dışarı hiç çıkmamış. Ama insanlarla irtibatı tamamen koparmamış. Her gün kendisine yiyecek getirilmiş. Artık yaşlandığı için de hekim Sherab ara sıra gelip onu muayene ediyormuş. Neticede bütün ömrünü tefekküre ve yalnızlığa adamış. En büyük kahraman, gerçek bir Bodhisattva, hikmet sahibi bir cengaver, müdrik bir insan olan Ani bizzat aydınlanmaya ulaşmış olsa da, bütün canlı varlıkların kurtuluşa ermelerini sağlamak için ızdırap ve cehalet dolu *samsara* âleminde kalmış.

Ufacık odasının panjurlu penceresine yaklaşırken, karşımda meczup bir kadın bulacağımı düşünüyordum içten içe. Ama gelin görün ki ahşap kapı açılınca, mutluluk ve neşeyle dolu, pırıl pırıl bakan gözler çıktı karşıma. Kırlaşmış kısacık saçları vardı. Sıska ama güçlü görünüyordu. Ancak bana geleneksel usulle selam vermek için ellerini bir araya getirdiğinde aslında ne kadar yaşlı olduğunu fark ettim. Bize tatlı bir şeyler ikram ettikten sonra, münzevi manastır yaşamının girift ve gayet lüzumsuz görünen birtakım işlerini halletmesi için Matthieu'ye görevler verdi. Bütün ibadeti *Om Mani Padme Hum* şeklindeki tek bir mantradan ibaretti. Bu altı hece, *samsara* tamamen boşalıp, Buda'nın özü sayesinde kusursuz bir saflığa ulaşılıncaya kadar geçilmesi gereken altı âlemi temsil eder. Kırk beş yıl boyunca, uyanık olduğu her an bu duayı zikreden Ani çevresine şefkat ve iyilik yaymaya kendini adamış.

Aldığı her nefesle şu amacına biraz daha yaklaşmış: sabit bir yere değil bir ruhsal duruma, bir hedefe değil kurtuluş ve özgürleşme yoluna ulaşmak.

Tsetsam Ani'nin yanında herhalde bir saate yakın kaldıktan sonra onu inzivasıyla baş başa bıraktık. Köyden çıkarken, Everest'in eteklerindeki kampa doğru yol alan birkaç dağcıya rastladık. Çoğumuz bu narin kadının yaptığını akıl almaz bir şey olarak görebilir, hatta bazıları boşa harcanmış bir hayat olduğunu söyleyebilir. Gelgelelim havadaki oksijen azlığından dolayı insanın bilincini kaybedebileceği yükseklere insanların çıkmasını da çoğu Tibet keşişi akıl almaz bulacaktır. Sırf dağa tırmanacağım diye ölüm tehlikesi bulunan bir yere bile bile gitmek, kişisel dönüşüm fırsatını kaybedebilecek duruma düşmek, *samsara* âleminden kaçmak, o keşişlere göre, çok değerli bir yeniden doğma olanağının heba olacağı, ancak zırdelilerin yapabileceği bir iştir.

Budistler ömürlerini, çoğumuzun sanki yokmuş gibi yaşadığı bir an için, ölüm anı için hazırlanarak geçirirler. Pek çok işe koşuşturur, zamanla yarışır, başarıyı kazanç ya da itibar gibi maddi şeylerle ölçeriz. Budistlere göre, cehaletin kökeni budur. Hayattaki her şeyin zamanla yitip gittiğini, bütün zenginliklerin zamanla yok olduğunu hatırlatırlar bize. Her an değerlidir ve karşımızda iki seçenek vardır: ya atlıkarıncaya binmiş gibi yanılsama içinde dönüp durmak ya da bambaşka bir ruhani olanaklar âlemine adım atmak. Budistlerin sunduğu alternatif, dogma değil uzun, zorlu ama bir o kadar da cazibeli bir yoldur.

Budistler günah, yargılanma, iyi, kötü gibi şeylerden değil cehalet, ızdırap ve hepsinden de önemlisi merhametten bahsederler. Buda'ya sığınmak, körü körüne inanmak, hele hele dünyanın geri kalanının sizin gibi düşünmesi için yollara düşmek demek değildir. Budizm özünde bir bilgelik felsefesidir. Tefekküre dayalı birtakım uygulamalardan oluşan Budizm, 2500 yıllık ampirik gözlem ve çıkarımla biçimlenmiş ruhani bir yoldur ve riayet edildiği takdirde, insan kalbini dönüştürmeyi vaat eder. Nasıl yere düşen bir elma bize yerçekiminin varlığını kanıtlıyorsa, dharma aracılı-

ğıyla huzura ermek de Budizm denen zihin biliminin geçerliliğini gösteren, tecrübeye dayalı bir kanıttır. Bütün bunları tam olarak kavramak zor olabilir, ama Tibetliler için bunlar gerçektir. Çoğu Tibetli gerçekten aya gittiğimize inanmaz, ama gittik. Biz de onların yaşarken gerçekten aydınlandıklarına inanmayabiliriz, ama aydınlanıyorlar.

Elmas Sutra'da, Buda dünyanın rüzgardaki mum ışığı gibi havada yüzdüğünü, bir hayalet, bir rüya, şafakla birlikte kaybolup giden yıldızların ışığı olduğunu belirtir. Tibetliler geçmişlerini sorgularken ve geleceklerini belirlerken işte bu görüyü hedef alırlar. Hâl böyleyken, herkesin aklına ister istemez şu sorular takılıyor: Tibet topraklarının böyle bir zeval bulmasına nasıl göz yumduk? Tibet kültürünü yerle bir ettiği hâlde, insanlığa bu kadar hayrı dokunmuş bir millete ve halka zulmettiği hâlde, Çin'in gazabını bugüne dek niçin mazur gördük?

ÇİN'İN TİBET ÜZERİNDEKİ tahakkümü acımasız ve karmaşık bir boyut içermekle beraber, esasen bir iktidar ve hadsizlik öyküsü olup, hem iktisadi ve askeri yönden güçlü bir halkın bir diğeri üzerinde dayatmada bulunduğu, hem de böyle bir dayatmanın ima ettiği üzere bilgi ve kültür açısından üstünlük tasladığı anlamına gelir. Keza modern gelişim paradigması olan ilerleme kültünün ardındaki saik de bu temel dinamiktir. Kimi durumda söz konusu saik iyi niyetli olabilir elbette, ama şurası muhakkak ki Çin hükümeti Tibet'te uyguladığı politikaların doğruluğuna gönülden inanmaktadır, gelgelelim uluslararası kamuoyunun değişip gelişmesi yönünde karar verdiği halklar ve kültürler açısından bu durum korkunç sonuçlar doğurabilir.

Kenya'nın kuzeyindeki Kaisut Çölü'nde kuraklık feci bir anormallik değil iklimin olağan bir sonucudur. Bu kuraklığa dayanıp hayatta kalmak, Rendilleler, Samburular, Ariaallar, Boranlar ve Gabralar gibi göçebe kabileler için adaptasyon konusunda olmazsa olmaz bir husustur. Kabilenin hayatta kalmasını garanti altına almak amacıyla kalabalık deve ve büyükbaş hayvan sürüleri besle-

nir, böylece aşırı kuraklık olduğu takdirde en azından hayatta kalan bazı hayvanlar, ailelerin geçimlerini sağlayacağı temel malvarlığını teşkil eder. Bu sorumluluk ve yükümlülük topluluğun yapısını büyük ölçüde belirler; topluluğun kimliğini meydana getirir. Büyük sürüler beslemek için aile reisinin çok sayıda çocuk yapması gerekir, bu yüzden bu tür topluluklarda genelde çokeşlilik görülür. Ancak erkekler birkaç kadınla evlenince, evlilik çağındaki delikanlılarla baş etmek gibi bir mesele ortaya çıkar. Kabile erkanı bu meseleyi söz konusu delikanlıları bertaraf ederek çözer: Onları on yıllığına ücra yerlere gönderir ve sürüleri düşmanlardan koruma görevi verir. Topluluğun kamusal mekanından kopuşu daha cazip kılmak için bu iş adeta bir itibar halesiyle sarılır. Bir delikanlının hayatındaki en önemli olay, aylarca hazırlandığı toplu sünnet ayinidir; o andan sonra ayrıcalıklı savaşçı âlemindedir artık. Bu ayin her on dört yılda bir yapılır ve o ayini beraberce başarıyla tamamlayanlar ilelebet birbirlerine bağlanmış olur. Eğer delikanlılardan biri sünnet derisine dokuz yarık açılırken korkup geri çekilirse, mensubu olduğu kabilenin itibarına leke sürmüş olur. Ne var ki itibar çok önemli olduğundan, bu ayinde başarısız olanların sayısı azdır.

Fiziksel, sosyal ve ruhsal olarak dönüşüme uğrayan savaşçılar çöle giderek beraberce yaşamaya başlar ve her gece bir düvenin sütünü ve şah damarından elde ettikleri kanı, narin akasya ağaçlarının gölgesinden toplanan şifalı otlarla karıştırarak hazırladıkları yiyeceği yerler. Gelgelelim insanın cinsel içgüdüsü gibi bir mesele vardır ortada. Bu açmazı çözmek için, evli kadınlara yaklaşmamaları kaydıyla savaşçıların ara ara topluluğa dönmesine izin verilir. Bekar kızlarla yarenlik etmelerine ses çıkarılmaz. Evlilik öncesi cinsel ilişki serbesttir ve hoş görülür, ama kız yaşlı bir erkekle nişanlandığı anda söz konusu ilişki sona ermelidir. Ayrıca savaşçı, eski sevgilisinin düğününe katılması ve yerine geçen yaşlı adamın erkekliğiyle uluorta dalga geçmesi konusunda teşvik edilir, hatta bunu yapması beklenir. Kuraklık karşısında hayatta kalmak gibi tek bir uyum mekanizması kültürün tamamına yansır ve bu göçe-

be topluluklar için insan olmanın ne anlama geldiğini belirler.

1970'ler ve 1980'lerde bir dizi kuraklık felaketinin yanı sıra, Etiyopya ve Somali gibi komşu ülkelerdeki etnik çatışmaların yol açtığı büyük kıtlık yüzünden, uluslararası kamuoyunun dikkati Kaisut Çölü'ne ve Sahraaltı Afrika'daki diğer komşu bölgelere yönelmiştir. Gelişme yanlılarına göre, Sahel Kuşağı'nın[4] bozulması ve halkın yoksullaşması aşırı otlatma sonucu ortaya çıkmıştı, ki bu durum akademik camiada "ortak alanların trajedisi"[5] olarak bilinir. Buna göre, insanlar toprak sahibi olmadıkça kişisel çıkarlar kaçınılmaz olarak ortak çıkarların önüne geçecekti. Bunun da çözümü özelleştirme ve tamamen ABD'den ithal edilen bir arazi yönetim planının hayata geçirilmesiydi. 1976'da Birleşmiş Milletler milyon dolarlık bir girişim başlatarak, kabilelerin ellerindeki hayvanları satmak suretiyle sürülerini küçültmelerini ve böylece yerleşik hayata geçip paraya dayalı bir ekonomi benimsemelerini teşvik etti. 1920'lerden itibaren İngiliz sömürge güçlerinin kabileleri yerleşik hayata geçirme çabalarının bir benzeri olan bu dayatma reçete şu bariz gerçeği göz ardı ediyordu: Yüz yıllar boyunca bu göçebe toplulukların hayatta kalabilmesinin sebebi, toprağa ihtimam göstermeleriydi. Çöl, onların eviydi. Bu topraklardan faydalanmanın ve çöl gibi bir yerde hayatta kalmanın tek yolu, otları ve çalıları hayvanlar aracılığıyla proteine çevirmekti. Bu süreci idame ettiren ve her bireyin haklarını ve selametini topluluğun kaderine sıkı sıkıya bağlayan şey, karmaşık akrabalık ilişkileriydi, ki bunlar da dışarıdan kolayca algılanamayacak kadar girifttİ. Bu göçebe halkların meziyeti, çölde hayatta kalma kabiliyetleriydi.

Kaderinde hareket etmek olan bir topluluk yerleşik hayata geçince birtakım sorunlar baş gösterdi. Suvatlar zamanla yardım kamplarına, bunlar da gitgide kasabalara dönüştü. Adeta dışarıya bağımlı vahalardı bunlar. Hayvanlarını satanlar, uluslararası yar-

4- Kuzeyde Sahra Çölü'yle güneyde daha az kurak olan Sudan bölgesi arasında yer alan ekolojik bölge. -çn

5- Bireylerin ortak kaynakları kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak, mensubu olduğu topluluğa uzun vadede zarar vereceğini öne süren iktisat teorisi. -çn

dım kuruluşlarının himayesine girdi. Bu kuruluşların dağıttığı darının büyük kısmı Iowa mısırıydı ve bunun da yenebilmesi için haşlanması gerekiyordu; böylece kalan son ağaçlar da odun kömürü yapmak amacıyla kesildi. Hâli vakti biraz yerinde olanlarsa en büyük oğullarını eğitim görmeleri için misyoner mercilere gönderip kilisenin himayesine sokuyordu.

1998'de Kaisut'a yaptığım bir yolculukta, Korr'da misyonerlere ait bir göçmen yerleşimini ziyaret ettiğimde, Peder George diye harikulade bir insanla tanıştım. İtalyan bir din adamı olan George, 1975'te yiyecek yardım girişimi başlatmıştı. O zamanlar, Korr mevsimlik bir konak yerinden ibaretti. Göçebe Rendille çobanlarından oluşan küçük grupların ziyaret ettiği bir su kaynağıydı. Sonraki nesille birlikte, nüfus 16.000 olmuş, kol gücüyle 170 su kuyusu kazılmış, çatıları karton, çuval bezi ve metal plakadan yapılma ve uluslararası yardım kuruluşlarının isimlerini taşıyan 2500 ev inşa edilmişti. Peder George bizzat kendini acımasızca eleştiriyordu. "Okul eğitimi bu insanlar için hayırlı olmadı. Bu yüzden içim kan ağlıyor. Eğitim görenler artık hayvanlarla uğraşmak istemiyor. Sadece çekip gitme derdindeler. Eğitim, çekip gitme sebebi olmamalı. Bilakis geri dönmeye yönelik bir yükümlülük olmalı."

Esas mesele, çok az kişinin geri dönmesidir. Peder George'un belirttiği üzere, söz konusu kişiler biraz okuma yazma öğreniyor, birtakım temel beceriler kazanıyor, ama içinde bulundukları atmosfer ve pedagoji onlara kendi ebeveynlerini ve geleneklerini hor görmeyi öğretiyor. Okula göçebe olarak kaydoluyor, katip olarak mezun oluyor ve doğruca şehirlere gidiyorlar. Oysa söz konusu şehirlerde resmi işsizlik oranı yüzde 25 ve yüksekokul mezunlarının yarısından çoğu işsiz. İki dünya arasında kalan, geri dönemeyen, kendine nasıl bir yol çizeceğini bilemeyen bu insanlar Nairobi sokaklarında hayatta kalma mücadelesi veriyor ve Kenya'nın başkentini çevreleyen sefalet denizinde kaybolup gidiyorlar.

"Oysa geleneklerine sımsıkı sarılmaları lazım," demişti Peder George bana. "Nihayetinde onları kurtaracak tek şey o. Zira ellerindeki tek şey o. Onlar Rendille ve öyle kalmalılar."

ANTROPOLOG MARGARET MEAD ölmeden önce yegane korkusundan bahsetmişti: Dünyamızı daha homojen bir yer hâline getirdikçe, karşısında hiçbir rakip tanımayan tekdüze, acayip, tamamen türdeş bir kültürün temellerini atıyoruz. İnsanlığın bütün hayal dünyasının, tek bir zihinsel ve ruhani kalıba mahkum olacağından korkuyordu Mead. Onun asıl kabusuysa, bir gün uyandığımızda, yitirdiğimiz şeyleri hatırlamaktan bile aciz olmamızdı. İnsan denen tür 200.000 küsur yıldır dünya üzerinde. Bize tarımla beraber üretim fazlası, hiyerarşi, uzmanlaşma ve yerleşik yaşam gibi mefhumları kazandıran Neolitik devrim daha 10.000-12.000 yıl önce gerçekleşti. Halihazırdaki modern endüstri toplumunun geçmişi taş çatlasa 300 yıl öncesine uzanıyor. Böylesine yüzeysel bir tarihten hareketle, gelecek bin yılda insanlığın karşısına çıkacak zorlukların hepsine verecek cevabımız olduğu sanılmamalı. Asıl amaç, insanları tarihte dondurmak değildir. İnsan zihin yoluyla yağmur ormanı yaratamaz. Kültürler müzede sergilenecek şeyler değildir; gerçek ihtiyaçları olan gerçek insanların oluşturduğu topluluklardır. Hugh Brody'nin de yazdığı gibi, asıl mesele gelenek ile modernliğin karşı karşıya gelmesi değil, halkların nasıl bir hayat yaşayacaklarını özgürce seçebilmeleridir. Asıl önemli olan, bütün halkların modernliğin meziyetlerinden faydalanmasının önüne set çekmek değil, bunu kendi etnik kökenlerini yok etmelerini şart koşmadan, kendi usullerince yapmalarını sağlamaktır.

Bu noktada, *modernlik* ya da *modern dünya* gibi kavramlarla ne kastettiğimiz üzerine düşünmek faydalı olabilir. Bütün kültürler kendi etnik kökenlerini merkeze koyarlar, kendi gerçeklik yorumlarına sıkı sıkıya bağlıdırlar. Aslına bakılırsa, çoğu yerli topluluğun adı "halk" anlamına gelir, ki bu da diğer insanların insandan sayılmadığını, uygar dünyaya ait olmayan barbarlar olarak görüldüğünü ima eder. Barbar sözcüğünün kökeni Yunanca *barbarus*tur ve bu da geveleyen kişi anlamına gelir. Antik dünyada, Yunanca konuşmayan insanlar barbar sayılıyordu. Azteklerde de aynı anlayış vardı. Nahuatl konuşamayan kişi insandan sayılmıyordu.

Biz de kültürel anlamda miyobuz ve tarihin mutlak seyrini değil, sadece tek bir dünya görüşünü temsil ettiğimizi, -ister *batılılaşma, küreselleşme, kapitalizm, demokrasi* ister *serbest ticaret* diye niteleyelim- modernizm denen şeyin bizim kendi kültürümüzün dışavurumundan ibaret olduğunu çoğu zaman unutuyoruz. Kültürümüzün dayatmalarından tamamen bağımsız nesnel bir güç değildir bu. Ayrıca tarihin tek doğru seyri de değildir. Sadece bir dizi inanıştan, görüşten, ekonomik paradigmadan ibaret bir şeydir ve tek bir usulle iş görmeyi, insan faaliyetlerini düzenlemek gibi karmaşık bir süreci tek bir yolla ele almayı temsil eder. Şaşırtıcı başarılar elde ettiğimiz, göz alıcı teknolojik yeniliklere imza attığımız muhakkaktır. Bilimsel modern tıp alanında son yüzyılda kaydedilen gelişmeler başlı başına insanlık tarihindeki en büyük atılımlardan birini temsil eder. Sözgelimi trafik kazasında kolu, bacağı yaralanan kimse üfürükçüye gitmez artık.

Ne var ki bu başarılar, Batı paradigmasını ne emsalsiz kılar, ne de gelecek üzerinde bir tekel kurabileceği anlamına gelir. Sözgelimi başka bir gezegenden gelip ABD'ye ayak basan bir antropolog bir sürü harika şey görecektir. Gelgelelim aynı zamanda evliliğe önem verildiğine ama evliliklerin yarısının boşanmayla sonuçlandığına; yaşlılara saygı duyulduğuna ama hanelerin sadece yüzde 6'sında anneanne ve dedelerin torunlarıyla yaşadığına; çocukların sevildiğine ama "yedi gün yirmi dört saat" düsturuyla insanların aileleri pahasına tüm vakitlerini işyerlerine hasrettiğine tanık olacaktır. On sekiz yaşına basan her Amerikalı genç ömrünün iki yılını televizyon seyrederek geçirmiştir. Her beş Amerikalıdan biri tıbbi açıdan obez, yüzde 60'ı şişmandır; kısmen bunun sebebi halkın yüzde 20'sinin bütün öğünleri arabada yemesi, çocukların üçte birinin de her gün fast-food tüketmesidir. ABD'de yılda 200 milyon ton sanayi atığı ortaya çıkar; dünyada üretilen antidepresan ilaçların üçte ikisi Amerikan halkı tarafından tüketilir. Dünyanın en zenginleri arasındaki 400 Amerikalı, gezegeni paylaştıkları seksen bir devlette yaşayan 2,5 milyar fakir insanın sahip olduğundan daha fazla malvarlığına sahiptir. ABD'nin ordu için harcadığı para,

kendisine en yakın on yedi rakip devletin toplam askeri bütçesinden çok daha fazladır. California eyaletinin hapishanelere ayırdığı bütçe üniversitelere ayırdığı bütçeden fazladır. Teknolojik yenilikler, gezegenin yaşam kaynaklarını tehdit eden, üretim ve tüketime dayalı bir ekonomi modelini de beraberinde getirir. Havayı, su kaynaklarını, toprağı atıklarıyla kirleten; dinozorların yeryüzünden silinmesinden bu yana eşi benzeri görülmemiş ölçüde bitkilerle hayvanların neslinin tükenmesine yol açan; nehirleri kirleten, yaşlı ormanları yok eden, denizdeki balıkların kökünü kurutan ve atmosferi gerek kimyasal gerek fiziksel yönden tehdit eden endüstriyel işlemleri engelleme yolunda girişimde bulunmayan bir uygarlık için *aşırı* sözcüğü tek başına hafif kalır.

Pek çok açıdan meziyetli olsa da, Batı'ya özgü hayat tarzı insanlığın sahip olduğu potansiyelin en iyi örneği değildir. Antropoloji merceğinden bakarsak belki de ilk kez şunu fark ederiz: Bütün kültürler, nesiller boyunca yapılan tercihleri yansıtan emsalsiz özellikler barındırır; hâl böyleyken, insanların hayatında ve kaderinde evrensel bir ilerleme kavramı gibi bir şey olmadığı açık seçik ortaya çıkar. Şayet toplumlar teknolojik beceri esas alınarak sıralanacak olsaydı, parlak ve başarılı Batı bilimi hiç şüphesiz ilk sırada yer alırdı. Ama başarı ölçütü değiştirilseydi, sözgelimi yeryüzüne gerçekten saygı gösteren ve takdir eden, tam anlamıyla sürdürülebilir bir tarzda yaşam sürme gibi bir ölçüt ortaya konsaydı, Batı paradigması hüsrana uğrardı. Şayet insanlığın en büyük özlemlerinin ardındaki saikler, güçlü bir iman ve ruhani sezgiler edinmek, farklı dinsel arzuları tasvip eden felsefi bir hoşgörüye sahip olmak gibi şeyler olsaydı, Batı'nın ulaştığı dogmalar gene hüsranla sonuçlanırdı.

Halihazırdaki tanımıyla, modernliği insan topluluklarının kaçınılmaz kaderi olarak tasavvur etmek son derece samimiyetsiz olur. Aslına bakılırsa, Batı'ya özgü gelişim modeli, pek çok açıdan basbayağı hüsranla sonuçlanmıştır, zira bu modelin sunduğu reçetelere riayet eden toplulukların, Batı'daki bir avuç devletin keyfini sürdüğü refah düzeyine zamanla ulaşacağı yolundaki yanlış vaadi esas alır. Şayet böyle bir şey mümkün olsaydı bile, bunun arzula-

nan bir şey olduğu su götürürdü. Dünyanın her yerinde enerji ve hammadde tüketim düzeyini Batı seviyesine yükselttiğimiz takdirde, mevcut nüfus artışı tahminlerine göre, 2100 yılına gelindiğinde gerekli hammaddeyi sağlamak için dört tane daha Dünya'ya ihtiyaç duyulacaktır. Hâl böyleyken, bu işi elimizdeki tek dünyayla yapmaya kalkışmak biyosferi öyle kirletir ki dünya tanınmaz hâle gelir. Uluslararası kamuoyunda alınan çoğu kararın ardındaki değerler göz önüne alındığında, böyle şeyler olacak gibi görünmüyor. Gerçekte, gelişme denen şey, dünyadaki halkların büyük çoğunluğu açısından, bireyin kendi geçmişinden koptuğu, belirsiz bir geleceğe atıldığı, tüm bunları da nereye çıktığı meçhul bir ekonomi merdiveninin en alt basamaklarında yer edinebilmek için yaptığı bir süreçten ibarettir.

Mesela gelişme paradigmasının belli başlı göstergelerini ele alalım. Ömrün uzaması, bebek ölümlerinde bir azalma olduğunu gösterir, ama hayatta kalan çocukların nasıl hayatlar süreceği konusunda hiçbir şey söylemez. Küreselleşme herkesçe fazlasıyla makbul sayılan bir şeydir. Peki nedir bunun anlamı? Bangladeş'te tekstil işçilerinin üç kuruşa diktiği kıyafetler ABD ve Kanada'da onlarca dolara satılır. Amerika'da satılan oyuncaklar ve spor malzemeleri, Çin'de berbat koşullardaki atölyelerde üretilir; bu atölyelerde milyonlarca insan saati 12 sente çalışır, yılda 400.000 kişi hava kirliliğinden dolayı ölür ve nehirler sınai atıklarla mahvolduğu için 400 milyon insan temiz sudan yoksundur. *The Washington Post*'ta çıkan bir habere göre, Pakistan'ın Lahore şehrinde yaşayan Muhammed Said adında bir kişi, Gap ve Eddie Bauer gibi markaların tedarikçisi olan bir fabrikada gömlek ve kot pantolon dikerek ayda ancak 88 dolar kazanabilmektedir. Said ile birlikte hanenin diğer beş ferdi hıncahınç dolu, mezbele gibi sokaklardan birinde tek odalı bir evdeki tek bir yatağı paylaşmaktadır. Son işinde kazandığı paranın üç mislini kazanan Said, küreselleşmenin harika çocuğudur güya!

Şurası muhakkak ki, konfor ve refah imgelerinin, teknolojik gelişmişliğin müthiş bir cazibesi vardır. Şehirdeki herhangi bir iş, gü-

neşin kavurduğu tarlalarda büyük güç sarf ederek yapılan bir işten çok daha güzel görünebilir. Dünyanın dört bir yanında "yeni"nin vaadiyle büyülenen insanlar çoğu durumda bile isteye "eski"ye tümüyle sırt çevirmişlerdir. Kenya'da tanık olduğumuz gibi, bu durumun sonuçları büyük hüsranlar doğurabilir. Gelenekleriyle aralarındaki bağı koparan çoğunluk nihayetinde Batı'nın refah düzeyine erişemeyecek, sadece şehirlerdeki yoksullar ordusuna katılıp, sefalet içinde hayatta kalmaya çalışacaktır. Kültürler yitip gider, ama geriye bireyler kalır; üstelik çoğu zaman önceki benliklerinin birer gölgesi olarak bu bireyler zamana adeta mıhlanır, geçmişe dönemezler ve değerlerine, refahına imrendikleri bir dünyada yer edinme konusunda gerçek bir imkandan mahrumdurlar. Bu da her an patlamaya hazır tehlikeli bir durum yaratır; işte bu yüzden pek çok kültürün kötü kaderi sırf nostalji ya da insan hakları meselesi değil, basbayağı coğrafi bir istikrar ve hayatta kalma sorunudur.

Elinizdeki kitaptan tek bir mesaj çekip çıkaracak olsaydım o da şu olurdu: Kültür kesinlikle eften püften bir şey değildir. Ne süs ya da zanaat ürünüdür, ne de söylediğimiz şarkılar ya da ettiğimiz dualardan ibarettir. Kültür, hayatların üzerini anlamla örter adeta. Bireyin, bilincin sonsuz duyumsamalarını kavrayabilmesini, ne anlam ne de düzen içeren bir evrende nihayet anlam ve düzen bulabilmesini sağlayan bir bilgi bütünüdür. Kültür, tarihin ortaya koyduğu gibi, bütün toplumların, hatta bütün insanların kalbinin derinliklerinde yatan barbarlığa karşı bir insan topluluğunu koruyan bir yasalar ve gelenekler bütünüdür. Abraham Lincoln'ün dediği gibi, doğamızın iyi yanlarına dokunmamızı sadece kültür sağlayabilir.

Kültür ve medeniyetin ortaya koyduğu sınırlar ortadan kalktığında ne olacağını merak ediyorsanız, dünyada ve son yüzyılda neler olup bittiğine bakmanız yeterli. Antropoloji şunu açıkça ortaya koymuştur: İnsan toplulukları ve kültürler zor durumda kaldıklarında, çoğu zaman tuhaf ve beklenmedik inanışlara dayanan köktenci ideolojiler ortaya çıkar. Akademik camiada diriltici akımlar [*revitalizaton movements*] diye tabir edilen şey aslında hayırlı da olabilir. 300 yıllık sömürge yönetiminin ardından gelen bağımsız-

lık dönemindeki ekonomik durgunluklar sonucu Jamaika'da delikanlılar kitleler hâlinde Trenchtown'un varoş bölgelerine gitmiştir. Burada, herhalde fazla esrar içmekten olsa gerek, Rastafaryanlar kendi çapında Afrikalı bir despot olan Haile Selassie'yi Yahuda Aslanı ilan etmişlerdir. Bunun çok tuhaf bir durum olduğuna şüphe yok, ama nihayetinde zararsız bir harekettir bu.

Ne ki çoğu durumda bu tür hareketler hem takipçileri hem de mücadeleye giriştikleri insanlar açısından ölümcül sonuçlar doğurur. Yirminci yüzyıl başlarında, Çin'de meydana gelen Boksör Ayaklanması'nın amacı sadece afyon ticaretini ortadan kaldırmak ya da yabancıları ülkeden sürmek değildi. Bu ayaklanma uzun bir süre dünyanın merkezi kabul edilmiş kadim bir ulusu, sadece bir nesil içinde, dışarıdan gelen barbarlar tarafından köle durumuna düşürenlere karşı bir tepkiydi de aynı zamanda. Misyonerleri öldürmekle kalmamıştı iş. Atalara özgü ham bir tavırla, misyonerlerin kolları ve bacakları kesilmiş, başları mızraklara geçirilmişti.

Kamboçya'da Pol Pot hem kendi memleketinde hem de eğitim için gittiği Paris'te aşağılandığı için, Khmer İmparatorluğu'nu yeniden ayağa kaldırma hülyasına kapılmış ve katliam yapmayı haklı gösteren temel ideoloji hariç, Batı'ya özgü ne varsa hepsinden azade bir ulus yaratmaya girişmişti. Neticede on ikinci yüzyıldan kalma Angkor tapınakları bu yıkımdan nasibini almamış olsa da, gözlük takan ve elleri nasırlı olmayan ne kadar âlim, şair, zanaatkar ve din adamı varsa hepsinin sonu ölüm tarlaları olmuştur.

Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde tecavüz günümüzde sistematik bir silah, yegane tutarlı savaş stratejisi hâline gelmiştir. Uganda'daysa yetim gençlerden oluşan milisler İsa adına her yeri yakıp yıkmaktadır. Liberya'da bolca uyuşturucu içmiş çırılçıplak çocuklar Baldırı Çıplaklar Taburu adıyla savaşa katılmıştır. Bu tarikatın başında bulunan, mesih olduğunu öne süren Joshua Milton Blahyi adında bir savaş ağası, kendisinin şeytani güçleri sayesinde asla yenilmeyecekleri yolunda çocukları ikna etmiştir. On dört yıl süren iç savaş sırasında, çocuklardan oluşan bu tabur binlerce insanı öldürüp cesetlerini parçalamış ve tecavüz etmiştir. Savaş sona

erdiğinde, namıdiğer Baldırı Çıplak General Blahyi, Hıristiyan bir vaiz olarak adeta kendini yeniden yaratmış, günümüzde de yaşamını sürdürdüğü Liberya'nın başkenti Monrovia sokaklarında iman yoluna girmek ve kurtuluşa ermek isteyenlerin peşine düşmüştür.

Nepal'de çiftçiler, Stalin'in ölümünden bu yana duyulmamış bir retorikle konuşmaktadır. Peru'da Komünist Parti, Mao'yu benimsemiştir. Oysa onun yerine, İnka soyundan gelen, on sekizinci yüzyılın yerli devrimcisi Tupac Amaru'nun yolundan gitmiş olsalar ve güya temsil ettikleri yerli halka gayri ihtiyari duydukları horgörüye gem vurabilselerdi, asıl amaçlarını hayata geçirip Peru'yu pekala şaha kaldırabilirlerdi. Oysa 1940'ta 400.000 nüfuslu Lima bugün, nüfusunu oluşturan 9 milyon insanın büyük kısmı için güneşin kavurduğu bir yoksulluk denizinden ibarettir.

Farklı dünyalar arasında kalan El-Kaide taraftarları, kendi aşağılanmalarını ve nefretlerini haklı göstermek için, aslında hiç var olmamış bir feodal geçmiş icat etmişlerdir. Onlar İslam kültürü içindeki kanser hücreleri gibidir; ne tam anlamıyla iman yolundadırlar, ne de tamamen ondan kopukturlar. Her tür habis ur gibi, vücuttan çekip çıkarılmalı ve yok edilmelidirler. Ayrıca bu tür hareketlerin kökünde yatan sebepleri kavramaya çalışmamız da gerekir, zira insanları yaşam haklarından mahrum edecek kaotik koşullar dünyanın dört bir yanındaki muhalif topluluklar arasında mevcuttur.

Bir parçalanma çağında yaşıyoruz. Yirminci yüzyılın başında 60 ulus-devlet vardı. Günümüzdeyse 190 tane var, üstelik bunların çoğu da yoksul ve hayli istikrarsız devletler. Asıl olaysa şehirlerde dönüyor. Dünyanın her yanında, kentleşmenin vaatleri sonucu, milyonlarca insan şehirlere gidip sefil oluyor. Mexico City ve Sao Paulo'nun nüfusları meçhul, büyük ihtimalle ölçmenin de imkanı yok. Asya'da on milyonların yaşadığı ve Batı'daki pek çok insanın adını bile duymadığı şehirler var. Önümüzdeki yirmi yılda dünya nüfusu 6 milyardan 8 milyara çıkacak, üstelik bu artışın yüzde 97'si de kişi başı ortalama gelirin günde 2 dolardan az oldu-

ğu uluslarda meydana gelecek.

Harvard'dan sosyolog Daniel Bell'in yazdığı gibi, ulus-devlet denen şey, dünyanın büyük sorunlarını çözemeyecek kadar küçük, dünyanın küçük sorunlarını çözemeyecek kadar da büyüktür. Endüstriyel açıdan gelişmiş belli başlı uluslar haricinde, küreselleşme entegrasyona ve uyuma değil, dilleri, kültürleri, kadim becerileri ve sezilere dayalı bilgeliği yeryüzünden silen korkunç değişimlere yol açmıştır.

Oysa böyle şeyler yaşanmamalı. Diğer kültürlerin güzelliğini takdir etmek, kendi hayat tarzımızı kötülediğimiz anlamına gelmez; bilakis ne kadar kusurlu olurlarsa olsunlar diğer insan topluluklarının da insanlığın ortak mirasına, yani insan türü olarak tarih boyunca hayatta kalmamızı sağlamış fikir, inanış ve uyum külliyatına katkıda bulunduğunu tevazuyla kabul ettiğimiz anlamına gelir. Bu gerçeği kabul ettiğimizde, bir dilin yitip gidişinde ya da bir halkın asimile oluşunda yatan trajediyi de duyumsamış oluruz. Bir kültürü yitirmek, kendimizden bir parçayı yitirmek demektir.

BİRKAÇ YIL ÖNCE, Borneo'da Ubong Nehri Penanlarının lideri olan eski dostum Asik Nyelik ile beraber bir ateşin başında sohbet etmiştik. Gün boyu ormanı döven yağmur nihayet durmuştu. Asik'in avladığı geyiğin kafası ayak ucumuzdaki kömürlerde kızarıyordu. Bulutlar dağılmıştı ve ağaçların üst dallarından süzülen dolunay ışığı aydınlatıyordu kamp yerimizi. Asik Ay'a bakmış ve insanların gerçekten de Ay'a gidip sepet dolusu kayalarla döndüğünün doğru olup olmadığını sormuştu. Hem, gerçekten de bulup bulabildikleri tek şey kayaysa, niçin kalkıp ta Ay'a kadar gitmişlerdi ki? Ne kadar sürmüştü bu yolculuk, ayrıca ne tür bir ulaşım aracıyla gitmişlerdi? Söz konusu uzay programının bir sürü devletin bütçesinin toplamı kadar tuttuğunu, on iki insanı Ay'a götürmek için trilyonlarca dolar harcandığını, ateşi çakmaktaşı yardımıyla yakan bir adama izah etmek kolay iş değildi doğrusu! Keza uzayda milyarlarca kilometre yol aldıktan sonra yanlarında yaklaşık 400

kiloluk kaya ve kumla Dünya'ya döndüklerini izah etmek de öyle.

Ne var ki Asik'in sorduğu soruların cevabı bir bakıma çok açıktı. Uzaya servet edinmek için çıkmamıştık aslında. Uzaya çıkmıştık, çünkü bunu yapabiliyorduk, ayrıca meraklıydık ve geriye yanımızda hazinelerle değil, çok daha değerli bir şeyle, yeni bir hayat tasavvuruyla döndük. 1968'in Noel arifesinde büyük an gelip çatmıştı: Apollo 8 Ay'ın karanlık tarafından çıkınca, uzayın koyu karanlığında asılı hâlde duran küçük ve zarif bir gezegenle karşılaştı. Görülen şey Güneş'in doğuşu ya da Ay'ın gölgesi değildi, bizzat Dünya'nın doğuşuydu. Bu görüntü hiçbir bilimsel verinin yapamayacağını yapmış ve bize şunu göstermiştir: Üzerinde yaşadığımız gezegen sonlu bir yer; etkileşime dayalı tek bir yaşam alanı havadan, sudan, rüzgardan ve topraktan oluşmuş canlı bir organizmadır. Uzaya çıkan ilk doktor Story Musgrave'in vaktiyle bana söylediği gibi, bilimdeki büyük gelişmelerin mümkün kıldığı böyle bir görüntüye tanık olduktan sonra, bu evrendeki yegane evimiz olan Dünya'ya karşı takındığımız duyarsız ve bilinçsiz tavırları hatırlayınca, insan büyük bir dehşete kapılıyor. Ama öte yandan, diye eklemişti Musgrave, bu yeni olanaklar karşısında insan büyük bir heyecana da kapılıyor, zira insanlar ve uluslar hayat tarzlarını değiştirmek zorunda.

Gerçekten değiştirdiler de. Daha kırk yıl önce, insanların arabadan dışarı çöp atmasını engellemek bile çevresel koruma konusunda büyük bir zafer sayılıyordu. Rachel Carson'a[6] kulak asan yoktu. Daha on yıl kadar önce ciddi küresel ısınma sorununa dikkat çeken bilim insanlarına köktenci gözüyle bakılıyordu; bugünse iklim değişiminin önemini sorgulayanlara köktenci gözüyle bakılıyor. Ben üniversitede okurken *biyosfer* ve *biyoçeşitlilik* gibi sözcükler, sadece bir avuç bilim insanının bildiği egzotik terimlerdi; bugünse ilkokul çocukları bile bu kavramlardan haberdar. Sadece son otuz yılda milyonlarca canlı türünün yeryüzünden silinmesiyle yeni bir boyut kazanan biyoçeşitlilik krizi çağımızın en önemli sorunlarından

6- Yayımladığı *Silent Spring* (Sessiz Bahar) adlı kitapla dünyada çevresel hareketi başlattığı kabul edilen ABD'li biyolog. –çn

biri olup çıkmıştır. Her ne kadar belli başlı çevresel sorunlar için henüz çözüm bulunamamış olsa da, dünya üzerindeki hiçbir hükümet artık söz konusu tehlikenin büyüklüğünü ya da bu çıkmazın ivediliğini görmezden gelemez. İnsan önceliklerinin yeni bir yöne girdiğini gösteren bu durum hem tarihsel açıdan çok önemlidir hem de umut dolu bir geleceğe işaret eder.

Keza insanların kültüre bakışında ve verdiği değerde, yavaş da olsa, benzer bir dönüşüm yaşanıyor. Kanada gerek başarılı bir çokkültürlü toplum örneği olarak gerek bir yandan geçmişteki hatalarını kabullenmeye hazırlanıp bunları telafi etmenin yollarını arayan, diğer yandan çoğulcu bir toplum olmaya doğru yol alan bir ulus-devlet olarak pek çok konuda başı çekmektedir. Ne zaman Arktika'ya, özellikle de yeni bölge Nunavut'a gitsem aklımdan geçiyor bu. Aşağı yukarı Batı Avrupa boyutlarındaki Nunavut, günümüzde 26.000 İnuit'in idaresinde olan bir bölge. Muhtemelen Kolombiya haricinde, böyle bir tercihte bulunan bir ulus-devlet daha olduğunu sanmıyorum. Nunavut'un başlı başına varlığı bile, Kanada'nın şu hususu kabul ettiğini tüm dünyaya güçlü bir şekilde duyuruyor: Biricik etnik kimlikler, yerli halklar, İlk Milletler bir ülkenin kaderinin önünde engel teşkil etmez; bilakis, şans verildiği takdirde, kader ortağı olurlar. Bu tür kültürlerin hayatta kalması, ulus-devletin kuyusunu kazmaz; tersine onu zenginleştirir, tabii devlet çeşitliliği benimsemeye istekliyse. Söz konusu kültürler modernleşmede başarılı olamamış kültürler ya da tarihteki teknolojik gelişmeyi bir şekilde ıskalamış marjinal halklar değildir kesinlikle. Bilakis bu halklar rüyaları, duaları, mitleri ve hafızaları aracılığıyla, aslında hayatı yaşamanın çok farklı yollarının olduğunu, yaşama, doğum ve ölüme, yaradılışa dair çok çeşitli tasavvurların bulunduğunu öğretir bize. Şayet bir ulus-devlet böyle bir şeyi kabul etmeye yanaşıyorsa, o zaman dünyadaki bütün halklar için umut var demektir.

Kanadalıların söz konusu ilişkiyi yeniden tanımlamakta elde ettikleri başarı düşünülürse, bu fikir daha da güçlenir. Özellikle İnuitler açısından, en başta yaşanan kültür çatışması son derece

sarsıcıdır. İngilizler Arktika'ya ayak bastığında İnuitlere barbar gözüyle bakmışlardı. İnuitlerse İngilizleri tanrı gibi görmüştü. İki taraf da yanılıyordu yanılmasına, ama içlerinden biri insanlığa daha çok değer veriyordu. Elindeki teknoloji sadece hayvan dişleri ve kemiklerinden, boynuzdan, sabun taşından ve arduvazdan yontabileceğiniz şeylerle sınırlı olan Arktika gibi bir ortamda hayatta kalmaktan daha iyi bir zeka ölçütü bulunamayacağını İngilizler kavrayamamıştı. Kızakların ayakları aslen balıktan yapılıyordu: Üç tane Arktika alabalığı art arda dizilip ren geyiği postuna sarılıyor ve donduruluyordu. İnuitler soğuktan korkmuyor, sadece yararlanıyordu.

İnuitlerin usullerini izleyen Avrupalı kaşifler gayet başarılı keşif yolculukları gerçekleştirdiler. Bunu yapmayanların sonuysa feci oldu. Lord Franklin'in adamları Adelaide Yarımadası'ndaki Starvation Cove'da [Açlık Koyu] donarak ölmüş hâlde bulundu; genç denizciler, demir ve meşeden yapılma yaklaşık 300 kiloluk bir kızağın deri kayışları ellerinde, kaskatı kesilmişti. Kızağın üzerindeki yaklaşık 370 kiloluk kayığın içinde İngiliz donanması mensuplarının kişisel eşyaları, gümüş yemek takımları, hatta *The Vicar of Wakefield*'in bir nüshası vardı. Ne hikmetse, bir gemiye yahut Hudson's Bay Şirketi'ne ait bir mevkiye rastlama umuduyla, bütün bu eşyaları buzla kaplı uçsuz bucaksız kuzey ormanları boyunca taşıyabileceklerini sanmışlardı.

Oysa İnuitler karada hafif yüklerle yol alırlar. Bir keresinde, Arctic Bay'den birkaç aileyle beraber, Baffin Adası'nın ucundaki Crauford Burnu'nda kurulan bir av kampında birkaç gün geçirmiştim. Her yaz haziran ayında, yeryüzünün en görkemli hayvan göçlerinden biri gerçekleşir ve 17 milyon deniz memelisi Lancaster Sound sularından geçerek Arktika'ya döner. Bu dönemde Baffin Adası'nın kuzey kıyılarını yarıp geçen Admiralty Inlet Boğazı buzlarla kaplıdır ve avcılar buzla suyun buluştuğu buz kütlelerinin kenarı boyunca yol alarak, balinaların nefes alıp verişini taşıyan rüzgarı dinlerler. Bir gün (belki de geceydi, zira haziranda güneş hiç batmaz), Olayuk Narqitarvik bana çarpıcı bir hikaye anlattı.

1940'lar ve 1950'lerde, yani ülke tarihinin karanlık dönemlerinden birinde, Kanada hükümeti Arktika üzerinde egemenlik kurmak amacıyla İnuitleri birtakım yerleşimlere zorla yerleştirmiş; hatta kimi durumda koca koca toplulukları yaşadıkları yerlerden yüzlerce kilometre uzağa götürmüş. Ama yaşlı bir adam gitmemekte diretmiş. Başına bir şey geleceğinden korkan ailesi, adamın bütün alet edevatını alıp götürmüş, böylece yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalacağını düşünmüş. Gelgelelim adam bir kar fırtınasının ortasında iglusundan çıkmış, hacet görmüş, sonra dışkıya biçim verip dondurarak bıçak yapmış ve tükürüğünü sürerek bıçağı iyice keskinleştirmiş. İnsan dışkısına şekil verip dondurarak yaptığı bu bıçakla bir köpek öldürmüş. Köpeğin kaburgasından kızak, postundan da başka bir köpek için koşum takımı yapıp karanlığın içine dalmış. Bu hikaye uydurma olabilir pekala, gerçi Danimarkalı kaşif Peter Freuchen'in Arktika günlüklerinde böyle bir aletten bahsedildiğini görmüştüm. Ama doğru olsun ya da olmasın bu hikaye hem İnuitlerin zekasına ve esnekliğine mükemmel bir örnektir, hem de onların hayatta kalmasını sağlayan kültürün hasletini ortaya serer.

Kısa bir süre önce yaptığım bir yolculukta bu husus yeniden aklıma geldi: Kanadalı film yapımcısı Andy Gregg'le beraber, denizdeki buz kütleleri üzerinde kutup ayısı aramaya çıkan Theo Ikummaq, John Arnatsiaq ve İgloolik'ten gelen avcılardan oluşan bir kafileye katılmıştım. Kıyıdan herhalde 150 kilometre kadar açılmıştık ve esen buz gibi rüzgarla beraber sıcaklık eksi 50 derece civarındaydı. Tıka basa dolu bir *kamotik*i çeken bir motorlu kızak kontrolden çıkınca *kamotik* sürücü ve kızağın üzerine devriliverdi. Kızağın ayaklarından biri iyice eğilmiş, diğeriyse tamamen yarılmıştı. Theo ve John'un metali vura vura düzleştirmesini, yakın mesafeden tüfekle ateş ederek dört tane delik açmasını, bir demir parçasından kıskaçlar yapmalarını, bir hokey sopasını cebire hâline getirmelerini, üstelik bütün bunları toplamda yirmi dakikada gerçekleştirmelerini büyük bir şaşkınlıkla izledim. Gecenin karanlığında yeniden yola koyulduk. Sürücü ancak günler sonra

kazada ayağının kırıldığını söyledi bir sohbet esnasında.

Theo ile John beraber büyümüş. Onların hayatı İnuitlerin yirminci yüzyıldaki hikayelerinin pek çok açıdan birer özeti gibi. Günümüzde Nunavut'un kültürel merkezi olan İgloolik, tarihsel süreçte dış dünyayla çok az temas kurmuş bir yerdir. William Parry İngiliz donanmasına ait iki gemiyle beraber 1821-22'de İgloolik açıklarındaki buz kütleleri arasında geçirir kışı. Önce 1867'de, ardından 1868'de Amerikalı kaşif Charles Francis Hall, Franklin keşif gezisinden hayatta kalanları ararken İgloolik'e uğrar. Fransız-Kanadalı bir maden arayıcısı olan Alfred Tremblay 1913'te, Peter Freuchen de 1921'de Knud Rasmussen'in Beşinci Thule Keşif Gezisi kapsamında İgloolik'e uğrar. Avrupalılarla temas bunlarla sınırlıdır. Arktika 1880'de İngiltere yönetiminden Kanada yönetimine geçti, ama dış dünyayla sürekli temas ancak 1930'larda Katolik misyonerlerin bölgeye gelişiyle gerçekleşti. Misyonerlerin ilk hedefi, İnuitlerin evrenle ilişki kurmasında başrol oynayan şamanın gücünü ve otoritesini ortadan kaldırmaktı. Asimilasyonu kolaylaştırmak için misyonerler geleneksel isimlerin, şarkıların, hatta anadilin kullanılmasını yasakladı. Her zaman olduğu gibi, mal değiş tokuşunun cazibesiyle, halk misyonerlere ilgi göstermeye başladı ve topraktan koptu. Ayrıca 1950'lerde gücünü iyice artırmış olan devlet mercileri de bu süreci hızlandırdı. Bir gençlik hastalığı salgınını bahane eden yetkililer çok sayıda İnuit köpeğini itlaf etti. 1960'ların başında bölgeye motorlu kızakların getirilmesiyle beraber para ekonomisine bağımlılık arttı. Ailelere ödenek verilmesi için çocukların okula gitmesi şart koşuldu ve bu da insanları yerleşik hayata geçmeye daha da teşvik etti. Hükümet nüfus sayımı yaparken, İnuktitut dilinde isimleri yazmak zor olduğundan, her İnuka bir sayı verdi, kimlik fişleri çıkardı ve nihayet hiçbir zaman soyadı sahibi olmamış insanlara soyadı vermeye yönelik olarak Soyadı Operasyonu denen ne idüğü belirsiz bir girişimde bulundu. Böylece pek çok İnuit köpeği Kanada vatandaşı olarak kayıtlara geçti! Son hamle 1950'lerde geldi: Hükümet bir tüberküloz salgınıyla boğuşurken, her İnuku gemiden bozma bir hastanede zorla

muayene etti. Muayene sonucunda tüberküloz tanısı konanlar (yaklaşık her beş İnuktan biri) tedavi amacıyla hemen güneye gönderildi. Bu insanların pek çoğu asla geri dönmedi. Bu durum, tıpkı eğitim görmeleri amacıyla çocukları evlerinden zorla alınıp götürüldüğünde ailelerin yaşadığı gibi, gerek güneye gönderilenlerin gerek geride kalanların psikolojisini altüst etti. Theo altı, John da sekiz yaşındayken 800 kilometre güneyde bulunan Chesterfield Koyu'ndaki yatılı okula gönderilmiş, yedi yıl boyunca orada kalmışlar. Bu arada Theo bir rahibin tacizine maruz kalmış. Nihayet eve dönmelerine izin verildiğinde, aileleri onları hemen tabiata götürmüş. Theo bugün bunu kurtarma operasyonu diye niteliyor. O yılları yad ederken, "Bizi yeniden İnuit hâline getirdiler," diyor.

Adeta yeniden doğduktan sonra, Theo köpek kızaklarıyla destansı bir yolculuğa çıkmış: İgloolik'ten yola çıkmış, Baffin Adası boyunca 1800 kilometre katederek, kuzeyde Ellesmere Adası kıyılarından ve Smith Boğazı'ndan geçerek Grönland'a ulaşmış. Theo dünyanın en kuzeyindeki insan yerleşimi olan Qaanaaq'daki küçük bir İnuit topluluğunda birkaç akrabasının yaşadığını düşünüyormuş. Sonradan anlaşıldığı üzere, gerçekten de yaşıyormuş: efsanevi şaman Qitdlarssuag'ın soyundan gelenlerin yanı sıra, 1850'lerde kuzeye göç ederek, iki yılda Grönland'a ulaşan altı aile. Theo bu yolculuğu iki ayda tamamlamış. Andy ile beraber, bizimle dönmesini teklif ettik. Altı saat süren uçak yolculuğunda, Baffin Adası'nın üzerinden geçtiğimizde, Theo'nun suratından bir terslik olduğunu anladık. Nisan ayıydı ve uçağımız Kuzey Kutbu'nun 12 derece güneyinde seyrediyordu. Denizdeki buz kütlelerinden eser yoktu. Theo'nun evvelce kızak köpekleriyle geçtiği Smith Boğazı düpedüz suydu artık. Uçağın penceresinden bakan Theo gözlerine inanamıyor gibiydi. Gözlerinden yaşlar boşanırken kendi kendine yüksek sesle şunları söyledi: "Ekimde her yerin buz tutması gerekirdi. Ama bu yıl şubata kadar buz yoktu ortada. İgloolik'te kızılgerdan kuşları vardı. Kuşlar için özel sözcükler yoktur bizde."

İnuitler buz insanlarıdır. İnuitlerin avcılıklarının yanı sıra karakterleri ve kültürlerinin özü de buza bağlıdır. Grönland'daki Es-

kimolar arasında sekiz yıl yaşayan Gretel Ehrlich'e göre, İnuitlerin ruhuna onca esneklik kazandıran şey, buzun doğası, hareketi, geri çekilişi, çözülüşü ve mevsimlerin değişmesiyle yeniden oluşmasıdır. "Kalıcılık gibi yanılsamalara kapılmazlar," der Ehrlich. "Hayıflanmaya zaman yoktur. Umutsuzluk hayal gücüne karşı işlenen bir günahtır. Bizim bakkal dediğimiz şey onlar için tabiattır ve bu da şehirde yaşayanlara kıyasla çok daha büyük bir duygusal hayat yaratır. Her gün ölümle iç içe yaşarlar. Hayatta kalmak için en sevdikleri şeyleri öldürmek zorundadırlar. Buz üstündeki kan, ölüm işareti değil, hayatın teyididir. Et yemek kutsal bir deneyimdir."

Qaanaaq'a indiğimizde Gretel bizi bekliyordu. Yanında Jens Danielsen vardı. Gretel'in bu kuzey diyarındaki hocası Jens yüreği temiz, çok yetenekli bir avcıydı. Theo gibi, Jens de köpeklerle beraber destansı bir yolculuk yapmış ve Rasmussen'in Beşinci Thule Keşif Gezisi'nde izlediği rotada, Grönland'dan yola çıkıp Kanada üzerinden ta Alaska'ya kadar gitmişti. Theo ve Jens gibi iki fevkalade insanla beraber planımız, Qaanaaq'dan yaklaşık iki günlük mesafedeki Qeqertarsuaq Adası'nın batı kıyılarının ötesinde bir av kampı kurup buzlar üzerinde iki hafta geçirmekti. Söz konusu bölgeye köpekli kızaklarla gidecektik. Arktika'daki bütün İnuit toplulukları içinde bir tek Qaanaaq uzun bir süre önce motorlu kızakların kullanılmasını yasaklamıştı. Hikmet sahibi Qaanaaq sakinleri, kızak köpeklerini korumanın kendi kültürlerinin en önemli dayanağı olduğunu idrak etmiş. Köpekler aileleri para ekonomisine bağlayan zincirleri gevşetmeye yaramış. Yolculukların süresinin sınırsız olmasını sağlamış. Avcının sürekli et bulmasına vesile olarak, av becerilerinin gelişmesine sebep olmuş. Geceleri güvenli hâle getirmiş. Jens'in dediği gibi, köpeklerin efendisiyseniz, kendi hayatınızın da efendisisiniz demektir.

Motorlardan sürekli çıkan yüksek sesle, ***kamatik***lerin üzerinde yüksek hızla yüzlerce kilometre katettikten sonra, ilkbahar buzunun üzerinde bir köpek sürüsüyle beraber yavaş ama sabit bir hızla gitmek büyük keyifti. Rüya gibi bir yolculuktu; çelik kızakların yumuşak karın üzerinde gidişi sessizliğin şiiriydi adeta. Üzerinde

yol aldığımız toprak, ufuktan doğuyordu sanki; o anda tuhaf bir şekilde *Hokule'a* ve yol bilenler geldi aklıma; kanonun hiç hareket etmeyen kutsal merkez olduğunu ve adaların denizin içinden doğmasını beklediğini bana sürekli anlatan Nainoa'yı düşündüm. Theo ile Jens de seyrüseferciydi; üstelik sadece coğrafi anlamda kendi topraklarının değil, ayakta kalmaya çalışan kendi kültürlerinin ve halklarının da seyrüsefercileriydiler. Theo bana bir hafta önce, sert bir kar fırtınası sırasında gökyüzü karalara bürünüp de hepimiz kontraplaktan yapılma 3 metrekareden küçük bir barınağa sığınmak zorunda kaldığımızda, Arktika'da kaybolmanın imkansız olduğunu söylemişti. Theo bize balık pişirirken, Jens yirmi bir kutup ayısını nasıl öldürdüğünü, birkaçının pençesinden nasıl kıl payı kurtulduğunu anlattı. Tek yapmanız gereken şey karı okumaktı. Hâkim rüzgarlar, küçüklü büyüklü kar yığınlarını kuzeybatı yönünde savuruyordu. Karanlıkta, yüksek hızda gidiyor olsak da, Theo zemine ayağını sürer sürmez nereye doğru gittiğini anlamıştı.

Sonradan Qeqertarsuaq Adası'na vardığımızda köpeklerin artık işe yaramayacağı anlaşıldı. Zira buzda koca koca oyuklar açılmıştı, o yüzden tekneyle ilerlemek zorunda kaldık. Ömründe daha önce nisan ayında hiç deniz suyu görmemişti. Onların dilinde *sila* sözcüğü hem hava koşulları hem de bilinç demektir. Hava koşulları hayvanların ya ortaya çıkmalarına ya da uzaklaşmalarına yol açar, bunun sonucunda insanlar ya hayatta kalır ya da ölürler. Jens'in anlattığına göre, buz eskiden eylülde oluşur ve temmuza kadar kalırmış. Şimdiyse kasımda oluşup mart geldiğinde ortadan kalkıyor. Bir insan ömrü kadar sürede, av sezonu yarı yarıya kısalmış. Gretel evvelki yaz Jens'le beraber yaptığı bir yolculuğu anlatmıştı bana. Her gün yağmur yağdığı bir vakit narval avlıyorlarmış. Bir öğle sonrasında bir burunda durup denize bakmışlar. "Bizim havamız değil bu," demiş Jens. "Nereden geliyor bu hava, hiç anlamıyorum."

Nitekim Arktika'nın trajedisi, belki de ilhamı budur. Onca şeye -salgın hastalıklara, yatılı okullardaki aşağılamalara ve şiddete, re-

fah sisteminin özünde bulunan yoksulluk kültürüne, Kanada'nın güneyindekinin altı katı kadar intihara sebep olan uyuşturucu ve alkol kullanımına- göğüs germiş bir halk, bugün, tam da siyasal, sosyal ve psikolojik olarak yeniden doğuşunun arifesinde, direnmeye güçlerinin yetmeyeceği kadar büyük bir güç buluyorlar karşılarında. Buzlar eriyor ve onunla beraber muhtemelen bir hayat tarzı da yok olup gidiyor.

KRİZİN BÜYÜKLÜĞÜ içinde umudu da barındırıyor. Geçen yıl, insanlık tarihinde ilk defa, büyük oranda şehirli bir tür hâline geldik. 1820 yılında sadece Londra'nın nüfusu bir milyonu geçiyordu. Günümüzdeyse, bu boyutta ya da daha büyük olan 414 şehir var. Nüfus bilimcilere göre, 35 yıl içinde 1000'den fazla böyle şehir ortaya çıkacak, birçoğu da Lagos gibi şehirlerin izinden gidecek: Nijerya'nın başkenti Lagos 1955'te 470.000 nüfusa sahipti, 2015'teyse nüfusunun 16 milyonu geçeceği tahmin ediliyor. Şehir hayatı içinde tecrit edilmiş hâlde yaşayan, hatta çoğunlukla zehirli koşullarda hayat süren şehir sakinleri küresel iklim değişimini ilk elden fark edemeyecekler. On beş yıl kadar önce İnuklardan Ipeelie Koonoo adında bir ihtiyarla beraber Baffin Adası sahillerinde oturuyorduk. Bir kutup martısı tüyüyle motorlu kızağının karbüratörünü temizleyişini seyrediyordum. Kendisi İngilizce bilmiyordu, ben de İnuktitut bilmiyordum. Çevirmenimiz Olayuk yardımıyla, Ipeelie'nin bana anlattığına göre, Arktika'nın her yanında hava sertleşmişti, güneş her sene daha çok ısıtıyordu, ayrıca İnuitler -Ipeelie'nin tabiriyle- gökyüzünün sebep olduğu deri hastalıklarından muzdaripti ilk defa.

İklim değişiminin etkileri yeni yeni hissediliyor. Atmosferdeki karbondioksit oranı 650.000 yılın en yüksek değerine ulaşmış durumda. Okyanuslar daha sıcak ve asidik hâle geliyor; denizdeki besin zincirinin temeli olan plankton popülasyonu 1960'dan bu yana yüzde 73 düştü. Andlar'daki tropikal ormanlardan tutun Asya steplerindeki kırlara, Amazon düzlüklerindeki yağmur ormanlarından tutun Afrika Boynuzu ile Moritanya'nın Atlantik kı-

yıları arasında kalan Sahraaltı kurak kuşağa kadar dünyanın dört bir yanındaki doğal habitatlar tehlike altında. Dünyadaki mercan resiflerinin yarısı ya yok oldu gitti ya da yok olmanın eşiğinde. Kuzey Amerika tarihinde meydana gelen en büyük böcek istilasında ABD'nin batısındaki milyonlarca hektarlık orman ve sırf British Columbia'da 130.000 kilometrekarelik çam ormanı yok oldu; üstelik Alberta'ya kadar ulaşan bu tehlike Arktika altı bölgelerdeki ormanları da tehdit ediyor. Pasifik ve Hint okyanuslarında, Maldivler gibi ada devletleri deniz seviyesindeki büyük yükselişler karşısında bütün vatandaşları başka yere taşımak için afet planları yapıyorlar.

Ama herhalde en çok tehlike altında olan yerler, dünyanın en büyük nehirlerinin doğduğu dağ buzulları. Sarı Irmak'ın, Mekong ve Yangtze'nin, Brahmaputra'nın, Salween'in, Sutlej'in, Indus'un ve Ganj'ın kaynağı olan Tibet platosunda en azından 1950'den bu yana kar birikmedi. Bu dağ buzulları sadece taban alanı itibarıyla küçülmekle kalmıyor, yüzeyden de eriyor. En ılımlı tahminlere göre, bu yüzyılın sonunda Çin'deki dağ buzullarının yüzde 60'ı ortadan kalkmış olacak. İnsanlığın yarısının hayatı bu nehirlere bağlı. Ganj Nehri, sırf Hindistan'daki 500 milyon insan için su kaynağıdır; ayrıca 800 milyon Hindu için kutsal Ganga Ma'dır, yani nehirlerin en kutsalıdır. Kurak mevsimde, nehir debisinin yüzde 70'inin kaynağı Gangotri dağ buzuludur. Söz konusu buzul her yıl yaklaşık 40 metre azalıyor. Şu anda tahmin edildiği gibi, buzul tamamen ortadan kalktığı takdirde, bizzat Ganj'ın mevsimsel bir nehir hâline geldiğine tanık olacağız. Bu durumun Hindistan için yaratacağı ekonomik, siyasi ve psikolojik sonuçları düşününce ürperiyor insan. Sözgelimi 2007'de 200-300 hacı, Keşmir'de 3800 metre yükseklikte bulunan ve en kutsal Hindu tapınaklarından olan Amarnath Mağarası'na hac ziyaretinde bulunduğunda kargaşa çıktı, zira asırlardır Şiva'nın kutsal sureti olduğuna inanılan fallus şeklindeki dikit erimişti.

Dünyanın dört bir yanında dağlarda yaşayan insanlar, söz konusu krizin ortaya çıkmasında hiçbir payları olmamasına rağmen,

hem iklim değişiminin etkilerini bizzat yaşıyor, hem de bu sorunun sorumluluğunu şahsen üstleniyorlar; üstelik çoğu zaman da bunu birçoğumuzu utandıracak ölçüde ciddiyetle yapıyorlar. Güney Amerika'nın batı kıyılarını besleyen tatlı suların yüzde 80'i And buzullarından geliyor. Bu buzullar öyle büyük oranda eriyor ki Qoyllur Rit'i'ye giden hacılar, dağ tanrılarının öfkelendiğine inandığından, mensubu oldukları topluluklara artık Sinakara'dan buz getirmiyor, böylece kutsal hac çevrimini tamamlayan ve herkesin tanrıların inayetinden nasibini almasını sağlayan mütekabiliyet eyleminden yoksun kalıyorlar. Kolombiya'da Sierra Nevada de Santa Marta'da *mamo*lar, kendileri için gerçek anlamda dünyanın kalbi olan karın ve buzla kaplı düzlüklerin her mevsim eridiğine tanık oluyorlar. Aynı zamanda kuşların, sürüngenlerin, kelebeklerin yok olduğunu, kuruyup gitmekte olan tundraların ekolojik karakterinin değiştiğini görüyorlar. Hem ritüel hem de siyasi faaliyetlerini artırıyor ve Erkek Kardeş'ten dünyayı yok etmeyi durdurmasını istiyorlar. Tanzanya'da Chaggalar başlarını kaldırdıklarında, zirvesindeki karların yüzde 80'inden fazlasını kaybetmiş bir dağla karşılaşıyor ve bu durumda hem kendi tarlalarının hem de Kilimanjaro'nun kadim kıta üzerinde artık parlamadığı bir Afrika'nın akıbetinin ne olacağını merak ediyorlar.

•

ELİNİZDEKİ KİTABIN BAŞINDA, "Kadim bilgelik modern dünyada niçin önemlidir?" diye sormuştuk. Gerçi bu ibare biraz hatalı, zira tanıştığımız bu harikulade halkların az çok işlevini yitirmiş, zamanın içinde takılıp kalmış arkaik sesler olduğunu, çağdaş hayat açısından olsa olsa nasihat kabilinden belli belirsiz bir rol oynayabileceğini ima ediyor. Oysa bu kitapta bahsettiğim bütün kültürler -Tibetliler, Sanlar, Arhuacolar, Wiwalar ve Kogiler, Kiowalar, Barasanalar, Makunalar, Penanlar, Rendilleler, Tahltanlar, Gitxsanlar, Wet'suwet'enler, Haidalar, İnuitler ve Polinezya halkları- basbayağı yaşıyor ve bir yandan kendi kültürlerinin ayakta kalması için mücadele ederken, diğer yandan yeryüzündeki hayatın geleceğini belirleyecek küresel bir diyalogda bilfiil rol alıyorlar. İnter-

net denen kamp ateşinin etrafında bugün 1500 dil var ve bu sayı her geçen gün artıyor. Peki bu halklara niye kulak vermemiz lazım? Bunun pek çok sebebi var, ki elinizdeki kitapta en azından üstü kapalı olarak bu sebeplerin bazılarından bahsettim. Ama özetlemek gerekirse, iki sözcük yeter: *iklim değişimi*. Günümüzde hiçbir ciddi bilim insanı yoktur ki bu krizin vahametini ve içerimlerini ya da bu duruma neden olan etmenleri, kararları ve öncelikleri sorgulasın. İklim değişimi belli bir dünya görüşünün sonucunda ortaya çıkmıştır. Thom Hartmann'ın belirttiği gibi, üç asırdır dünyanın kadim ışığını tüketiyoruz. Kullandığımız ekonomik modeller, çember şeklinde olması gerekirken, fırlatılan birer ok gibi adeta. Kaynakları sınırlı bir gezegende ekonomik refahın yegane ölçütünü sürekli büyüme olarak tanımlamak, bir bakıma yavaşça toplu intihara girişmek anlamına gelir. Kaynak yönetimi ve ekonomi denklemlerinden biyolojik dayanakları hiçe saymanın bedelini çıkarıp atmak, mantıktan tamamen yoksun büyük bir yanılsamadır.

Bu seslere kulak vermek önemli, çünkü bunlar insanları sosyal, ruhani ve ekolojik uzamda yönlendirmenin alternatif yolları bulunduğunu hatırlatır bize. Bu demek değildir ki naif bir şekilde her şeyi bir kenara bırakalım ve sanayileşmemiş toplulukların hayat tarzlarını taklit edelim, yahut büyük teknolojik imkanlardan yararlanmaktan vazgeçelim. Asıl yapılacak şey, tuttuğumuz yolun yegane yol olmadığını, bu sebeple bilimsel açıdan akıl kârı olmadığı apaçık ortaya çıkan birtakım seçimlerin alınyazımız olmadığını kavrayıp ilham ve teselli bulmak. Dünyada yaşayan onca farklı kültür, bu dünyadaki temel yaşayış tarzımızı değiştiremeyeceğimizi (oysaki mutlaka değiştirmemiz gerektiğini hepimiz biliyoruz) söyleyenlerin budalalıklarını bilfiil ortaya serer. Vaktiyle bir dağcı arkadaşımın dediği gibi, Everest'e tırmanmanın en güzel yanı, insanların yaşayamayacağı kadar oksijensiz bir ortama, sabah yataktan kalkıp botlarınızı giyip yürüye yürüye tek bir günde ulaşabiliyor olmanızdır. Bu durum karşısında dağcı arkadaşım adeta aydınlanmış; yeryüzündeki yaşama imkan veren bu incecik atmosfer tabakasının letafetine dair yepyeni bir bakış açısı kazanmıştı.

BİRKAÇ YIL ÖNCE TİMBUKTU'DAN yola çıkıp Sahra'nın içlerine doğru 1000 kilometre yol katederek eski Taoudenni tuz madenine gittim. Bir grup dostum ve meslektaşımın yanı sıra, bu yolculuğu evvelce birkaç kez yapmış olan Kanadalı fotoğrafçı Chris Rainier'le beraber, bir zamanlar Batı Afrika'da ticareti belirlemiş deve kervanlarının gittiği güzergahı takip ettik. Gerek Portekizliler denizden Benin Körfezi'ni geçmenin bir yolunu bulana kadar gerek İspanyollar Amerika kıtasını keşfedip talan edene kadar, Avrupa'ya gidecek altın Gana ve Afrika sahilinden yola çıkıp, 52 günlük bir kara yolculuğuyla Sahra'yı katederek Fas'a ulaşıyordu. Nijer Nehri'nin ana kıvrımından kuzeye doğru bir günlük yolculukla ulaşılabilen Mali'deki Timbuktu, çölün batısındaki uçsuz bucaksız kum denizinde en önemli uğrak hâline gelmişti. Paris ve Londra'nın küçük ortaçağ şehirleri olduğu bir çağda, Timbuktu 100.000 insanın yaşadığı müreffeh bir şehirdi: 150 okul ve üniversitede 25.000 kadar öğrenci astronomi, matematik, tıp, botanik, felsefe ve din öğrenimi görüyordu. Şam, Bağdat ve Kahire gibi şehirlerle boy ölçüşen Timbuktu, İslami kültür ve ilim irfanın en önemli merkezlerinden biriydi. Antik Yunan'ın ilmi irfanı Rönesans'a ilham verecek kadar hayatta kalabildiyse, bunun tek sebebi İbn-i Sina gibi büyük İslam âlimlerinin bunları kaydedip korumasıdır. Sözgelimi Thomas Aquinas, İbn-i Sina'nın yazdıkları sayesinde Aristoteles'in felsefesinden haberdar olmuştur. Ben de Timbuktu'da, 1037'de kaleme alınmış bir İbn-i Sina elyazmasının on üçüncü yüzyılda kopya edilmiş altın varaklı bir nüshasını elime alma şansına nail olmuştum.

Günümüzdeyse Timbuktu büyük oranda unutulup gitmiş, çorak ve dayanılamayacak kadar sıcak bir yer. 1914'te Fransızlar şehri istila edince, antik elyazmalarına el koymuş, âlimleri hapse atmakla tehdit etmiş ve çocuklara atalarının Arap, Berber, Tamaşek ya da Tuareg değil, Galyalı olduğunu öğretmişler. Ayrıca tuz ticaretine de talip olmuş ve ekonomik rekabetten ziyade geleneksel tuz ticaretinin sembolik öneminden dolayı, piyasayı Marseilles'den getirilen kalitesiz deniz tuzuyla doldurmuşlar. Taoudenni'nin

tuzu Sahra'nın altını gibiydi ve şifalı özelliklerinden dolayı Batı Afrika'nın her yanında büyük rağbet görürdü; ayrıca tuz ticaretiyle beraber gelişen kültür halka asıl kimliğini kazandırmıştı. Bir Arap çocuk, susuzluğa ve açlığa katlanarak yirmi günde çölü geçip geri dönünceye kadar ne evlenebilir ne de adamdan sayılır. Timbuktu'da Salim Uld adında yaşlı bir profesör, söz konusu yolculuğu güç testi diye tarif etmişti; bu fiziksel ve ruhani dönüşüm sayesinde çocuk algıları üzerinde tam bir hâkimiyet kazanıyordu. "Uçsuz bucaksız bu kum okyanusunda," demişti Salim, "delikanlılar kendilerinden daha yüce bir şeylerin var olduğunu, kendilerinin evrende küçücük bir noktadan ibaret olduğunu ve dünyayı yöneten ulvi bir varlığın bulunduğunu idrak eder. Bunun sonucunda da aydınlanarak büyük bir iştahla arayışa çıkarlar. Tuza ulaşmaya çalışırlarken, Allah'ın isimlerini zikredeler. Çöl onların imanını güçlendirir."

Yolculukta bize Baba Umar adında muteber bir ihtiyar rehberlik etti. Baba meşhur biri, zira vaktiyle kaybolan bir Lejyoner birliği telsizden, bulundukları yerdeki kumun kokusunu ve rengini bildirince Baba nerede olduklarını şak diye söylemiş. Hikayeyi duyan Profesör Uld hiç şaşırmıyor. "Bir denizci denizi nasıl biliyorsa, onlar da çölü biliyorlar. Rüzgar estiğinde, ne tür bir rüzgar olduğunu biliyorlar. Bulutlar kümelendiğinde yağmurun kokusunu alabiliyorlar. Susadıklarında suyun kokusunu duyabiliyorlar. Develerle olan birliktelik 2000 yıllık bir güven oluşturmuş. Gözlerini kapattıklarında develerin kendilerini eve götüreceğini biliyorlar. Sahra'nın ilmi, asırlardır üzerinde yol alanlara kendini ifşa eder."

Ciplerle kuzeye doğru yol aldık. Ciplerin sürücüleri dümdüz uzanan havzanın sert beyaz zemininde son sürat giderken, Baba ara sıra telaşla bir tarafları işaret ediyordu. Yavaşlayıp yumuşak kumlar üzerinde ilerlemeye başladığımızda ya da bir kuyudan su almak için durduğumuzda, Baba kum tepelerinin konumunu, kumun rengini ve dokusunu, çöl bitkilerinin dibinde rüzgarın oluşturduğu desenleri inceliyordu. Yanında taşıdığı Fransız malı eski bir askeri pusulayı ara sıra çıkarıp, kollarını ve bacaklarını açarak

kerteriz alıyordu. Gelgelelim onun asıl pusulası belli ki kendi içindeydi. Hiç kaybolup kaybolmadığı sorulduğunda, çölde yön bulmanın çok az kişiye lütfedilmiş bir yetenek olduğunu, kendinden emin olmadığı takdirde de öylece oturup Allah'tan bir işaret beklediğini söyledi.

Ertesi günlerde iki olağandışı olay oldu. Tuz madeni adeta ulvi bir yerdi: Eski bir göl yatağının oluşturduğu dümdüz ufuk boyunca, kazılıp çıkarılmış çamur yığınları kilometrelerce uzanıyordu. Bellerine kadar çıplak, ciltleri tuzdan çatlamış adamlar tuz ocaklarında mağara gibi yarıklarda ellerinde kazmalarla tuz plakalarını parçalıyordu. Tuareg mihmandarımız Isa Muhammed şöyle bir bakıp, "Ben karımı buraya hayatta getirmem," dedi. Birkaç adama memleketlerini sorduğumda, "Bizim buralarda memleket diye bir şey yoktur," şeklinde cevap aldım.

Tuz madenindeki son günümüzde, büyük bir mahcubiyet içinde olan bir adamla karşılaştık. Borca batmış bu adam benden genç olmasına rağmen, yirmi beş yıldır madenlerde çalıştığı için bedenen çökmüştü. Ham tuz plakalarından yapılma daracık bir barakada yaşıyordu. Sahip olduğu tek şey, paslı bir yağ bidonu, yırtık pırtık bir kaftan ve kapüşonuyla yüzünü örttüğü kaba yünden bir gocuktu. Ceylan bakışlı bir adamdı. Anlatılanlara bakılırsa, mevsimlik madenin 800 yıllık koca tarihinde, yaz mevsimini madende geçiren tek kişi oydu. Geceleri çalışarak hayatta kalmayı başarmış, şafak sökerken yürüye yürüye uzaktaki bir kuyuya gidip, kumları bile eritebilecek sıcaklığa erişen gündüz vakitlerini kuyuda bir başına oturarak geçirmişti. Onca zamandır başına dert olan ve yirmi küsur yıldır ailesinden uzakta yaşamasına yol açan borcu, Toronto'daki lüks bir restoranda yenen bir akşam yemeğinden daha az bir miktara karşılık geliyordu. Kimseye belli etmeden, Chris ile beraber ona gereken parayı verdik. "Allah'a şükürler olsun," dedi adam. Biz barakasından ayrılırken, madeni kasıp kavuran bir kum fırtınası adamın üstünü örtü gibi kapladı. Başına gelenler doğru muydu, acaba dayak yiyip parasını çaldırdı mı, yoksa sonradan talihi yaver gitti de özgürlüğüne kavuştu mu, hiç bilmiyoruz.

Timbuktu'ya dönüş yolumuzda, kuzeye giderken gördüğümüz kervanla karşılaştık. Taoudenni'ye vardığımız gece, kamp yerimizi sellere boğan korkunç gök gürültülü fırtına bütün ülkeyi yerle bir etmişti. Tuz eğer ıslanırsa un ufak olur ve hiç kıymeti kalmaz, o yüzden de delikanlılar tuz tabakalarını güneşte kurutmak için çölün ortasında durmak zorunda kalmışlardı. Bu durum üç günlerine mâl olmuştu ve onlara rastladığımızda yaklaşık dörtte bir galon su kalmıştı ellerinde. Bu altı delikanlı en yakın kuyudan 150 kilometre uzaktaydı ve ailelerinin elindeki yegane mal varlığı olan yirmi kadar devenin üzerinde çok değerli bir yük taşıyorlardı. Ne ki hiç telaşlı görünmüyorlardı. Durduğumuzda, içlerinden birinin yanında bir deveyle, doğu ufkunda serap gibi belirdiğini gördüm. Belli ki civarda bir çöküntü olduğunu biliyorlardı; yaklaşık 25 kilometre uzaklıktaki bu çöküntüde yeterli derinliğe kadar kazıldığında su bulunabilirdi.

İnsan yemek yemeden haftalarca yaşayabilir; susuzluğaysa ancak birkaç gün dayanabilir. Çölde susuz kalındığında, akşamın çökmesiyle birlikte kişi sayıklamaya başlar ve sabah olduğunda ağzını kuma ve rüzgara karşı açarken, gözleri bir başka gerçekliğe dalar ve akciğerlerinden tuhaf sesler gelmeye başlar. Sahra'da kamyonlarla kaçakçılık yapanların dediğine bakılırsa, fren hidroliğinin en iyi yanı, insanı akü sıvısına muhtaç etmemesiymiş.

Arkadaşlarının dönmesini beklerken, kafilenin başı Muhammed ince dallarla bir ateş yakıp, ellerinde kalan son suyla bize çay ikram etti. Rivayete göre, Sahra'da bir yabancı çadırınıza çıkageldiği takdirde, çocuklarınızın rızkı olan sütü verecek son keçiyi kesip misafire ikram edermişsiniz. Kim bilir, içimizden biri gecenin bir yarısı, aç susuz ve üşümüş hâlde sığınacak bir yerler aramak zorunda kalabilir. Muhammed bana çay koyarken, hepimize umut veren anlar bunlar işte, diye geçirdim içimden.

Açıklamalı Kaynakça

ELİNİZDEKİ KİTABA KAYNAKLIK eden Massey Konferansları'nı vermem için ilk teklifte bulunduklarında, hem büyük bir şeref duydum hem de biraz tereddüt ettim, zira bu konuda küçük bir kitabım zaten yayımlanmıştı: *Light at the Edge of the World* (Vancouver: Douglas & McIntyre, 2007; 2001'de aslen bir fotoğraf kitabı olarak yayımlanmıştı). Bu kitap hem Massey için ideal hacimdeydi, hem de CBC radyosunun benim çalışmalarıma ilgi duymasına neden olan meselelere dair bir manifesto niteliğindeydi. Ayrıca bu konuda artık benden hayır gelmez diye korkmuştum. Ama sonradan anladım ki bana sunulan mükemmel bir fırsattı, zira hem eski fikirler üzerinde yeniden kafa yormamı sağladı, hem de evvelce bilmediğim yeni alanları keşfetmek için zemin hazırladı.

Dil yitimi konusunda ilk kez *The Clouded Leopard* (Douglas & McIntyre, 1998) adlı derlemede yazdım. Bunun akabinde, *National Geographic* dergisinin Ağustos 1999 tarihli sayısında "Vanishing Cultures" [Kaybolan Kültürler] başlıklı bir makale yayımladım. 2000 yılında *Explorer-in-Residence* sıfatıyla *National Geographic* derneğine katılma teklifi aldım. Görevim, derneğin dünyaya bakışını ve kültürü değerlendirişini değiştirmesine yardımcı olmaktı. Bütün dünyayı saran olağanüstü kültürler ağına dair yeni düşüncelere ön ayak olmak amacıyla *etnosfer* kavramını ortaya atmıştım. Peki ama gerçekte nasıl bir farklılık yaratabilirdik? Biyologlar biyoçeşitlilik açısından çok önemli bir bölge tespit ettiklerinde orada bir koruma alanı yaratırlar. Oysa insan zihin

yoluyla yağmur ormanı yaratamaz. Kültürün sürekli değişen dinamik doğasını gayet iyi bilen bir antropolog olarak, herhangi bir şeyi korumak gibi bir derdim yoktu. İnandığım tek şey –Harvard'daki hocam David Maybury-Lewis'in de vaktiyle dediği gibi– bütün insan topluluklarının kendi hayatlarının bileşenlerini özgürce seçebiliyor olmalarıydı.

Polemiklerin pek işe yaramadığını bilen biri olduğumdan, hikaye anlatıcılarının dünyayı değiştirebileceği umuduyla, filmler çekerek, dünyanın dört bir yanındaki *National Geographic* okurlarını (165 ülkeden yüz milyonlarca insan) etnosferin çeşitli noktalarına götürmeye giriştim. Söz konusu yerlerdeki inançlar, pratikler ve sezgiler o kadar büyüleyicidir ki kültürde tezahür eden insan imgelemi mucizesine yeni bir gözle bakmaktan alamayız kendimizi. Amacım egzotik "öteki"yi kayda almak değil, derin metaforik yankıları olan ve yaşamanın doğası hakkında bize birtakım yeni fikirler verecek evrensel hikayeler bulabilmekti. İnsan topluluklarının içine sadece film yapımcısı ve etnograf sıfatıyla dahil olmadık; adeta akranmışız gibi, geniş bir arkadaş çevresi edindik, ki bunlardan bazısının mazisi otuz küsur yıl öncesine kadar uzanır. Asıl hedefimiz, yerlilerin seslerini duyurması için uygun bir mecra oluşturmaktı. Bununla beraber kameralarımız –Thomas Berry'nin tabiriyle– dünyaya dair yeni düşlere ilham verebilecek düşünce, ruh ve uyumdan oluşan içsel boyutları ortaya sermişti.

Elinizdeki kitapta ele alınan konuların ve yaşanan deneyimlerin çoğu söz konusu film projelerinden doğdu. Geçen yedi sene boyunca pek çok meslektaşımla toplamda on beş belgesel çektik. *Light at the Edge of the World* adlı bir belgesel dizisi için Hawai'ye, Markiz Adaları'na, Rapanui'ye ve Tahiti'ye yolculuk ederek *The Wayfinders*'ı; iklim değişiminin İnuitlerin yaşamı üzerindeki etkilerini belgelemek için Grönland ve Nunavut'a giderek *Hunters of the Northern Ice*'ı; Tibet Budizmini kavrayabilmek için Himalayalar'a giderek *Science of the Mind*'ı; "kutsal coğrafya" kavramının anlamını idrak etmek için Peru'ya giderek *Sacred Geography*'yi çektim. Bunların ardından çekilen diğer dört belge-

selden *The Magic Mountain*'da Arhuacolara ve Ağabeyler'e kulak verdim; *The Windhorse*'da Moğolistan'daki büyüleyici göçebe topluluklarını konu edindim; *Keepers of the Dream*'de Avustralya'da Aborjinlerin felsefesini inceledim; *Heart of the Amazon*'da Barasanaların topraklarını ziyaret ettim. Diğer film projeleri için Sahra'ya, Ekvador'un yağmur ormanlarına, Oaxaca'nın dağlarına, Büyük Kanyon'un içlerine; Havasupai, Hualapai, Zuni, Hopi, Paiute ve Navajo gibi halkların topraklarına yolculuk ettim. Yukarıda anılan filmlerden ilk dördü *Light at the Edge of the World* adıyla, Smithsonian Network kanalından DVD hâlinde temin edilebilir. Diğer dört filmse *National Geographic* kanalında yayımlanacak.

Birinci Bölüm: Kahverengi Sırtlan Mevsimi

Dil yitimi ve yeniden canlanma konusunda gitgide büyüyen bir literatür var. Canlı türlerinin yitimine dair tahminler biyologlar arasında hemen her zaman ihtilaflara ve fikir ayrılıklarına neden olurken, dilbilimciler dünyadaki dillerin yarısının tehlike altında olduğu ve bir insan ömrü zarfında yok olup gideceği konusunda bütünüyle hemfikir gibi görünüyor. Akademik camiadaki fikir birliği zaten göze çarpıyor. Bu konuda yayımlanan son kitaplardan bazıları şunlar: Andrew Dalby, *Language in Danger* (New York: Columbia University Press, 2003); David Crystal, *Language Death* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000); K. David Harrison, *When Languages Die* (New York: Oxford University Press, 2007); Leanne Hinton ve Ken Hale (ed.), *The Green Book of Language Revitalization in Practice* (San Diego: Academic Press, 2001); Joshua Fishman (ed.), *Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift, Revisited: A 21st Century Perspective* (Clevedon, England: Multilingual Matters, 2001); Daniel Nettle ve Suzanne Romaine, *Vanishing Voices* (New York: Oxford University Press, 2000); Nicholas Ostler, *Empires of the Word: A Language History of the World* (New York: Harper Collins, 2005).

Belirlenmiş dillere dair rehberler için bkz. Raymond G. Gordon, Jr. (ed.), *Ethnologue: Languages of the World*, 15. baskı (Dallas: Summer Institute of Linguistics International, 2005); David Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, 2. baskı (Cambridge: Cambridge University Press, 1997). Dil, mekan, bilgi ve çevre arasındaki bağlantılar için bkz. Luisa Maffi (ed.), *On Biocultural Diversity* (Washington: Smithsonian Institute Press, 2001).

Popülasyon genetiği hakkındaki bilgilerimi büyük ölçüde şu kitapların yazarı Spencer Wells'e borçluyum: *Deep Ancestry: Inside the Genographic Project* (Washington, D.C.: National Geographic Books, 2006), ve *The Journey of Man* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2002; aynı isimli bir PBS belgeselinden yola çıkarak yazılmış harika bir kitaptır bu). Kalahari yerlileriyle ilk kez, 1970'lerin başlarında Harvard'da Irven DeVore'nin öğrencisiyken tanıştım. Sanların insanlığın soyağacının tam da gövdesini oluşturan dünyadaki en eski kültür olduğunun bilimsel olarak kanıtlanacağını o zamanlar kimse tahmin bile edemezdi. Cennet'in yerinin tam olarak belirlendiğini iddia etmek mantıkdışı olur, ancak insanlığın doğum yeri esasen bulunmuştur, keza atalarımızın Afrika'dan yola çıktığı yer de aşağı yukarı tespit edilmiştir. Bu sıradışı araştırma alanına ön ayak olan kişi, Spencer'ın hocası ve şu kitabın yazarı olan Luigi Luca Cavalli-Sforza'dır: *Genes, Peoples, and Languages* (Berkeley: University of California Press, 2001).

Klasik etnografi çalışmaları için bkz. Richard B. Lee ve Irven DeVore (ed.), *Kalahari Hunter-Gatherers* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976); Richard B. Lee, *The !Kung San* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979). İki ilginç seyahatname için bkz. Laurens van der Post, *The Lost World of the Kalahari* (New York: Harcourt Brace, 1977); Rupert Isaacson, *The Healing Land* (New York: Grove Press, 2001). Piyasada resimli hoş kitaplar var, ama en iyilerinden biri Alf Wannenburgh'un yazdığı ve Peter Johnson ile Anthony Bannister'ın fotoğrafladığı *The Bushmen* (Cape Town: Struik Publishers, 1979).

Thomas Whiffen'in *The North-West Amazons: Notes on Some*

Months Spent Among Cannibal Tribes adlı kitabı 1915'te Londra'da Constable tarafından yayımlanmış. Ayrıca bkz. Eugenio Robuchon, *En el Putumayo y sus Afluentes* (Lima: Imprenta la Indústria, 1907); Michael Taussig, *Shamanism, Colonialism, and the Wild Man* (Chicago: University of Chicago Press, 1987). Steven Pinker alıntısı için bkz. "My Genome, My Self", *New York Times Magazine* (11 Ocak 2009). Spencer Wells'in The Journey of Man'de bahsettiği Carleton Coon'a ait iki kitap: *The Origin of Races* (New York: Knopf, 1962) ve *The Living Races of Man* (New York: Knopf, 1965). Lord Curzon alıntısı için bkz. James Morris, *Farewell the Trumpets* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1978) ve Cecil Rhodes alıntısı için bkz. Brian Moynahan, *The British Century* (New York: Random House, 1997).

Clayton Eshleman ve karısı Caryl, Geç Paleolitik dönemin sanatıyla tanışmama aracı oldu ve büyük bir incelik göstererek benimle notlarını paylaştılar. Bu notların kaynağı Clayton'ın olağanüstü kitabı *Juniper Fuse: Upper Paleolithic Imagination and the Construction of the Underworld* (Middletown, Conn.: Wesleyan University Press, 2003). Geç Paleolitik dönem hakkındaki diğer kaynaklar için bkz. Paul Bahn ve Jean Vertut, *Journey Through the Ice Age* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1997); Paul Bahn, *The Cambridge Illustrated History of Prehistoric Art* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998); Dale Guthrie, *The Nature of Paleolithic Art* (Chicago: University of Chicago Press, 2005); André Leroi-Gourhan, *Treasures of Prehistoric Art* (New York: Harry N. Abrams, 1967); Sigfried Giedion, *The Eternal Present: The Beginnings of Art*, Bollingen Series 35, 6.1 (New York: Pantheon Books, 1962). Northrop Frye için bkz. *Fearful Symmetry* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1947; yeniden basım, 1969) ve *A Study of English Romanticism* (Chicago: University of Chicago Press, 1968).

Markiz Adaları'ndaki kültür çatışması için bkz. Edwin Ferdon, *Early Observations of Marquesan Culture, 1595-1813* (Tucson: University of Arizona Press, 1993); David Porter, *Journal of a Cruise Made to the Pacific Ocean*, 2 cilt (1822; yeniden basım Upper Saddle River, N.J.: The Gregg Press, 1970); Greg Dening, *Island and Beaches: Discourse on a Silent Land, Marquesas 1774-1880* (Honolulu: University Press of Hawaii, 1980); Greg Dening (ed.), *The Marquesan Journal of Edward Robarts, 1797-1824*, Pacific History Series, s. 6 (Honolulu: University Press of Hawaii, 1974); E. S. Craighill Handy, *The Native Culture in the Marquesas*, Bernice P. Bishop Museum Bulletin 9 (Honolulu: Bernice P. Bishop Museum, 1923); Nicholas Thomas, *Marquesan Societies: Inequality and Political Transformation in Eastern Polynesia* (Oxford: Clarendon Press, 1990); Willowdean Handy, *Forever the Land of Men: An Account of a Visit to the Marquesas Islands* (New York: Dodd, Mead & Co., 1965).

Tatlı patatese dair klasik çalışmalar için bkz. D. E. Yen, *The Sweet Potato and Oceania: An Essay in Ethnobotany*, Bernice P. Bishop Museum Bulletin 236 (Honolulu: Bishop Museum Press, 1974). Şili'nin güney kıyısında bulunan El Arenal'da Kolomb öncesine ait birtakım tavuk kemiklerinin keşfi için bkz. *Nature*, sayı 447, s. 620-621 (Haziran 2007).

Pasifik arkeolojisi konusundaki en iyi kitap: Patrick Vinton Kirch, *On the Road of the Winds: An Archaeological History of the Pacific Islands before European Contact* (Berkeley: University of California Press, 2000). Kirch'in bütün eserleri bence olağanüstü. Diğer iki kitabı için bkz. *The Evolution of the Polynesian Chiefdoms* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984) ve *The Lapita Peoples: Ancestors of the Oceanic World* (Malden, Mass.: Blackwell Publishers, 1997). Ayrıca başkalarıyla yazdığı kitaplara bakılabilir: Patrick Vinton Kirch ve Jean-Louis Rallu (ed.), *The Growth and Collapse of Pacific Island Societies: Archaeological and Demographic Perspectives* (Honolulu: University of Hawaii Press, 2007), ve Pat-

rick Vinton Kirch ve Roger Green, *Hawaiki, Ancestral Polynesia: An Essay in Historical Anthropology* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

Polinezya denizciliğine dair monograflar ve anlatılar için bkz. David Lewis, *We, the Navigators: The Ancient Art of Landfinding in the Pacific* (Honolulu: University Press of Hawaii, 1972); David Lewis, *The Voyaging Stars: Secrets of the Pacific Island Navigators* (New York: W. W. Norton, 1978); Thomas Gladwin, *East is a Big Bird: Navigation and Logic on Puluwat Atoll* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1970); Stephen Thomas, *The Last Navigator* (New York: Henry Holt, 1987); Richard Feinberg, *Polynesian Seafaring and Navigation: Ocean Travel in Anutan Culture and Society* (Kent, Ohio: Kent State University Press, 1988); Richard Feinberg (ed.), *Seafaring in the Contemporary Pacific Islands: Studies in Continuity and Change* (DeKalb: Northern Illinois University Press, 1995).

Peter Buck'ın artık klasikleşmiş kitabı: *Vikings of the Sunrise* (1938; yeniden basım Christchurch, N.Z.: Whitcombe & Tombs, 1954). Andrew Sharp'ın savlarını öne sürdüğü kitabı: *Ancient Voyagers in Polynesia* (London: Penguin Books, 1957). Sharp'ın "kazara sürüklenme"ye dair savlarının teşvik ettiği ilginç toplantılar şu derlemeye vesile olmuştur: Jack Golson (ed.), *Polynesian Navigation: A Symposium on Andrew Sharp's Theory of Accidental Voyages* (Wellington, N.Z.: A. H. and A. W. Reed for the Polynesian Society, 1963).

Hawai Üniversitesi'nin önde gelen antropologlarından Ben Finney, kutsal tekneyle yapılan ilk deneme yolculuğuyla ilgili bir kitap yazmıştır: *Hokule'a: The Way to Tahiti* (New York: Dodd, Mead & Co., 1979). Bu karmaşık ve büyüyeyici hikayeyle ilgili daha fazla bilgi, Polynesian Voyaging Society'nin nefis internet sitesinde bulunabilir: http://pvs.kcc.hawaii.edu/aboutpvs.html.

Thor Heyerdahl, Rapa Nui ve Polinezya tarihine dair çarpık yorumlarını şu kitapta dile getirir: *Aku-Aku: The Secret of Easter Island*, (Chicago: Rand McNally, 1958). Heyerdahl'ın *Kon-Tiki: Ac-*

ross the Pacific in a Raft (New York: Simon & Schuster, 1964) adlı kitabı ilk kez 1950'de yayımlanmıştır ve piyasada yeni baskıları hâlâ mevcuttur, ayrıca altmış beş dile çevrilmiştir. Heyerdahl'ın Paskalya Adası'yla ilgili fikirleri Thomas Barthel'in şu kitabında bütünüyle çürütülmüştür: *The Eighth Land: The Polynesian Discovery and Settlement of Easter Island* (Honolulu: University Press of Hawaii, 1978). Bu konuda bir grup Şilili seçkin araştırmacının otuz yıldan fazla bir süredir yürüttüğü çalışmalara dayanan eldeki en iyi arkeolojik kaynak ne yazık ki henüz başka bir dile çevrilmemiştir: Patricia Vargas, Claudio Cristino ve Roberto Izaurieta, *1000 Años en Rapa Nui: Arqueología del Asentamiento* (Santiago: Editorial Universitaria, Universidad de Chile, 2006). Patricia ve Claudio'yla beraber adada 25.000 alanda kazılar yürütmüş Edmundo Edwards ömrünü vakfettiği çalışmalara dair yakında bir kitap yayımlayacak. Her ne kadar Edmundo ve meslektaşları Polinezyalıların adaya ayak bastığı dönemdeki yerel bitki örtüsünün özelliklerini ortaya seren polen çalışmaları yürütmüş olsalar da, pek çok kitapta öne sürülen ve adeta çevresel harekete ait bir masal hâline gelmiş olan, ada uygarlığının aniden çöktüğüne dair savları reddediyorlar. Onların yürüttüğü çalışmalar, kültürün dönüştüğünü, Kuş Adam Kültü'nün [*Bird Man Cult*] bir çöküş ve yozlaşma değil, yeniden dirilme ve dönüşüm alameti olduğunu ortaya koyuyor. Ama bu süreç Avrupalıların adaya ayak basması sonucu ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklar ve diğer musibetler yüzünden aniden sona ermiştir.

Frances Widdowson ve Albert Howard'a ait *Disrobing the Aboriginal Industry: The Deception Behind Indigenous Cultural Preservation* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2008) adlı kitap hem nahoş hem de cahilce yazılmış bir kitaptır. Bronislaw Malinowski ve Franz Boas'a dair seçkin biyografiler için bkz. Douglas Cole, *Franz Boas: The Early Years, 1858-1906* (Seattle: University of Washington Press, 1999); Michael Young, *Malinowski: Odyssey of an Anthropologist, 1884-1920* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2004). Malinowski'nin Kula üzerine klasikleşmiş kitabı: *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterp-*

rise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea (Long Grove, I11.: Waveland Press, 1984). İlk kez 1922'de yayımlanan bu kitap antropoloji literatüründeki en önemli klasiklerden biridir. Malinowski birkaç kitap daha yazmıştır; bunlardan biri: *The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia: An Ethnographic Account of Courtship, Marriage, and Family Life among the Natives of the Trobriand Islands, British New Guinea* (Londra: George Routledge & Sons, 1932; Türkçesi: *Vahşilerin Cinsel Yaşamı*, çev. Saadet Özkal, İstanbul: Kabalcı Yayınevi). Malinowski'nin saha araştırmaları sırasında tuttuğu ve tartışmalara yol açan günlükleri için bkz. *A Diary in the Strict Sense of the Term* (1967; yeniden basım Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1989). Kula'daki sembolik temsillere dair nefis bir kitap için bkz. Shirley Campbell, *The Art of Kula* (Oxford: Berg Press, 2002).

Üçüncü Bölüm: Anakonda Halkları

Orellana'nın Amazon denen kadınlarla karşılaşmasına dair ilginç bir anlatı için bkz. Alex Shoumatoff, *In Southern Light* (New York: Simon & Schuster, 1986). Gaspar de Pinell, Putumayo Nehri'nin kaynağı civarındaki Sibundoy'da bulunan Kapusen misyonuna mensuptu. *Excursión Apostólica por los Ríos Putumayo, San Miguel de Sucumbíos, Cuyabeno, Cáquetá y Caguán* adlı anlatısı 1928'de Bogotá'da Imprenta Nacional tarafından yayımlanmıştır. Julian Duguid'in *Green Hell: A Chronicle of Travel in the Forests of Eastern Bolivia* adlı kitabı 1930'da Londra'da George Newnes Ltd. tarafından yayımlanmıştır. Böyle pek çok kitap vardı. Tropikal ekolojiye ve Amazon yağmur ormanlarının kırılganlığına dair kendi yorumlarım şu derlemede yayımlandı: *The Clouded Leopard* (Vancouver: Douglas & McIntyre, 1998). Ama biz bütün bunları zaten yirmi senedir sürekli konuşup duruyorduk.

Amerika kıtasının ve özellikle de Amazon'un Avrupalılar ayak basmadan önceki durumuna dair kapsamlı ve derinlemesine bir in-

celeme için bkz. Charles Mann, *1491: New Revelations of the Americas Before Columbus* (New York: Vintage Books, 2006). Charles Marie de la Condamine için bkz. *Viaje a la América Meridional por el Río de las Amazonas* (1743; yeniden basım Barselona: Editorial Alta Fulla, 1986). Avrupalılarla temasın sonuçları için bkz. Ronald Wright, *Stolen Continents: The Americas Through Indian Eyes Since 1492* (Boston: Houghton Mifflin, 1992). Paul Richards'ın artık klasikleşmiş kitabı: *The Tropical Rain Forest: An Ecological Study* (New York: Cambridge University Press, 1952). Hem Andlar'da ve Amazon'un kuzeybatısında yaptığım yolculuklar, hem de Tim Plowman'la beraber koka ve diğer bitkiler üzerine yürüttüğüm çalışmalar için bkz. *One River: Explorations and Discoveries in the Amazon Rain Forest* (New York: Simon & Schuster, 1996).

Betty Meggers ile Anna Roosevelt arasındaki ihtilaf için Charles Mann'ın (yukarıda bahsedilen) *1491* kitabındaki nefis irdelemeye bakılabilir. Ayrıca bkz. Betty Meggers, *Amazonia: Man and Culture in a Counterfeit Paradise* (Arlington Heights, Ill.: AHM Publishing, 1971); Anna Roosevelt, *Moundbuilders of the Amazon: Geophysical Archaeology on Marajó Island, Brazil* (San Diego: Academic Press, 1991); Anna Roosevelt (ed.), *Amazonian Indians from Prehistory to the Present: Anthropological Perspectives* (Tucson: University of Arizona Press, 1994). Amazon'a dair yeni bir bakış açısı için Bill Denevan'ın şu çalışmalarına bkz. W. M. Denevan, *Cultivated Landscapes of Native Amazonia and the Andes* (New York: Oxford University Press, 2001); W. M. Denevan (ed.), *The Native Population of the Americas in 1492* (Madison: University of Wisconsin Press, 1976); "The Native Population of Amazonia in 1492 Reconsidered", *Revista de Indias* 62, s. 227 (2003): 175-88; "The Pristine Myth: The Landscape of the Americas in 1492", *Annals of the Association of American Geographers* 82 (1992): 369-85; ve "Stone vs. Metal Axes: The Ambiguity of Shifting Cultivation in Prehistoric Amazonia", *Journal of the Steward Anthropological Society* 20 (1992): 153-65. Taş aletlerin verimi için bkz. Robert Carneiro, "Tree Felling with the Stone Axe: An Experiment Car-

ried Out Among the Yanomamö Indians of Southern Venezuela", Carol Kramer (ed.), *Ethnoarchaeology: Implications of Ethnography for Archaeology* içinde (New York: Columbia University Press, 1979), 21-58. Amerika'nın keşfinin ardından gerçekleşen teknoloji ve tarımsal ürün mübadelesine dair klasik çalışma için bkz. Alfred W. Crosby, *The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1972). Ayrıca bkz. Crosby, *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900-1900* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986).

Geçtiğimiz kırk yılda önemli isimlerden oluşan küçük bir antropolog ekibi, (bunlar arasında etnografi mesleğinin en seçkin isimleri de vardır) Kolombiya'da Amazon'un kuzeybatı bölgesinde yaşayan halklar arasında çalışmalar yürütmüştür. Bu işe ön ayak olan kişi Gerardo Reichel-Dolmatoff'tur. Kendisi üniversitedeki hocam Richard Evans Schultes'un yakın dostuydu, ki Schultes'un kendisi de zaten yirmi yıla yakın bir süre bölgenin etnobotaniğini incelemeye ömrünü vakfetmişti. Schultes 10 kitap ve 496 makale yazdı. En önemli kitapları şunlardır: *The Healing Forest: Medicinal and Toxic Plants of the Northwest Amazonia*, Robert Raffauf ile birlikte (Portland, Ore.: Dioscorides Press, 1990); *The Botany and Chemistry of Hallucinogens*, Albert Hofmann ile birlikte, gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. baskı, (Springfield, Ill.: Charles C. Thomas, 1980); *Plants of the Gods*, Albert Hofmann ile birlikte (New York: McGraw-Hill, 1979). *Ayahuasca* üzerine epey kapsamlı bir literatür mevcuttur ve bunların pek çoğu da Dennis McKenna'ya aittir. Schultes, McKenna, Jean Langdon, Bronwen Gates, Luis Luna ve Anthony Henman'ın yazılarının da bulunduğu çok iyi bir derleme için bkz. *América Indígena*, 46(1) (1986): 5-256.

Reichel-Dolmatoff'un kitaplarından bazıları: *Amazonian Cosmos: The Sexual and Religious Symbolism of the Tukano Indians* (Chicago: University of Chicago Press, 1971); *The Forest Within: The World-View of the Tukano Amazonian Indians* (Foxhole, England: Themis Books, 1996); *Rainforest Shamans: Essays on the Tukano*

Indians of the Northwest Amazon (Foxhole, England: Themis Books, 1997); *The Shaman and the Jaguar: A Study of Narcotic Drugs Among the Indians of Colombia* (Philadelphia: Temple University Press, 1975). Ayrıca bkz. Jean Jackson, *The Fish People: Linguistic Exogamy and Tukanoan Identity in Northwest Amazonia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); Kaj Arhem, *Makuna Social Organization* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1981); Irving Goldman, *Cubeo Hehénewa Religious Thought*, yazarın ölümünden sonra yayına hazırlayan Peter Wilson (New York: Columbia University Press, 2004).

Stephen ve Christine Hugh-Jones ilk kez 1968'de Barasanalar arasında yaşamaya başladılar. İkisi de önemli monograflar kaleme almıştır. Bkz. Christine Hugh-Jones, *From the Milk River: Spatial and Temporal Processes in Northwest Amazonia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979); Stephen Hugh-Jones, *The Palm and the Pleiades: Initiation and Cosmology in Northwest Amazonia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979). Christine sonrasında tıp okuyup hekimlik yaptı, ama ikisi de ailecek Río Piraparaná'ya pek çok kez döndü; Barasanalar ve komşu topluluklar onlara büyük saygı duyuyorlar. *The Magic Mountain*'ı yöneten Graham Townsley ile *The Windhorse* ve *Heart of the Amazon*'u yöneten Howard Reid doktoralarını Stephen'ın gözetiminde Cambridge'de tamamladılar.

Piraparaná'daki inançlara ve geleneklere dair herhalde en iyi çağdaş kitap, nehrin kıyısında yaşayan yerlilerce yazılmış olandır. Bkz. Kaj Arhem, Luis Cayón, Gladys Angulo ve Maximiliano García, *Etnografía Makuna: Tradiciones, relatos y saberes de la Gente de Agua* (Bogotá: Instituto Colombiano de Antropologia e Historia, 2004). Kaj Arhem ve fotoğrafçı Diego Samper'in beraber çalıştığı resimli nefis bir kitap: *Makuna: Portrait of an Amazonian People* (Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 1998). Fundación Gaia Amazonas'a ait çalışma için bkz. Martin von Hildebrand, "Gaia and Culture: Reciprocity and Exchange in the Colombian Amazon", Peter Bunyard (ed.), *Gaia in Action, Science of*

the Living Earth içinde (Edinburgh: Floris Books, 1996). İnternet sitesi: www.gaiaamazonas.org.

Dördüncü Bölüm: Kutsal Coğrafya

Kutsal Pınar'a ve Tahltanların Stikine'deki topraklarını koruma çabalarına dair bilgi için şu internet sitelerine bakılabilir: www.skeenawatershed.com ve www.sacredheadwaters.com. Haida Gwaii' deki bir kereste sahasında geçirdiğim bir sene boyunca yaşadıklarımı şu yazıda kaleme almıştım: "In the Shadow of Red Cedar", *The Clouded Leopard* içinde (Vancouver: Douglas & McIntyre, 1998).

Kokanın kültürel önemine dair iki güzel kitap için bkz. C. J. Allen, *The Hold Life Has: Coca and Cultural Identity in an Andean Community* (Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 1988); Anthony Henman, *Mama Coca* (Londra: Hassle Free Press, 1978).

İnkalar ve çağdaş And etnografyası üzerine geniş bir literatür mevcuttur. İnkaların tarihi için bkz. Louis Baudin, *Daily Life in Peru Under the Last Incas* (New York: Macmillan, 1968); Brian Bauer, *The Development of the Inca State* (Austin: University of Texas Press, 1992) ve *Ancient Cuzco: Heartland of the Inca* (Austin: University of Texas Press, 2004); B. C. Brundage, *Lords of Cuzco* (1967) ve *Empire of the Inca* (1963), yeniden basım, Norman: University of Oklahoma Press, 1985; R. Burger, C. Morris, ve R. Matos Mendieta (ed.), *Variations in the Expression of Inka Power: A Symposium at Dumbarton Oaks*, 18 ve 19 Ekim 1997 (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2007); G. W. Conrad ve A. Demarest, *Religion and Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984); T. D'Altroy, *The Incas* (Oxford: Blackwell, 2002); J. Hemming, *The Conquest of the Incas* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1970); C. Morris ve A. von Hagen, *The Inka Empire and its Andean Origins* (New York: Abbeville Press, 1993); M. Moseley, *The Incas and their Ancestors: The Archaeology of Peru*

(London: Thames & Hudson, 1992); K. MacQuarrie, *The Last Days of the Incas* (New York: Simon & Schuster, 2007); A. Métraux, *The History of the Incas* (New York: Schocken Books, 1979); J. H. Rowe, "Inca Culture at the Time of the Spanish Conquest", J. H. Steward (ed.), *Handbook of South American Indians* içinde, Bureau of American Ethnology Bulletin 143, c. 2 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1946), 183–330; R. T. Zuidema, *Inca Civilization in Cuzco* (Austin: University of Texas Press, 1990).

Vakayinamelerde yer alan erken tarihli anlatıların yeniden basımları için bkz. J. de Acosta, *Natural and Moral History of the Indies*, (ed.) Jane Mangan, (Durham, N.C.: Duke University Press, 2002); J. de Betanzos, *Narrative of the Incas*, (çev. ve ed.) Roland Hamilton ve Dana Buchanan, (Austin: University of Texas Press, 1996); B. Cobo, *Inca Religion and Customs* (1653), (çev. ve ed.) Roland Hamilton (Austin: University of Texas Press, 1990); B. Cobo, *History of the Inca Empire* (1653), (çev. ve ed.) Roland Hamilton (Austin: University of Texas Press, 1983); Garcilaso de la Vega, *The Royal Commentaries of the Incas and General History of Peru, Parts 1 & 2* (1609), (çev.) Harold Livermore (Austin: University of Texas Press, 1966); Poma Huamán Poma de Ayaala, *Letter to a King*, (ed.) Christopher Dilke (New York: Dutton, 1978); Pedro Sarmiento de Gamboa, *The History of the Incas* (1572), (çev. ve ed.) Brian Bauer ve Vania Smith (Austin: University of Texas Press, 2007); Pedro de Cieza de León, *The Incas*, (1554), (ed.) Victor W. von Hagen (Norman: University of Oklahoma Press, 1976).

Andlar'da toprak, hac ve kutsal coğrafyaya dair tasavvurlar için bkz. M. J. Sallnow, *Pilgrims of the Andes* (Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 1987); B. Bauer ve C. Stanish, *Ritual and Pilgrimage in the Ancient Andes: The Islands of the Sun and the Moon* (Austin: University of Texas Press, 2001); B. Bauer, *The Sacred Landscape of the Inca: The Cusco Ceque System* (Austin: University of Texas Press, 1998); R. T. Zuidema, *The Ceque System of Cuzco: The Social Organization of the Capital of the Inca* (Leiden: E. J. Brill, 1964). Johan Reinhard'ın yazdığı önemli kitaplardan bazıları şun-

lardır: *The Ice Maiden: Inca Mummies, Mountain Gods, and Sacred Sites in the Andes* (Washington, D.C.: National Geographic Society, 2005) ve *Machu Picchu: Exploring an Ancient Sacred Center*, gözden geçirilmiş 4. baskı, Los Angeles: Cotsen Institute of Archaeology, UCLA, 2007. Qoyllur Rit'i hakkında nefis bir çalışma için bkz. Robert Randall, "Qoyllur Rit'i, An Inca Festival of the Pleides", *Bòletin del Instituto Frances de Estudios Andinos* 11, (1-2):37-81 (Lima).

Astronomi için bkz. Brian Bauer ve David Dearborn, *Astronomy and Empire in the Ancient Andes* (Austin: University of Texas Press, 1995); G. Urton, *At the Crossroads of the Earth and the Sky: An Andean Cosmology* (Austin: University of Texas Press, 1981). İnka yolları için bkz. J. Hyslop, *The Inka Road System* (New York: Academic Press, 1984); Victor W. von Hagen, *Highway of the Sun* (Boston: Little, Brown, 1955). Ayrıca bkz. J. Hyslop, *Inka Settlement Planning* (Austin: University of Texas Press, 1990). Andlar'da Khipu hesaplama sistemine dair iyi kitaplar için bkz. G. Urton, *Signs of the Inka Khipu: Binary Coding in the Andean Knotted String Records* (Austin: University of Texas Press, 2003); J. Quilter ve G. Urton (ed.), *Narrative Threads: Accounting and Recounting in Andean Khipu* (Austin: University of Texas Press, 2002).

Klasik etnografya metinleri için bkz. T. A. Abercrombie, *Pathways of Memory and Power: Ethnography and History Among an Andean People* (Madison: University of Wisconsin Press, 1998); J. W. Bastien, *Mountain of the Condor: Metaphor and Ritual in an Andean Ayllu* (Long Grove, Ill.: Waveland Press, 1985); Inge Bolin, *Growing Up in a Culture of Respect: Child Rearing in Highland Peru* (Austin: University of Texas Press, 2006) ve *Rituals of Respect: The Secret of Survival in the High Peruvian Andes* (Austin: University of Texas Press, 1998); S. Brush, *Mountain, Field, and Family: The Economy and Human Ecology of an Andean Valley* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1977); J. Meyerson, *'Tambo: Life in an Andean Village* (Austin: University of Texas Press, 1990); B. J. Isbell, *To Defend Ourselves: Ecology and Ritual in an Andean Village* (Austin: University of Texas Press, 1978); ve F. Salomon,

The Cord Keepers: Khipus and Cultural Life in a Peruvian Village (Durham, N.C.: Duke University Press, 2004). İnkaların son toprağı Vilcabamba'nın tarihi için bkz. H. Thomson, *The White Rock: An Exploration of the Inca Heartland* (Woodstock, N.Y.: Overlook Press, 2003), ve V. Lee, *Forgotten Vilcabamba: Final Stronghold of the Incas* (Jackson Hole, Wyo.: Empire Publishing, 2000).

Andlar'daki dokuma geleneği için bkz. Nilda Callañaupa Alvarez, *Weaving in the Peruvian Highlands: Dreaming Patterns, Weaving Memories* (Loveland, Col.: Interweave Press, 2007). And etnobotaniği için bkz. J. Bastien, *Healers of the Andes: Kallawaya Herbalists and Their Medicinal Plants* (Salt Lake City: University of Utah Press, 1987); C. Franquemont, T. Plowman, E. Franquemont vd., *The Ethnobotany of Chinchero, an Andean Community in Southern Peru*, Fieldiana, Botany New Series, s. 24 (Chicago: Field Museum of Natural History, 1990).

Çağdaş Peru'ya dair nefis bir çalışma için bkz. Ron Wright, *Cut Stones and Crossroads* (New York: Penguin Books, 1984). Uyuşturucu ticaretinin başlamasından önce Sierra Nevada de Santa Marta'ya dair müthiş komik bir seyahatname için bkz. Charles Nicholl, *The Fruit Palace* (Londra: Heinemann, 1985).

Ağabeyler'in dünyasına dair derinlemesine çalışmalar için temel kaynak gene Gerardo Reichel-Dolmatoff'tur. Dolmatoff'un 1950 ve 1951'de iki cilt hâlinde yayımladığı monograf 1985'te yeniden yayımlanmıştır: *Los Kogi: Una Tribu de la Sierra Nevada de Santa Marta, Colombia*, 2 cilt (Bogotá: Nueva Biblioteca Colombiana de Procultura, Editorial Presencia, 1985). Ayrıca Reichel-Dolmatoff'un şu metinlerine bakılabilir: *The Sacred Mountain of Colombia's Kogi Indians* (Leiden: E. J. Brill, 1990); "Training for the Priesthood Among the Kogi of Colombia", J. Wilbert (ed.), *Enculturation in Latin America: An Anthology* içinde (Los Angeles: UCLA Latin American Center Publications, 1976); "The Loom of Life: A Kogi Principle of Integration", *Journal of Latin American Lore* 4, s. 1 (1978): 5–27; "The Great Mother and the Kogi Universe: A Concise Overview", *Journal of Latin American Lore*

13, s. 1 (1987): 73–113; "Templos Kogi: Introducción al Simbolismo y a la Astronomía del Espacio Sacrado", *Revista Colombiana de Antropología* 19 (1975): 199–246; ve *Indians of Colombia: Experience and Cognition* (Bogotá: Villegas Editores, 1991). Arhuaco mitolojisi ve ritüelleri için bkz. Donald Tayler, *The Coming of the Sun*, Pitt Rivers Museum Monograph No. 7 (Oxford: University of Oxford, 1997). Ayrıca bkz. Alan Ereira, *The Elder Brothers' Warning* (Londra: Tairona Heritage Trust, 2009). 1991'de Alan Ereira ve Graham Townsley, Kogilerin ve Ağabeyler'in mesajını dünyaya duyuran *From the Heart of the World* adında nefis bir film çektiler. Ereira sonradan Tairona Heritage Trust (www.tairona.myzen.co.uk) adında bir örgüt kurdu. Kâr amacı gütmeyen bu örgüt, Sierra Nevada de Santa Marta'da yaşayan yerli halkların resmi örgütü Gonawindua'yla (www.tairona.org) sıkı bir işbirliği içinde çalışmalar yürütmektedir.

Rüya Görme ve Şarkı Hatları konusunda, Bruce Chatwin'in popüler kitabı *The Songlines* (New York: Penguin, 1988) çok aydınlatıcı değil bence. Aborjinlerin girift felsefesine dair en cezbedici ve hoş çalışma için bkz. W. E. H. Stanner, "The Dreaming", *White Man Got No Dreaming: Essays, 1938–1973* (Canberra: Australian National University Press, 1979). Bu konuda klasikleşmiş diğer çalışmalar için bkz. Ronald Berndt ve Catherine Berndt, *The Speaking Land* (Sydney: Penguin Books, 1988) ve *The World of the First Australians* (Canberra: Aboriginal Studies Press, 1988); A. P. Elkin, *The Australian Aborigines*, 4. baskı, (Sydney: Angus and Robertson, 1976); T. G. H. Strehlow, *Aranda Traditions* (Melbourne: Melbourne University Press, 1974) ve *Songs of Central Australia* (Sydney: Angus and Robertson, 1971). Ayrıca bkz. John Mulvaney ve Johan Kamminga, *Prehistory of Australia* (St. Leonards, Australia: Allen & Unwin, 1999); Richard Baker, *Land Is Life: From Bush to Town: The Story of the Yanyuwa People* (St. Leonards, Australia: Allen & Unwin, 1999); Fred Myers, *Pintupi Country, Pintupi Self: Sentiment, Place, and Politics among Western Desert Aborigines* (Berkeley: University of California Press, 1991); Robert Tonkinson ve

Michael Howard (ed.), *Going It Alone?: Prospects for Aboriginal Autonomy* (Canberra: Aboriginal Studies Press, 1990); ve Robert Tonkinson, *The Mardu Aborigines: Living the Dream in Australia's Desert* (Fort Worth, Tex.: Holt, Rinehart and Winston, 1991) ve *The Jigalong Mob: Aboriginal Victors of the Desert Crusade* (Menlo Park, Calif.: Benjamin Cummings Publishing Co., 1974).

Kültür çatışması ve sonuçları için bkz. Bruce Elder, *Blood on the Wattle: Massacres and Maltreatment of Aboriginal Australians Since 1788* (Sydney: New Holland, 2002); Alistair Paterson, *The Lost Legions: Culture Contact in Colonial Australia* (Plymouth, England: Altamira Press, 2008). Olağanüstü Aborjin sanatı için bkz. Fred Myers, *Painting Culture: The Making of a High Aboriginal Art* (Durham, N.C.: Duke University Press, 2002). Aborjinlere dair giriş niteliğinde bir araştırma için bkz. Robert Lawlor, *Voices of the First Day: Awakening in the Aboriginal Dreamtime* (Rochester, Vt.: Inner Traditions, 1991).

Beşinci Bölüm: Rüzgarlı Yüzyıl

Bu bölümün başlığı Eduardo Galeano'nun şu harikulade üçlemesinin üçüncü cildinden alınmıştır: *Memory of Fire* (New York: Pantheon Books, 1985, 1987, 1988; Türkçesi: *Ateş Anıları*, çev. Zülal Kılıç, Nihal Yeğinobalı, İstanbul: Can Yayınları, 1994). Cennet konusunda bkz. Nicholas Wade, "Eden? Maybe. But Where's the Apple Tree?", *New York Times* (30 Nisan 2009). Ayrıca bkz. Sarah Tishkoff vd., "The Genetic Structure and History of Africans and African Americans", *Science* 324, s. 5930 (Mayıs 2009): 1035–44. Mazateclerin ıslık dilleri için bkz. G. M. Cowan, "Mazateco Whistle Speech", *Language* 24, s. 3 (1948): 280–86. Mistik Vudu âlemi konusunda şu iki kitabıma bkz. *The Serpent and the Rainbow* (New York: Simon & Schuster, 1985) ve *Passage of Darkness* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1988). Naxiler için bkz. Cai Hua, *A Society Without Fathers or Husbands: The Na of China*

(Brooklyn: Zone Books, 2008). Waraolar için bkz. Johannes Wilbert, *Mindful of Famine: Religious Climatology of the Warao Indians* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1996); *Mystic Endowment: Religious Ethnography of the Warao Indians* (Cambridge: Harvard University Press, 1993); *Tobacco and Shamanism in South America* (New Haven, Ct.: Yale University Press, 1993). Mentawailerin estetik anlayışı için bkz. Charles Lindsay, *Mentawai Shaman: Keeper of the Rain Forest* (New York: Aperture, 1992).

Tendailerdeki maraton keşişleri ve Yamabushi gelenekleri konusunda bkz. Carmen Blacker, *The Catalpa Bow: A Study of Shamanistic Practices in Japan* (London: Allen & Unwin, 1975); Miyake Hitoshi, *Shugendō: Essays on the Structure of Japanese Folk Religion* (Ann Arbor, Mich.: Center for Japanese Studies, University of Michigan, 2001); Miyake Hitoshi, *The Mandala of the Mountain: Shugendō and Folk Religion,* (ed.) Gaynor Sekimori (Tokyo: Keio University Press, 2005); Paul Swanson (ed)., *Tendai Buddhism in Japan, Japanese Journal of Religious Studies* 14, s. 2-3 (1987); Royall Tyler ve Paul Swanson, haz., *Shugendo and Mountain Religion in Japan, Japanese Journal of Religious Studies* 16, s. 2-3 (1989); Percival Lowell, *Occult Japan* (Boston: Houghton Mifflin, 1895); ve John Stevens, *The Marathon Monks of Mount Hiei* (Boston: Shambhala, 1988).

Kültüre dair karmaşık tasavvurları kavrayabilmek için en iyi kaynak, bana da antropoloji konusunda hemen her şeyi öğretmiş olan David Maybury-Lewis'tir. Klasikleşmiş çalışmaları için bkz. *Akwe-Shavante Society* (Oxford: Clarendon Press, 1967); *Dialectical Societies* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1979); *Indigenous Peoples, Ethnic Groups, and the State* (1965; yeniden basım Boston: Allyn and Bacon, 1997); *The Savage and the Innocent* (Boston: Beacon Press, 2000); yayına hazırladığı çalışmalar: *The Politics of Ethnicity: Indigenous Peoples in Latin American States* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2002); *Millennium: Tribal Wisdom and the Modern World* (New York: Viking, 1992).

Kiowalar için bkz. J. Mooney, "Calendar History of the Kiowa,

Indians", *Seventeenth Annual Report of the Bureau of American Ethnology* (Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 1898), 129-445; *One River* (New York: Simon & Schuster, 1996); Weston LaBarre, *The Peyote Cult* (1938), genişletilmiş 5. baskı, (Norman: University of Oklahoma Press, 1989). Bufaloların sistemli imhası için bkz. Andrew Isenberg, *The Destruction of the Bison: An Environmental History, 1750-1920* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000). Putumayo'da kauçuk döneminde yaşanan facialar için bkz. Norman Thomson, *The Putumayo Red Book* (Londra: N. Thomson & Co., 1913); R. Collier, *The River that God Forgot* (Londra: Collins, 1968); W. E. Hardenburg, *The Putumayo: The Devil's Paradise* (Londra: T. Fisher Unwin, 1912); B. Weinstein, *The Amazon Rubber Boom, 1850-1920* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1983).

Penanların çabaları ve Malezyalı yetkililerden yapılan alıntılar için bkz. Wade Davis, Ian MacKenzie ve Shane Kennedy, *Nomads of the Dawn: The Penan of the Borneo Rain Forest* (San Francisco: Pomegranate Press, 1995). Bruno Manser'ın mirasına destek olmak için Bruno Manser Vakfı'yla (www.bmf.ch/en/) irtibat kurulabilir. Ayrıca Bruno'ya dair yazdığım ve sonradan şu kitapta yer alan "Dreams of A Jade Forest" yazıma bakılabilir: *The Clouded Leopard* (Vancouver: Douglas & McIntyre, 1998), 57-72.

Pol Pot ve Ölüm Tarlaları için bkz. David Chandler, *Brother Number One: A Political Biography of Pol Pot* (Boulder, Col.: Westview Press, 1999); Dith Pran, *Children of Cambodia's Killing Fields: Memoirs by Survivors* (Chiang Mai, Thailand: Silkworm Books, 1997); Ben Kiernan, *How Pol Pot Came to Power: Colonialism, Nationalism, and Communism in Cambodia, 1930-1975* (New Haven, Ct.: Yale University Press, 2004) ve *The Pol Pot Regime: Race, Power, and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975-79* (New Haven, Ct.: Yale University Press, 2008); Loung Ung, *First They Killed My Father: A Daughter of Cambodia Remembers* (New York: Perennial, 2000).

Çin Devrimi'nden bu yana yazılmış en iyi Tibet tarihi için bkz.

Tsering Shakya, *The Dragon in the Land of the Snows: A History of Modern Tibet since 1947* (New York: Columbia University Press, 1999). Ayrıca bkz. M. C. Goldstein, *A History of Modern Tibet, 1913–1951* (Berkeley: University of California Press, 1989); Tubten Khetsun, *Memories of Life in Lhasa Under Chinese Rule* (New York: Columbia University Press, 2008). İyi yazılmış iki popüler tarih çalışması için bkz. Charles Allen, *The Search for Shangri-La: A Journey into Tibetan History* (Londra: Little, Brown, 1999); Patrick French, *Tibet, Tibet: A Personal History of a Lost Land* (Londra: HarperCollins, 2003).

Matthieu Ricard ve babası felsefeci Jean-François Revel, Katmandu'daki bir çay evinde bir hafta boyunca sohbet ettiler. Hiç değiştirilmeden yayımlanan bu sohbetler Tibet dharma felsefesine dair giriş niteliğinde en iyi kaynaklardan biridir: Jean-François Revel ve Matthieu Ricard, *The Monk and the Philosopher: East Meets West in a Father–Son Dialogue* (Londra: Thorsons, 1999). Ayrıca bkz. Matthieu Ricard ve Trinh Xuan Thuan, *The Quantum and the Lotus: A Journey to the Frontiers Where Science and Buddhism Meet* (New York: Three Rivers Press, 1999), ayrıca Matthieu Ricard'ın şu çalışmalarına bkz. *Happiness: A Guide to De eloping Life's Most Important Skill* (New York: Little, Brown, 2007); *Motionless Journey: From a Hermitage in the Himalayas* (Londra: Thames & Hudson, 2008); *Tibet: An Inner Journey* (Londra: Thames & Hudson, 2007); *Journey to Enlightenment: The Life and World of Khyentse Rinpoche, Spiritual Teacher from Tibet* (New York: Aperture, 1996); *Bhutan: The Land of Serenity* (Londra: Thames & Hudson, 2009).

Kenya'nın kuzeyinde yaşayan göçebe halkların yaşadığı musibetler için bkz. Elliot Fratkin ve Eric Abella Roth (ed.), *As Pastoralists Settle: Social, Health, and Economic Consequences of the Pastoral Sedentarization in Marsabit District, Kenya* (New York: Springer, 2005); Carolyn Lesorogol, *Contesting the Commons: Privatizing Pastoral Lands in Kenya* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2008). Bilgilendirici güzel bir resimli kitap için bkz. Nigel Pavitt, *Samburu* (New York: Henry Holt, 1991). Ayrıca benim şuradaki

irdelememe bkz. *Light at the Edge of the World* (Vancouver: Douglas & McIntyre, 2007).

Kültürel parçalanmanın sonuçlarına dair aydınlatıcı görüşler için bkz. Robert Kaplan, *The Ends of the Earth: From Togo to Turkmenistan, from Iran to Cambodia, a Journey to the Frontiers of Anarchy* (New York: Vintage, 1997) ve *The Coming Anarchy: Shattering the Dreams of the Post Cold War* (New York: Vintage, 2001). Ayrıca bkz. John Bodley, *Victims of Progress*, 5. baskı, Lanham, Md.: Altamira Press, 2008, ve *Anthropology and Contemporary Human Problems*, 5. baskı (Lanham, Md.: Altamira Press, 2008). Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde yaşanan facialar için bkz. Bob Herbert, "The Invisible War", *New York Times* (21 Şubat 2009), A17.

Arktika üzerine geniş bir literatür mevcut elbette, ama öncelikle tavsiye edebileceğim üç kitap şunlar: Pierre Berton, *Arctic Grail: The Quest for the Northwest Passage and the North Pole, 1818–1909* (Guilford, Conn.: Lyons Press, 2000); Hugh Brody, *Living Arctic: Hunters of the Canadian North* (Seattle: University of Washington Press, 1990); Gretel Erhlich, *This Cold Heaven: Seven Seasons in Greenland* (New York: Vintage Books, 2003). Ayrıca Peter Freuchen'in şu çalışmalarına bkz. *Arctic Adventure: My Life in the Frozen North* (Guilford, Conn.: Lyons Press, 2002) ve *Book of the Eskimos* (Londra: Bramhall House, 1961). Ayrıca benim şu yazıma bkz. "Hunters of the Northern Ice", *The Clouded Leopard* içinde (Vancouver: Douglas & McIntyre, 1998), 31–55.

İklim değişiminin ve özellikle de buzulların erimesinin sonuçları konusunda şu iki nefis kitaba bakılabilir: Ben Orlove, Ellen Wiegandt ve Brian Luckman, haz., *Darkening Peaks: Glacial Retreat, Science, and Society* (Berkeley: University of California Press, 2008) ve Gary Braasch, *Earth Under Fire: How Global Warming Is Changing the World* (Berkeley: University of California Press, 2007). Ayrıca bkz. Thom Hartmann, *The Last Hours of Ancient Sunlight* (New York: Three Rivers Press, 2004). Ganj Nehri'nin kötüleşen vaziyeti için bkz. Emily Wax, "A Sacred River Endangered by Global Warming", *Washington Post* (17 Haziran 2007), A14.

Amarnath Mağarası'nda yok olan dikitler için bkz. "Holy Stalagmite Can't Take the Heat", *Guardian*'a ait haber dosyası, *Globe and Mail* (3 Temmuz 2007), L5. Kuzey Amerika'nın batısındaki böcek istilası için bkz. Jim Robbins, "Spread of Bark Beetle Kills Millions of Acres of Trees in West", *New York Times* (18 Kasım 2008), D3.

Sahra'ya, Timbuktu'ya ve Taoudenni tuz kervanlarına dair harikulade kitaplar için bkz. Michael Benanav, *Men of Salt: Across the Sahara with the Caravan of White Gold* (Guilford, Conn.: Lyons Press, 2008); Mark Kurlansky, *Salt: A World History* (New York: Walker and Co., 2002); Marq de Villiers ve Sheila Hirtle, *Sahara: A Natural History* (New York: Walker and Co., 2002); Mark Jenkins, *To Timbuktu: A Journey Down the Niger* (New York: Quill, 1998); William Langewiesche, *Sahara Unveiled: A Journey Across the Desert* (New York: Vintage Books, 1996).

Umut dolu nihai görüşler için Thomas Berry'nin özellikle şu çalışmalarına bkz. *The Dream of the Earth* (San Francisco: Sierra Club Books, 1988); *Evening Thoughts: Reflecting on Earth as Sacred Community* (San Francisco: Sierra Club Books, 2006); *The Great Work: Our Way Into the Future* (New York: Three Rivers Press, 1999).

Teşekkür

ELİNİZDEKİ KİTABA pek çok açıdan ilham veren gezilere katkıda bulunan arkadaşlarıma ve meslektaşlarıma şükran borçluyum. National Geographic Society'den (NGS) Terry Garcia ve Missions Programs ekibine, Susan Reeve, Jim Bullard, Lynn Cutter, Greg McGruder, Deborah Benson, Mark Bauman, Oliver Payne, Tim Kelly, Chris Leidel, Terry Adamson, John Fahey, John Rasmus, Keith Bellows ve Spencer Wells'e teşekkür ederim. *Light at the Edge of the World* adlı dizi belgeselin çalışmaları Toronto'da bulunan National Geographic kanalı (Kanada) ve 90th Parallel Productions'ta başlamış ve uluslararası National Geographic kanalıyla işbirliği hâlinde yürütülmüştür. Gordon Henderson, Cindy Witten, Stephen Hunter, Martha Conboy'a ve özellikle de dört filmi yöneten Sydney Suissa ve Andrew Gregg'e teşekkür ederim. CBC kanalının biyografi dizisi *Life and Times*'ın bir bölümünde beraber çalışmıştık. *Light at the Edge of the World* kitabımı temel alarak daha uzun bir dizi belgesel çekme fikri söz konusu projeden doğdu ve harikulade bir işbirliğine vesile oldu. Gerek sahada gerek stüdyoda müthiş çalışmalara imza atan Rick Boston, Wade Carson, Paul Freer, Mike Josselyn, Geoff Matheson, Sanjay Mehta ve John Tran'a binlerce teşekkür.

Nepal'den Tsetsam Ani, Sherab Barma, Thomas Kelly, Matthieu Ricard, Trulshik Rinpoche, ve özellikle de Carroll Dunham'a teşekkür ederim. Arktika'da, İgloolik ve Qaanaaq halklarına ve özellikle de John Arnatsiaq, Jens Danielsen, Graham Dickson,

Gretel Ehrlich, Theo Ikummaq, Olayuk ve Martha Narqitarvik'e teşekkür ederim. NGS'den Lori Dynan beni Nainoa Thompson ve Polinezya Denizcilik Derneği'yle tanıştırdı. Başta Lori ve Nainoa olmak üzere, Ka'iulani Murphy, Tava Taupu, Jeffrey Omai ve Mau Piailug'a teşekkür ederim. Rapa Nui konusunda rehberlik edip beni aydınlattıkları için dostlarım Claudio Cristino, Alexandra Edwards, Edmundo Edwards ve Patricia Vargas'a çok şey borçluyum. Peru'da Johan Reinhard ve Nilda Callañaupa eşsiz tecrübelerini ve bilgilerini paylaştılar benimle. Uzun yıllardır tanıdığım bu iki insanla beraber olmak her zamanki gibi çok keyif verdi bana.

National Geographic kanalı için National Geographic Television tarafından çekilen dört saatlik diğer belgesel serisine yaptıkları katkılardan dolayı Stephen Hunter ve Sydney Suissa'ya, ayrıca Marie Wiljanen, Victoria Kirker, Cherry Yates, Korin Anderson, Tobias Louie, Nicole Teusch, Carrie Regan, ve özellikle de John Mernit ve NG Television'daki ekibine teşekkür ederim. Sierra Nevada'da Graham Townsley, Avustralya'da Part2Pictures'tan David Shadrack Smith ve meslektaşları, hem Moğolistan hem de Kolombiya'nın kuzeybatı Amazon bölgesinde Howard Reid gibi seçkin isimlerle çalışmak büyük bir ayrıcalıktı. Ayrıca Jim Cricchi, Cindy D'Agostino, Robert Neufeld, Emmanuel Mairesse ve Dan Marks'a teşekkür ederim.

Japonya'da Tendai keşişlerinin ve Shugendo'nun zengin geleneğinin kapılarını bana araladığı için Gaynor Sekimori'ye çok teşekkür ederim. Orinoco deltasında yaşayan Winikina Warao'yla beni Werner Wilbert tanıştırdı. Peter von Puttkamer ile beraber, Oaxaca'da Mazateclere, New Mexico'da Navaholara, Ekvador'da Cofánlara ziyaretlerde bulundum. Ayrıca Ekvador'da Randy Borman bizi büyük bir nezaketle ağırladı. Charles Lindsay, beni Siberut'ta Mentawailerle tanıştırdı. Moğolistan'da Dalanbayor, Jendupdorj, Mukhdalai ve ailesi, Lama Pasang Suren, Lama Lusang Ravjam, Namjin ve ailesi, Thomas Kelly, Carroll Dunham, Alfonse Roy, Nandu Kumar ve Bat Amgalan Lhagvajav'la beraber çalışma şansına nail oldum.

Kolombiya'da Sierra Nevada de Santa Marta'dan Jaime Andres Cujaban, Ramon Gill, Roberto Mojica, Peter Diaz Porta, Alfonse Roy, Eugenio Villafaña, Danilo Villafaña ve Rogelio Mejia'ya, ayrıca çalışmalarımıza resmi olarak katkılarda bulunan şu yerli organizasyonlara teşekkürlerimi sunuyorum: Bunkwanarrua Tayrona, Organización Gonavindua Tayrona, Organización Wiwa Yugumaian, Organización Indígena Kankwama, Confederación Indígena Tayrona.

Avustralya'da Carrie Williamson bizi Adam McFie'yle tanıştırdı. Seçkin bir antropolog olan McFie de bizi hem Otto Bulmaniya Campion, karısı Christine ve tatlı ailesiyle, hem de Peter Djigirr, Peter Girrikirri ve Richard Bandalil ile tanıştırdı. Ramingining Rangers, Lindsay Wile, Jeremy Ashton, Ray Whear ve Jawoyn Association'a, ayrıca tavsiyeleri ve yardımları için antropolog Bob Tonkinson'a da teşekkür ederim.

Barasanalar arasında vakit geçirmek konusunda yardımlarını esirgemeyen ABD'deki Kolombiya büyükelçisi Carolina Barco ve meslektaşları Denisse Yanovich, Mercede Hannabergh de Uribe ve General Edgar Ceballos'a teşekkür ederim. Hem Asociación de Capitanes Indígenas de Piráparaná (ACAIPI) hem de Pirapará halklarıyla beraber çalışmama imkan sağlayan yakın dostum Martin von Hildebrand'a ve başta Nelson Ortiz, Silvia Gomez, Natalia Hernández ve Jorge Kahi olmak üzere üzere Fundación Gaia Amazonas'tan meslektaşlarına teşekkürlerimi sunuyorum. Saha araştırmalarında bize yardım eden antropolog Stephen Hugh-Jones, söz konusu topraklara ömrünü vakfederek kazandığı bilgiyi büyük bir cömertlikle bizimle paylaştı. Çalışmalar boyunca, Barasanalar ve Makunalar konusunda olağanüstü derin bilgiye, görüye ve hassasiyete sahip olan araştırmacılar bize eşlik etti: Maximiliano García, Roberto Marín, Ricardo Marín, Rosa Marín, Reinel Ortega. Ryan Hill, Peter Diaz Porta, Yesid Ricardo Vasquez ve Diana Rico'dan oluşan ekiple çalışmak büyük bir keyifti. Ayrıca ACAIPI'ya ve nehir bölgesinde yaşayan bütün halklara teşekkür ederim.

Elinizdeki kitabın sonunda değinilen Sahra gezisine imkan sağlayan Roberto Cerea ve TransAfrica'daki olağanüstü ekibine teşekkür ederim. Alex ve Caroline Chadwick, Isa Muhammed, Baba Umar ve Profesör Salim Uld bu maceralı yolculukta bizimle ulvi bilgilerini paylaştılar. Doğu Afrika'da Kevin Smith ve Jonathan Lengalen bana rehberlik etti. Sarawak'tan bütün Penan'lılara ve başta Lejeng Kusin, Anderson Mutang Urud, Asik Nyelit, Tu'o Pejuman ve Mutang Tu'o, Ian MacKenzie, Bruno Manser ve Peter Brosius olmak üzere onları destekleyen herkese teşekkür ederim.

Macera dolu bu yolculuklara imkan tanıyan ve geri döndüğümde bana bir yuva sağlayan pek çok insana, Darlene ve Jeff Anderson, Monty ve Pashan Bassett, Tom Buri, Natalie Charlton, Lavinia Currier, Simon ve Cindy Davies, Oscar Dennis, Lindsay ve Patti Eberts, Clayton ve Caryl Eshleman, Stephen Ferry, Guujaaw, Peter Jakesta, Sven Lindblad, Barbara ve Greg MacGillivray, Peter Matson, David Maybury-Lewis, Frederico Medem, Richard Nault, Richard Overstall, Tim Plowman, Travis Price, Rhoda Quock, Tom Rafael, Chris Rainier, Gerardo Reichel-Dolmatoff, Richard Evans Schultes, Dan Taylor, Kevin Smith, Peter ve Sheera von Puttkamer, Tim Ward, Leo ve Angie Wells'e teşekkür ederim.

CBC'den Philip Coulter ve Bernie Lucht'a binlerce teşekkür. House of Anansi Press'in olağanüstü editörü Lynn Henry'ye, ayrıca Sarah MacLachlan, Laura Repas, Janie Yoon'a ve kapak tasarımı için Bill Douglas'a teşekkür ederim.

Her zaman olduğu gibi, son teşekkürüm kız kardeşim Karen'a ve canım ailem Gail, Tara ve Raina'ya...

Dizin

Her kültür "İnsan olmanın ve yaşamanın anlamı nedir?" sorusuna verilen emsalsiz bir yanıttır. Antropolog Wade Davis dünyadaki yerel kültürlerin bilgeliğini methettiği nefes kesici bir yolculuğa çıkarıyor bizi.

İlkin Polinezya'da, ataları İsa'dan bin yıl önce Pasifik'te yaşayan seyrüsefercilerle denizlere yelken açıyoruz. Derken Amazon'da kayıp bir medeniyetin torunlarıyla, Anakonda halklarıyla tanışıyoruz. Ardından Andlar'da yeryüzünün gerçekten canlı olduğunu keşfederken, Avustralya'da Afrika'dan yola çıkan ilk insanların her şeyi kapsayan felsefesini, Rüya Zamanı'nı deneyimliyoruz. Sonra Nepal'e gidip kırk beş yılını tefekküre ve yalnızlığa adamış en büyük kahramanla, gerçek bir Bodhisattva'yla karşılaşıyoruz. En nihayetinde de soluğu hayatta kalma savaşı veren son yağmur ormanı göçebelerinin mekanı Borneo'da alıyoruz.

Bu yolculuktan çıkarılacak dersleri anlamak gelecek yüzyılda görevimiz olacak. Zira insanlığın mirası -engin bir bilgi ve deneyi
hayal gücü kataloğu- büyük tehlike altında. Kültürün ifa
insan ruhunun çeşitliliğini yeniden takdir etmek, zamanı
temel vazifelerinden biri.

"Değişim de teknoloji de kültürel bütünlüğü tehdit ede
Esas tehdit iktidardır, vahşi tahakkümdür. Batı'daki ya
göre, söz konusu yerli halklar, yani Batı'yla pek de ilgisi ol
her ne kadar olağandışı ve renkli olursa olsun, adeta doğ
modernleşmek ve Batılılar gibi olmak konusunda sanki b
lar gibi, öyle ya da böyle yok olup gitmeye mahkumdur. D
düşüncedir bu."

Kapak illüstrasyonu: Keala Kai

KOLEKTİFDÜŞÜNCE | KOLEKTİF KİTAP | www.kolektifkitap.com

